ספר
למען תספר
באזני בנך ובן בנך

פון בילקא ביז אמעריקא

בעזהשי"ת

ספר

למען תספר

באזני בנך ובן בנך

פון בילקא ביז אמעריקע

לעבענס-געשיכטע פון אונזער חשוב'ער זיידע
הרה"ח הישיש
מו"ה **שלמה ישעי' ליפשיץ** הי"ו

ברוקלין, ניו יארק • שנת תשע"ו לפ"ק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

ברכת יישר כח

לגכדי החשוב היקר והחביב

הרב ישראל דוד ליפשיץ שליט"א

שטרח ועמל ויגע הרבה

מהתחלת הספר עד הופעתו

ישלם ה' שכרו על עמלו ויזכה לראות רב נחת
מכל יוצאי חלציו היקרים שיחיו

זקינו,

שלמה ישעי' ליפשיץ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

HADAF PRINTING
1370 51 St. Brooklyn NY 11219
Tel 718.633.5067 *Fax* 718.879.5869

לזכרון עולם

אבי מורי
הרה"ח ר' יהושע דאפט ז"ל הי"ד שו"ב וש"ץ דק"ק בילקא
בן הרה"ח ר' שלמה דוב ז"ל
וזוגתו אמי מורתי האשה החשובה והצנועה
מרת פעריל ע"ה הי"ד בת הגאון מוה"ר אברהם זצ"ל
נעקדו על קידוש השם ביום ג' סיון שנת תש"ד לפ"ק
יחד עם בנותיהם, מרת לאה ע"ה וחמשה ילדיה
ומרת שרה ע"ה וילדה
ארץ ארץ על תכסי דמם

מורי חמי
הרה"ח ר' בנימין זאב שפיטצער ז"ל
בן הרה"ג ר' אליהו זצ"ל שו"ב ומו"ץ דק"ק פ. דיארמאט
נפטר ביום כ' טבת שנת תשמ"ז לפ"ק
זוגתו, חמותי האשה החשובה והצנועה
מרת מעכטשא ע"ה
בת הרה"צ ר' יחזקאל זצ"ל
נפטרה ביום כ"א תמוז שנת תשל"ט לפ"ק

אחי היקרים

שעלו על המוקדה בשנות הזעם

הב' המופלג חיים ארי' ע"ה הי"ד

נעקד"ה ביום כ"ה ניסן שנת תש"ג לפ"ק

והב' המופלג נחום אורי' ע"ה הי"ד

נעקד"ה ביום ז' אדר ראשון שנת תש"ג לפ"ק

והב' המופלג יוסף ע"ה הי"ד

נעקד"ה בחודש טבת שנת תש"ד לפ"ק

הגה"ק מוה"ר חיים שבתי ליפשיץ זצ"ל

ראבד"ק אורשיווא זצ"ל

בן הרה"ק המקובל מוה"ר יעקב יצחק זצ"ל

נפטר ביום כ' אדר שני שנת תרפ"ט לפ"ק

זוגתו האשה החשובה הרבנית מרת העניא מאליא ע"ה

בת הגאון מוה"ר שלמה ישעי' מראהאטין ז"ל

נפטרה ביום י"א טבת שנת תרפ"ה לפ"ק

הרה"ח ר' חיים ארי' הכהן כהנא ז"ל שו"ב דק"ק בילקא

בן הרה"ח ר' משה נחמי' ז"ל

נפטר ביום י"ח שבט שנת תרס"ה לפ"ק

זוגתו האשה החשובה מרת לאה ע"ה

בת מוה"ר מאיר ז"ל

נפטרה ביום כ"ז כסלו שנת תרס"ז לפ"ק

הגאון מוה"ר אברהם ליפשיץ זצ"ל בעמח"ס ילקוט אברהם
בן הגה"ק מוה"ר חיים שבתי זצ"ל
נפטר ביום י"א אדר שנת תרצ"ד לפ"ק
זוגתו האשה החשובה הרבנית מרת ראכיל יוטא ע"ה
בת הרה"ח ר' חיים ארי' הכהן כהנא ז"ל
נפטרה ביום כ"ט סיון שנת תרצ"ט לפ"ק

הרה"ח ר' שלמה דוב דאפט ז"ל מזידיטשוב
וזוגתו האשה החשובה מרת מרים איידיל דאפט ע"ה
בת מו"ה ארי' צבי ז"ל
נפטרה ביום כ"ח אב שנת תרע"ד לפ"ק

הגה"צ מוה"ר אליהו שפיטצער ז"ל
ב"ר אברהם חיים
נפטר ביום ד' סיון
זוגתו האשה הצדקנית מרת רבקה ע"ה
ב"ר חיים גדלי'
נפטר ביום ח' שבט

הגאון מוה"ר יחזקאל פריעדמאן ז"ל
ב"ר משה
נפטר ביום ג' שבט
זוגתו הצנועה מרת זלאטא
בת הגה"צ ר' יצחק יחיאל זצ"ל דומ"ץ בעסערמין
נפטרה ביום י"א חשון

פארוואָרט

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה על חללי בת עמי ועל חללי משפחתי המפוארה. עס איז שוין א לענגערע צייט וואס איך וויל אפשרייבן פאר מיינע קינדער און אייניקלעך, און פאר די דורות הבאים, מיין לעבנס-געשיכטע און מיין אפשטאם, אז מ'זאל וויסן פון וואס פאר א שיינע בוים די ערליכע צווייגן האבן ארויסגעשפראצט.

לעצטנס האב איך מיט די הילף פון מיין חשוב'ער אייניקל הרב ישראל דוד ליפשיץ שליט"א, זיך אריינגעלייגט דערין, און איך האב צוביסלעך איבערגעגעבן מיינע זכרונות, און פון דעם האט מען צוזאמען געשטעלט דאס דאזיגע רייכע ביאגראפיע ספר.

מישענדיג די בלעטער, וועט איר טרעפן א זאמלונג פון זכרונות פון די אלטע היים, דאס שיינע לעבן פון מיין יוגענט, וואר מיינע חשוב'ע עלטערן זענען געווען, און פון וועמען זיי האבן געשטאמט.

ווי אויך וועט איר באקומען א שטיקל באגריף וואס איך בין אלס דורכגעגאנגען דורכאויס די ביטערע מלחמה-יארן, וואו מיר האבן געליטן אזויפיל צרות-צרורות, מיטגעמאכט פארשידענע גזירות רעות, און אדורך געלעבט מיתות משונות ואכזריות, ה' ישמרנו. די מלאכי חבלה ימ"ש האבן חרוב געמאכט דאס גאנצע אמאליגע אידישע לעבן, גע'הרג'ט און גע'רצח'ט מיליאנען אידן, און צווישן זיי, זענען ליידער געווען מיינע חשובע און ליבע עלטערן, און א טייל פון מיינע טייערע געשוויסטער, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם אין דעם אוישוויצן גיהנום, ה' ינקום דמם.

די אלע וויסטאגליכע מאורעות וואס איך וועל איבערגעבן און דערציילן, זענען נאָר א מעט מזעיר פון וואס מיר האבן אדורכגעלעבט בימי זעם המלחמה. טאמער וואלט איך אלעס דערציילט, וואלט געווען יכלה הזמן והם לא יכלו. אבער אפילו די אייניגע זאכן וועלן האפנטליך געבן א פארשטאנד איבער די גרויסע נסים ונפלאות וואס זענען אריבער אויף מיר במשך די אלע שווערע זמנים.

בכלל איז נישט מעגליך אויפצושרייבן געניי אלא פרטים פון מיין לאנגע היסטאריע, אבער איך וועל פראבירן צו שילדערן ווי וויט מעגליך, אז איר זאלט וויסן ווי אזוי מ'האט זיך מוסר נפש געווען פאר קיום התורה והמצות, און בכלל ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן די אמאליגע אידישקייט, למען ידעו

דור אחרון. - די זיסע און טייערע יארן פון מיין שיינע עבר, וועלן קיינמאל נישט ארויסגיין פון מיין זכרון.

צום ענדע וועל איך שילדערן ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן דאס ווידער אויפבלי פון אידישקייט אין די ערשטע יארן נאך די מלחמה, אין די פליטים-לאגערן, און שוין דאהי אין אמעריקע, ביז מיר האבן זוכה געווען צו זעהן די שיינע פירות וואס מיר טוען זעהן היינט בעזהשי"ת.

אודה ה' מאוד בפי ובתוך רבים אהללנו, איך וויל דאנקן און לויבן דעם רבונו של עולם, אז איך האב דורכגעלעבט די קריג שלא כדרך הטבע, און ס'איז מיר געשאנקן געווארן זקנה ושיבה. איך האב זוכה געווען במשך די לעצטע זיבעציג יאר, זינט די ענדע פון די מלחמה, צוזאמען מיט מיין חשוב'ע און געטרייע אשת חיל תחי', אויפצושטעלן דורות חסידים ואנשי מעשה, בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות, לומדי תורה ויראי ה' וואס גייען בדרכי אבותי זי"ע. - מי מלל ומי פילל אין יענע טונקלע יארן, אז איך וועל נאך בכלל זוכה זיין צו זעהן אידישע דורות.

איך גיב אפ א באזונדערע שבח והודאה פארן באשעפער, אז איך האב זוכה געווען מיט מיינע אויגן צו זעהן אכט דורות בזה אחר זה, בלי עין הרע, אנגעהויבן פון דער גרויסע עלטער זיידע, הגאון הצדיק מוה"ר שבתי ליפשיץ זצ"ל ראב"ד דק"ק אורשיווא, ביז לעצטנס ווען איך האב זוכה געווען צום געבורט פון א דור חמישי, אן אור אור אייניקעל בליעה"ר (הילד צבי ליפשיץ נ"י, בן הרה"ח ר' יעקב יצחק נ"י, בן הרה"ח ר' משה שמחה נ"י, בן בני הרה"ח ר' יהושע נ"י).

זאל דאס דאזיגע ספר דינען אלס זכרון פאר מיינע אומפארגעסליכע עלטערן און געשוויסטער הי"ד, וועלכע זענען ליידער אזוי טראגיש אוועקגעריסן געווארן פון אונז אין די גרויזאמע מלחמה יארן, יזכרם ה' אלקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וינקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך.

דער באשעפער זאל מיר שענקן יארן מיט געזונט און אריכת ימים ושנים, איך זאל צוזאמען מיט זוגתי תחי', כסדר שעפן נחת פון די קינדער און אייניקלעך, שלא ימוש התורה מפי ומפי זרעי ומפי זרע זרעי, ביז מיר וועלן זוכה זיין בקרוב צו ביאת משיח, אמן.

שלמה ישעי' ליפשיץ

התוכן

ערשטער קאפיטל

עלטערן און אור-עלטערן ..... יג

משפחת דאָפט - ליפשיץ ☙ הרה"ח רבי שלמה דוב זצ"ל ☙ אפשטאם
און רבי'ס ☙ יוגענט יארן ☙ יולניצא - אורשיווא ☙ ידידות מיט'ן
מנחת אלעזר ☙ א לעבעדיגע ספר תורה ☙ פילע חיבורים ☙ רבי
שבתי'ס באזוך אין בילקא ☙ זיינע קינדער ☙ פטירת זוגתו ☙
פטירתו וקברו ☙ זיינע יונגע יארן ☙ עלטערע יארן אין בילקא ☙
זיין פטירה ☙ מיין מאמעס געשוויסטער ☙ ר' מאיר ליפשיץ ז"ל
☙ הרה"ג ר' שלמה ישעי' ליפשיץ ז"ל ☙ ר' מרדכי ליפשיץ ז"ל הי"ד
☙ הרה"ג ר' משה נחמי' ליפשיץ ז"ל ☙ ר' אליעזר צבי ליפשיץ ז"ל
☙ מרת דבורה ליפשיץ ע"ה

צווייטער קאפיטל

היימשטעטל בילקא ..... מא

אריינפיר ☙ דער שטעטל ☙ טראנספארטאציע ☙ מיליטער-דינסט
☙ אידישע ישוב און שוהלען ☙ דער גרויסער שוהל ☙ שוהל-הויף
☙ די חברה משניות שוהל ☙ הרה"ג ר' מאיר איזראעל זצ"ל ☙
הרה"ג ר' אהרן מרדכי ליבערמאן זצ"ל ☙ הרה"ג ר' נפתלי צבי ווייס
זצ"ל ☙ הרה"ג ר' ליבוש קאלעך זצ"ל

דריטער קאפיטל

מיינע עלטערן ..... נ

דעם טאטענס יוגנט ☙ איש האשכולות ☙ זיינע רבי'ס ☙ בצל
הצדיקים ☙ אכסניא של תורה ☙ צדיק גוזר ☙ שוחט בילקא והגלילות
☙ שעכט-שטיבל ☙ בית השחיטה ☙ פלייש פאר ארעמעלייט ☙
חברה ש"ס ☙ שבת קודש ☙ דברי תורה ☙ שניידן און קלויבן ווייץ
☙ צוגרייטן שמאלץ ☙ באקען מצות ☙ ערב פסח מצות ☙ מילך
אויף פסח ☙ כשר'ן כלים ☙ ליל התקדש חג הפסח ☙ רוממות
א-ל בגרונו ☙ שבתים ☙ ימים נוראים אין אורשיווא ☙ ברא כרעי'
דאבוה ☙ מגילה ליינען ☙ הכנה לשבת ☙ שבת קודש

פערטער קאפיטל

מיינע יוגענט יארן ..... עא

קריאת השם ☙ טשעכישע-שולע ☙ פריוואטע מלמדים ☙ מיין
מלמד ר' משולם הי"ד ☙ תפילין ☙ סעודת בר מצוה ☙ בילקער
ישיבה ☙ עסן 'טעג' ☙ מיין רבי און חברותא ☙ זומער קעמפ

פינפטער קאפיטל

מיינע געשווויסטער ..... פג

עלף געשווויסטער ☙ מיין ברודער הב' חיים ארי' הי"ד ☙ מיין ברודער ר' שמואל צבי ע"ה ☙ שמואל הערש פארט קיין ארץ ישראל ☙ שמואל הערש"ס חתונה ☙ מיין ברודער הב' נחום אורי הי"ד ☙ מיין ברודער הב' יוסף הי"ד ☙ מיין ברודער ר' משה נחמי' ני"ו ☙ מיין שוועסטער לאה ע"ה ☙ מיין שוועסטער שרה ע"ה ☙ מיין שוועסטער פייגא ע"ה ☙ מיין שוועסטער מרים איידיל ע"ה ☙ מיין שוועסטער רייזל ע"ה

זעקסטער קאפיטל

מלחמה אויסברוך ..... צח

בילקא שנת תרצ"ט ☙ סודעטן-גענביט ☙ אוקריינע-אונגארישע הערשאפט ☙ די ערשטער קרבן אין בילקא ☙ ערשטע גזירות ☙ בירגערשאפט גזירה ☙ גזירת השחיטה ☙ ארבעטס-לאגערן ☙ שוץ-גריבער

זיבעטער קאפיטל

צוריק אין בילקא ..... קח

מלחמה יארן ☙ מלמד אין בילקא ☙ מסירות נפש געשעפטן ☙ ימים נוראים תש"א-תש"ד ☙ סוכות תש"ג ☙ חיים ארי'ס אומקום ☙ נחום אורי'ס אומקום

אכטער קאפיטל

פאמילע ווערט צוטיילט ..... קיז

דעם לעצטן פסח אין בילקא ☙ ארבעטס-לאגער באפעל ☙ בילקא דעפארטירונג ☙ בערגסאזער גענטא ☙ די וועג קיין אוישוויץ ☙ אוישוויץ ☙ גורל פון מיינע שוועסטערס

ניינטער קאפיטל

אין ארבעטס לאגער ..... קכז

נאדי-באניע ☙ לאגער ביים גרעניץ ☙ מסירות נפש אויף כשרות ☙ סאמבאטהעל

צענטער קאפיטל

אין הענט פון די דייטשן ..... קלב

מסירות נפש פאר הנחת תפילין ☙ פסח שנת תש"ה ☙ טויטן-מארטש ☙ משלם רעה תחת טובה ☙ מאטהויזען ☙ גערמאטוועט פון א

זיכער'ן טויט ☙ בא הרוג ברגליו ☙ גונסקירכען ☙ גערעטעווועט מיין קרוב

עלעפטער קאפיטל

באפרייאונג און פאראייניגונג ..... קמג

באפרייאונג ☙ הירשינג שפיטאל ☙ פרעשבורג ☙ פאראייניגונג אין בודאפעסט ☙ בילקא נאכ'ן קריג ☙ רוסן לאזן נישט ארויס ☙ באשלוס צו פארן קיין אר"י

צוועלפטער קאפיטל

בראַנאָ פליטים-לאגער..... קנב

בראַנאָ פליטים-לאגער ☙ עדות קענען די דייטשן ☙ גורל פון מיינע יונגערע בריידער ☙ פערנוואלד ☙ שוועסטערס חתונה ☙ השתדלות צו פארן קיין אמעריקא ☙ שיף רייזע

דרייצנטער קאפיטל

בראשית-יארן אין אמעריקע..... קסו

ישיבת רבינו יצחק אלחנן ☙ מלומדות פאָסטנעס ☙ רייזל'ס חתונה ☙ מיין חתונה ☙ מלחמה איבערלעבעניש פון זוגתי תחי' ☙ נאך די חתונה ☙ קרוינהייטס ☙ מלמד אין ישיבה דקרוינהייטס ☙ מלמד אין קינגס-ווע ☙ הויז אין קרוינהייטס ☙ כתיבת ספר תורה ☙ אעלה בתמ"ר ☙ אחרית דבר

למען תספר

ערשטער קאפיטל

עלטערן און אור-עלטערן

משפחת דאָפט - ליפשיץ

איך בין געבוירן געווארן כ"א טבת שנת תרפ"ג לפ"ק (למספרם JANUARY 12, 1923), אין דעם שטעטל בילקא, טשעכסלאוואקיי. מיין טאטע איז געווען הרה"ח מו"ה יהושע שו"ב דאָפט[1] - ליפשיץ ז"ל הי"ד, זוהן פון הרה"ח המורם מעם מו"ה שלמה דוב דאפט ז"ל פון זידיטשוב. מיין מאמע איז געווען האשה החשובה הצדיקת מרת פעריל ע"ה הי"ד, טאכטער פון הגה"צ רבי אברהם ליפשיץ זצ"ל שו"ב ודומ"ץ דק"ק זאליזשע (א שטעטל נעבן מונקאטש) ובעמח"ס ילקוט אברהם, דער זון פון דעם באקאנטן גאון און צדיק רבי שבתי ליפשיץ זצ"ל, ראב"ד דק"ק אורשיווא און בעל מחבר פון פיהל ספרים.

הרה"ח רבי שלמה דוב זצ"ל

דער זיידע (טאטענס טאטע) הרה"ח רבי שלמה דוב דאָפט זצ"ל, איז געווען גאר א חסידישע איד. ער האט חתונה געהאט צו האשה החשובה מרת מרים איידיל ע"ה. זיי האבן געוואוינט אין גאליציע, אין דער שטאט זידיטשוב.

1. 'דאָפט' באדיידט גוטע לופט.

דער זיידע הרה"ח מוה"ר שלמה דוב דאפט ז"ל און די באבע מרת מרים איידל ע"ה
אויף א באזוך אין בילקא

פרנסה איז נישט געווען אזוי לייכט אין גאליציע, דעריבער זענען אסאך גאליציאנער אידן געקומען קיין אונגארן. אויך דער זיידע האט זיך אריבערגעצויגן קיין אונגארן, ווייל ער איז אויפגענומען געווארן אלס שוחט ובודק אין א שטעטל פאלינע (נישט ווייט פון מונקאטש).

דער זיידע האט געהאט גאר לייטישע קינדער, חסידים ואנשי מעשה. זיינע קינדער זענען געווען: א) דער טאטע הרה"ח מו"ה יהושע ז"ל הי"ד. זעה אין די דריטער קאפיטל באריכות איבער אים. ב) דער פעטער הרה"ח מו"ה דוד הערש ז"ל הי"ד, שוחט אין דער שטאט ווערבוי (דאס איז געווען אין סלאוואקיי, נעבן פרעשבורג). ג) דער פעטער הרה"ח מו"ה משה ז"ל הי"ד, פון דער שטעטל סוואליעווע, נעבן מונקאטש. ד) דער פעטער הרה"ח מו"ה יצחק ז"ל הי"ד, פון דער שטעטל טשענדיוב, וואס איז אויך געווען אין די גלילות פון מונקאטש. ער האט געהאט א זוהן, ר' משה בער דאפט ע"ה. ה) די מומע מרת באשא ע"ה. איר מאן איז געווען הרה"ח ר' אלטר ז"ל. ער האט אדורכגעלעבט די קריג. ער איז ליידער געווען א סגי נהור, און ער פלעגט פארלערנען א שיעור משניות פון אויסענווייניג, דאהי אין אמעריקע.

דער זיידע רבי שלמה דוב'ס פרוי, די באבע מרת מרים איידיל ע"ה, האט געוואוינט אויף די עלטער אין אונזער שטעטל בילקא, און איז דארט נפטר געווארן כ"ה אב שנת תרע"ד לפ"ק. מיין עלטערע שוועסטער מרים איידיל ע"ה האט שוין געהייסן נאך איר.

אין יאר תשנ"א לפ"ק ווען איך בין געגאנגען קיין בילקא מיט מיינע קינדער, האבן מיר געזוכט איר מציבה, אבער מיר האבן עס נישט געקענט טרעפן. פאר עטליכע יאר צוריק האט מען אבער יא געטראפן איר מציבה.

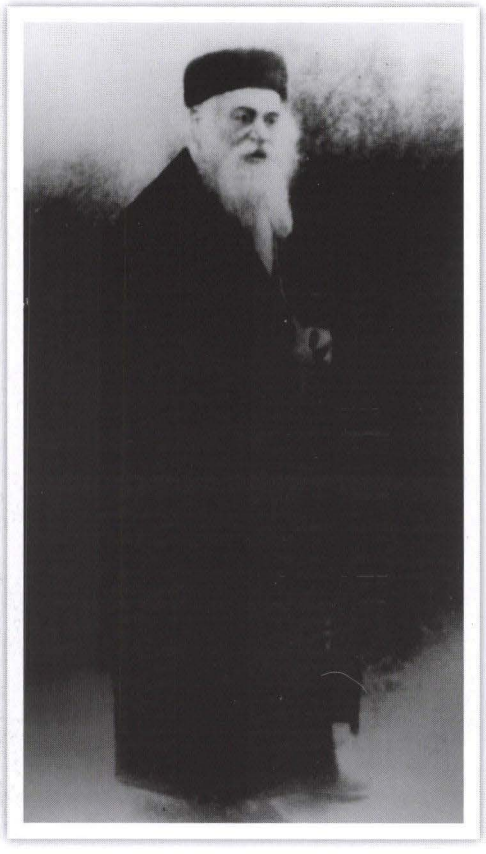

מציבה פון מרת מרים איידיל דאפט ע"ה אשת הרה"ח ר' שלמה דוב ז"ל בעיר בילקא

הגאון רבי שבתי זצ"ל

אפשטאם און רבי'ס

דער עלטער זיידע (די מאמע'ס טאטע'ס טאטע) איז געווען דער באקאנטער גאון און צדיק רבי שבתי ליפשיץ זצ"ל, ראש בית דין פון דער שטאט אורשיווא, אונגארן. רבי שבתי איז געבוירן אין יאר תר"ה לפ"ק, אין דער שטאט ראהטין, צו זיין פאטער הרה"ח איש תם וישר המקובל המפורסם מוה"ר יעקב יצחק זצ"ל, און מוטער האשה החשובה והצנועה מרת שרה ע"ה.

דער עלטער זיידע הגה"ק מוה"ר שבתי ליפשיץ זצ"ל ראב"ד אורשיווא

זיין טאטע רבי יעקב יצחק איז געווען א שטארקער סטרעטינער חסיד. ער איז געווען דער זוהן פון החסיד המפורסם מו"ה רבי שבתי זללה"ה פון דער שטאט ראהטין, וועלכע מ'האט גערופן רבי שעפסל חסיד.

דער זיידע רבי שבתי שרייבט אין זיין הקדמה צום ספר תפארת יעקב על התורה, אז ס'איז באקאנט אז זיין זיידע רבי שעפסל חסיד האט זוכה געווען כמה פעמים צו גילוי אליהו. אויך שרייבט ער דארט אין די הקדמה, אז זיין אויבנדערמאנטער זיידע איז געווען חשוב אין די אויגן פון דעם שרף הרה"ק רבי אורי סטרעליסקער זי"ע.

בעזהי"

ספר

תפארת יעקב

על התורה

אשר קראתיו בשם פרורי פ"ת. מה דרכו של עכ.
בפרוסה פורם פרוסה נאה פרורים שיש בהם הנאת
חיך ואין לזלזל בהם וע"כ העליתי אותם כולם על לי. ספר
וירא רעיא דאימא מלתא דתתקבל מנאי אנא זעירא
ולא מן חבריא המצפה לרחמי שמיא "שמאי במתאי
"בראשי "תיבות "יראה בעל המחבר ספר קו"ת. וספר
בריח אבות, וספר שערי פדות, וספר סגולות ישראל.
ושאר ספרים. הוש"ת ירים קרני בכרן בו "שמן אמן.

הגה לכותר על נדפי המחבר האחים ה"ה הרבני המשולח וכו' מ"ה שלמה ושעני ליפשיטש
והבחור המשולח כ"ה מרדכי ליפשיטש; והבחור המשולח כ"ה שלמה ושעני בי פראצים

מונקאטש תער"ב לפ"ק

בדפוס המשובח של קארון עם פרישר בי

סה"ס נספא מספרי סלו ושנה תמח כמהרנספא

Lipschitz Salamon
Ujfehértó
(ungarn)

לי Lipschitz Márkusz
Beregkisalmás
(ungarn)

Druck von KAHN & FRIED, MUNKÁCS.

שער-בלאט פון ספר תפארת יעקב עה"ת דפוס תרע"ב

יוגענט יארן

רבי שבתי זצ"ל האט חתונה געהאט צו האשה החשובה והצנועה מרת העניא מאליא ע"ה, וועלכע איז געווען די טאכטער פון הרה"ח ר' שלמה ישעי' ז"ל און האשה החשובה מרת רייזל ע"ה, פון די שטאט ראהאטין.

אין די הקדמה צו זיין ספר תפארת יעקב עה"ת, שרייבט דער זיידע רבי שבתי, אז ער האט זיך מסתופף געווען אין זיין יוגענט, בצל 'אדומו"ר הרה"ק והנורא במופת ובמורא רבינו אברהם זללה"ה מסטרעטין', און ער האט זוכה געווען צו זיין צעהן ראש השנה'ס אין סטרעטין, פון שנת תרט"ו לפ"ק ביז דעם יאר פון דעם סטרעטינער רבי'ס פטירה אין שנת תרכ"ה לפ"ק. אויך האט רבי שבתי זוכה געווען צו פארן צו הרה"ק מוה"ר יצחק אייזיק זצ"ל פון זידיטשוב.

יולניצא - אורשיווא

דער זיידע רבי שבתי איז פריער געווען באקאנט אלס דיין און שוחט אין דעם שטעטל יולניצא. דארט איז ער געווארן אויפגענומען אין יאר תרכ"ה לפ"ק, וועו ער איז געווען אינגאנצן צוואנציג יאר אלט.

אין יאר תרס"ז לפ"ק איז רבי שבתי געקרוינט געווארן אלץ ראב"ד אין דער שטאט אורשיווא. זייענדיג ראש בית דין אין שטאט, איז ער געווען זייער באקאנט און שטארק אנערקענט אין די גאנצע געגענט ארום. איבעראל האט מען געוואוסט פון אים.

דער שטאט אורשיווא האט נישט געהאט קיין אייגענעם רב, ווייל ס'איז געווען איינס פון די גלילות-שטעטלעך אונטער די שטאט מונקאטש, וואס האט געהאט אונטער זיך פערציג שטעטלעך בערך, און דער רב פון מונקאטש האט געדינט אלס רב אויך פון די גאנצע גלילות ארום און ארום.

יארן שפעטער האט אורשיווא גראדע יא אויפגענומען אן אייגענעם רב, הגה"ק בעל דברי יואל מסאטמאר זי"ע. איך האב געהערט נאכזאגן פון אן עלטערען איד וואס האט געלערנט אין אורשיווא ביים סאטמארער רב'ן זי"ע,

אז ער פלעגט זאגן ביי שלש סעודות פאר זיינע תלמידים וואס האבן דארט געלערנט: 'גייטס הערן שלש-סעודת-תורה פון רבי שבתי'.

ידידות מיט'ן מנחת אלעזר

אין די צייטן פון זיידן רבי שבתי זצ"ל, איז דער רב פון מונקאטש געווען הגה"ק בעל מנחת אלעזר זי"ע. דער מנחת אלעזר זי"ע איז געווען שטארק בידידות מיט'ן זיידן. די נאנטקייט האט זיך נאך געצויגן פון זיין פאטער הגה"ק בעל דרכי תשובה ממונקאטש זי"ע, וועלכער האט געהאט א גרויס הערצה צום זיידן.

הגה"ק בעל מנחת אלעזר זצ"ל פון מונקאטש

רבי שבתי זצ"ל איז געווען היבש עלטער פונ'ם מנחת אלעזר, און דאך דערמאנט ער אין זיינע ספרים דברי תורה וואס ער האט געהערט פונ'ם הייליגן מונקאטשער רב זי"ע. בכלל זענען מיר, משפחת ליפשיץ, געווען בידידות מיט די גאנצע מונקאטשער דינאסטיע. אויך דער זיידע רבי אברהם זצ"ל (דער זון פון רבי שבתי זצ"ל), איז געווען שטארק באפריינדעט מיט'ן מונקאטשער רב זצ"ל.

א לעבעדיגע ספר תורה

פאלגענד איז אן עפיזאד וואס וועט געבן א שטיקל בילד איבער די הערצה וואס דער הייליגער מנחת אלעזר זי"ע האט געהאט צום זיידן רבי שבתי זצ"ל:

איינמאל פאר פסח, איז רבי שבתי געקומען פון אורשיווא קיין מונקאטש דורכצורעדן א געוויסע ענין מיט'ן מנחת אלעזר זי"ע. וועז רבי שבתי איז אנגעקומען קיין מונקאטש, האט דער מנחת אלעזר געהאלטן אינמיטן באקן-מצות מיט די תלמידים.

וועז מ'האט געמאלדן פאר'ן מנחת אלעזר זי"ע אז רבי שבתי פון אורשיווא איז געקומען, האט דער מנחת אלעזר זי"ע זיך אנגערופן צו זיינע תלמידים 'אז רבי שבתי איז געקומען, וועלן מיר ענדיגן די מיירע (די יעצטיגע אכצן מינוט), און מיר וועלן גיין מקבל פנים זיין א איד א תלמיד חכם'.

נאכ'ן ענדיגן די מייערע, איז דער מנחת אלעזר זי"ע געגאנגען אינאיינעם מיט די תלמידים מקבל פנים זיין רבי שבתי זצ"ל. דער מנחת אלעזר האט אים ארויפגעפירט אין בית דין שטיבל, וועלכע איז געווען אויף א הויכע שטאק. (דארט אין בית דין שטיבל האט דער מנחת אלעזר געהאט זיינע ספרים). זיי האבן דארט פארברענגט א לענגערע צייט אינאיינעם.

ארויסגייענדיג פון בית דין שטיבל, האט דער מנחת אלעזר באגלייט דעם זיידן, און וויבאלד עס איז געווען אויף א הויכע שטאק, עס זענען געווען אסאך טרעפ אראפצוגיין, איז געווען שווער פאר'ן זיידן אליין צו גיין די שטיגן, האט דער מנחת אלעזר זי"ע אנגעכאפט רבי שבתי, וועלכער איז שוין דאן געווען א זקן מופלג, און ער האט אים אונטערגעהאלטן ביים אראפגיין די שטיגן.

ווען די תלמידים האבן דאס באמערקט, זענען זיי צוגעלאפן צום מנחת אלעזר זי"ע און געזאגט: 'דער רבי זאל זיך נישט מטריח זיין, מיר וועלן שוין אראפפירן רבי שבתי'ן', אבער דער הייליגער מונקאטשער רב זי"ע האט נישט צוגעלאזט אז די תלמידים זאלן אראפפירן דעם זיידן, נאר ער האט אים געוואלט אליינס פירן, זאגענדיג: 'איך פיר א לעבעדיגע ספר תורה'.

פילע חיבורים

דער זיידע רבי שבתי זצ"ל איז געווען א גאון עולם. ער איז שטארק באקאנט מיט די פילע ספרים וואס ער האט מחבר געווען. ער האט פארפאסט פינף און צוואנציג חיבורים, אבער נאר ניין דערפון זענען למעשה געדריקט געווארן. אלע אנדערע ספרים, וועלכע זענען נאך געווען בכתב יד, זענען ליידער פארלוירן געגאנגען במשך די צווייטע וועלט מלחמה, חבל על דאבדין.

ס פ ר

האשל

הנקרא לקוטי שושנים

שבתי איש ליפשיטין

ברית אבות

שערי פרות וק' תפארת יעקב

שמירה מעלי וק' שערי רחמים

ילקיט אברהם זאל

נתנאל הכהן פריעד זאל

בשושנים

LIPSCHITZ LIPÔT NYIRMEGGYES

Nyomta a Merkantil Könyvnyomda Debrecen, Hatvan-u. 28. Ungarn.

שער-בלאט פון ספר האשל

ספר

שרביט הזהב החדש

הנקרא

ברית אבות

בו מבואר כל הלכות מילה בכוונה אשר יחדתי לראות בבנים, ולקשרי שושנים. מהוך ספרי הראשונים. ומצוינים יכרים מספרי אחרונים. ללמד לבני יהודה וישראל את התורה הבאים לעסוק בעבודת הקודש. וגם כמה מיני משתעים להרבה מנהגים. והלכתי למשי בתר למשי

אורשיולא יצו

בדפוס של מאהן שם פרישר

Druck von Kähn &Fried Munkács

שער-בלאט פון ספר ברית אבות אויף הלכות מילה

די ספרים פונ'ם זיידן זענען נאך היינט א שם דבר אין די תורה וועלט, צווישן זיי איז באקאנט זיין ספר סגולות ישראל, וואס איז שטארק אויפגעכאפט אין די גאנצע אידישע וועלט, אפילו ביי די ספרד'ישע קרייזן. ספרד'ישע אידן האבן שוין איבערגעדרוקט דאס ספר עטליכע מאל, נישט דערמאנענדיג אז ס'שטאמט פון אן אשכנז'ישער גדול...

בי"ה

ספר החיים

הנקרא

סגולות ישראל

אנב נרמאי לכמתי גריסי"ן של פעולי"ן וסגולות רפואות הנפש ורפואת הגוף. הנמלקב"ן אסף המזכיר מכמה ספרים מסודר ישר על סדר א"ב להטבת הני קצידי ומריעי ומאן דכאיב לי' באיבי' הן בנשמיות והן ברוחניות למצוא מבוקשו בנקל הן כל אלה עשתה ידי בעזה"י לזכות הרבים אנכי איש צעיר ושפל דמה מן הדבא המצפה לישועות השם כמדרה דידן בתוך עמי אנכי יושב תוך אמוני עם סגולה פה "יולניצא" יע"א בעל המחבר ספר שתי פדות ום' ברית אבות וספר תפארת יעקב וס' יצחק ירנן ועוד כמה ספרים אשר חברתי בעזה"י והגם בכת"ר השי"ת יזכני להוציאם לאור בחיי נחת אמן:

הוכא לביהד"ע בן המחבר הצעיר שמואל יהודה

איש ליפשיטץ

תשתבו היה הרבני המופלא פרח הענין אברהם סג"ל

לעבאוויטש

אדרעסע לפרל"ר הענין נ"י

Lebovics Hönig

Bereg-Iloszza.

בדפוס המשומרת של קאהן עם פריעד מונקאטש

Druck von Kahn & Fried, Munkács.

שער-בלאט פון ספר סגולות ישראל

רבי שבתי'ס באזוך אין בילקא

איך געדענק נאך גוט דעם עלטער זיידן רבי שבתי זצ"ל. ווען איך בין געווען א קליין קינד, נאכנישט קיין זעקס יאר, איז דער זיידע רבי שבתי זצ"ל ספעציעל געקומען צו פארן קיין בילקא, אנטייל צו נעמען ביי דעם ברית פון מיין ברודער ר' משה נחמי' ני"ו, וועלכע איז פארגעקומען ערב תשעה באב שנת תרפ"ח לפ"ק.

זיין באזוך ביי אונז אין שטוב ליגט מיר נאך גוט אין די ביינער עד היום הזה. די הכנות וואס מ'האט געמאכט ביי אונז אין די שטוב לכבוד דעם אנקום פונ'ם זיידן, זענען געווען גאר גרויס. מ'האט כסדר געהאלטן אין איין רעדן אז דער זיידע רבי שבתי קומט. דער טאטע ז"ל, זייענדיג דעם שוחט אין שטעטל, האט געשחט'ן א קאלב, און צוגעשטעלט א גאנצע פליישיגע סעודה. די אלע פארגרייטונגען האט געמאכט אויף מיר אזא גרויסע איינדרוק, אז טראץ מיין יונגע עלטער, געדענק איך עס נאך ביז צום היינטיגן טאג.

הגה"ק רבי שבתי ליפשיץ זצ"ל ראב"ד אורשיווא אין חצר פון ביתו נאוה קודש, ארומגענומען מיט בני משפחתו און אנשי קהלתו

רבי שבתי שטייט אין צענטער לינקס (מיט די שטעקן). צו זיין לינקע זייט איז זיין זוהן, דער זיידע הגאון רבי אברהם ז"ל

וועו רבי שבתי איז אנגעקומען קיין בילקא, איז ער צוגעגאנגען צום שטוב פון זיין זון, דער זיידע רבי אברהם זצ"ל, וועלכער האט שוין דעמאלטס געוואוינט אקעגן איבער אונזער הויז אין בילקא.

דעמאלטס ביים אנקום פונ'ם זיידן רבי שבתי, בין איך געשטאנען דערנעבן אויף א גאניק (פאָרטש). וועו דער זיידע רבי שבתי האט מיר דערזעהן, איז ער צוגעקומען צו מיר און געזאגט: 'דו שחור' (יעדעס אייניקל האט ער געהופן מיט דעם כינוי. וואַרשיינליך צוליב דעם וואס עס שטייט ביי ציפורה אשת משה, אז כושית איז א שיינע קאליר, עי' רש"י שם). הערנדיג אזא אויסדרוק פונ'ם זיידן, האב איך מיר זייער צעווייַנט. זעענדיג דאס, האט דער זיידע מיך געוואלט מפייס זיין, האט ער מיר געגעבן א ברכה.

נאכ'ן ברית מילה, האט מען געמאכט א גרויסע סעודה לכבוד'ן ברית. דער זיידע רבי שבתי האט געהייסן מ'זאל מאכן א פליישיגע סעודה, כאטש ס'איז שוין געווען ממש ערב תשעה באב.

זיינע קינדער

דער זיידע רבי שבתי זצ"ל איז געווען א נידעריגער אין געשטעל, ווידער אלע זיינע קינדער זענען געווען הויכע, משכמם ולמעלה. אלע זיינע קינדער זענען געווען מורה הוראה און שוחטים אין פארשידענע שטעטלעך אין אונגארין. זיינע קינדער זענען געווען:

א) זיין זוהן, דער זיידע הגאון מוה"ר אברהם זצ"ל. זעה ווייטער באריכות איבער אים.

ב) זיין טאכטער מרת רבקה ע"ה, האט חתונה געהאט צו הרה"ח ר' אברהם ליפשיץ זצ"ל, דומ"ץ ושו"ב פון דער שטאט דאָלהאַ (ער האט געהאט דעם זעלבן נאמען ווי זיין זון, דער זיידע הג"ר אברהם ליפשיץ זצ"ל). [דער רב אין דאלהא איז דאן געווען הרה"ג ר' משה גרינצווייג ז"ל הי"ד (זיידע פון הרה"ח ר' דוד גרינצווייג ע"ה פון בארא פארק). ער איז געווען רב קודם אין ליפשא און דערנאך אין דאלהא].

ג) זיין טאכטער מרת רייזל ע"ה, האט חתונה געהאט צו הרה"ח ר' יוסף מאיר ווייס ז"ל.

ד) זיין זוהן הרה"ח ר' נחום אורי ז"ל, דיין און שוחט אין דער שטאט ראצפערט. ער האט חתונה געהאט צו מרת מרים ע"ה, בת הרה"ח ר' חיים גדלי' פיקסלער זצ"ל. ר' נחום אורי איז נפטר געווארן בדמי ימיו אין וויען, כ"ה טבת שנת תרע"ה לפ"ק.

ה) זיין זוהן הרה"ח ר' שלום ז"ל הי"ד, שוחט פון דער שטאט מאטע-סאלקא. ער האט געהאלפן דרוקן זיין טאטנס ספר ברית אבות. ער איז ליידער אומגעקומען ביי די קריג, י"ב סיון שנת תש"ד לפ"ק.

ו) זיין זוהן הרה"ח ר' שמואל יהודה ז"ל, דומ"ץ ושו"ב אין דער שטאט אורשיווא, בזמנו פון סאטמאר רבי זי"ע. ער האט חתונה געהאט צו מרת בילא ע"ה.

דער פעטער ר' שמואל לייב ז"ל איז געווען דער תורה-שרייבער פונ'ם זיידן רבי שבתי זצ"ל. אויף די עלטערע יארן, ווען רבי שבתי האט שוין נישט געקענט גוט זעהן[2], פלעגט ער דיקטירן די דברי תורה צו ר' שמואל לייב, וועלכער האט עס אראפגעשריבן. ער האט זיך אויך מתעסק געווען מיט'ן דריקן א חלק פון רבי שבתי'ס ספרים.

ר' שמואל לייב האט געהאט צוויי קינדער. א) א זון ר' יצחק ע"ה. ב) א טאכטער מרת יוטא ע"ה, וועלכע האט חתונה געהאט צו א חשובער יונגערמאן, וועלכער איז אליין געווען א דיין און שוחט אין אורשיווא. זיי האבן צוזאמען געהאט צעהן קינדער בליעה"ר.

אין יאר תש"א ווען מ'האט געדארפט אויפווייזן בירגער פאפירן (זעה מער איבער דעם באריכות אין א שפעטערע קאפיטל), האט יוטא'ס מאן, דער אורשיווא דיין, נישט געקענט אויפווייזן אז זיי זענען בירגער, ווייל ער האט

2. אגב, דער זיידע רבי שבתי, וועלכער איז געווען א בעל קורא, האט מקפיד געווען אויף די עלטערע נישט צו לייענען אין די ספר תורה מיט ברילן, ווייל ער האט נישט געוואלט ס'זאל זיין א הפסק צווישן די אויגן און די ספר תורה.

נישט געהאט זיין פאפירן מיט זיך, האט מען אים געשיקט קיין קאמעניץ-פאדאלסק אין פוילין, אינאיינעם מיט זיין פרוי און צוהן קינדער.

מרת יוטא פלעגט שרייבן בריוו צו איר טאטע, פון פוילין קיין אורשיווא. די בריוו וואס זי האט געשריבן זענען געווען גאר הארצרייסנד. אין איינס פון די בריוו שרייבט זי: 'טאטע, דו האסט פארגעסן פון אונז? מיר האבן נישט וואס צו עסן, מיר האבן נישט קיין שוכלעך פאר די קינדער'. שפעטער האט מען זיי נעבעך געפירט דארט צום וואסער און דערטראנקן, השם ינקום דמם.

וועו מ'האט גענומען ר' שמואל לייב'ס זון, ר' יצחק, אין ארבעטס-לאגער, איז ר' שמואל לייב מיט זיין פרוי מרת בילא, געבליבן וואוינען אליין אין אורשיווא, אהן זייערע קינדער און איניקלעך. (ר' יצחק'ס פרוי, האשה החשובה מרת מירל ע"ה, האט איבערגעלעבט די קריג, און איז געקומען וואוינען קיין אמעריקא).

דער פעטער ר' שמואל לייב האט דאס נישט געקענט דערהייבן, און פון גרויס צער האט ער ליידער געליטן א הארץ אטאקע ל"ע, און ער איז נפטר געווארן י"ח כסלו שנת תש"ג. ער איז נטמן געווארן אויפ'ן בית עולם אין אורשיווא, נעבן זיין פאטער רבי שבתי זצ"ל.

יענעם יאר בין איך געפארן קיין אורשיווא אפרעכטן די סדר נאכט מיט די עלענדע מומע מרת בילא. אורשיווא איז געווען גאר נאנט צו בילקא. ס'איז געווען בלויז א צוואנציג מינוט וועג מיט'ן באן (מען האט געקענט גיין צו פיס א וועג פון א שעה בערך).

אין יאר תשנ"א לפ"ק, וועו איך האב געבויעט דעם אוהל אויפ'ן קבר פונ'ם זיידן רבי שבתי, ווי ווייטער דערמאנט, איז אויך ר' שמואל לייב'ס קבר אריינגענומען געווארן אינ'ם אוהל.

פטירת זוגתו

ד' ויחי, י"א טבת שנת תרפ"ה לפ"ק האט אים באטראפן א צרה, וועו עס איז נפטר געווארן זיין רביצין הרבנית הצדקנית העניא מאליא ע"ה. רבי שבתי זצ"ל אין זיי ספר שערי רחמים (שער ח' הערה י"ג) דערמאנט איר פטירה, ווי

פאלגענד: 'בעוה"ר באמצע הענין מתה עלי אשת נעורי הצדיקת ע"ה, ולבי בל עמי, וכמעט שנסתמה ממני שערי רחמים, על כן הנחתיו עד שירחם השי"ת עלי ואגמור פרשתא דא באנפין ובמוחין נהירין להצדיק צדיק מעיקרא'.

מציבה פון הרבנית העניא מאליא ע"ה

אשת חבר פון הגה"ק מוה"ר שבתי ליפשיץ זצ"ל ראב"ד אורשיווא

פטירתו וקברו

רבי שבתי איז נפטר געווארן אין דעם שטאט אורשיווא, כ' אדר שני שנת תרפ"ט לפ"ק, זייענדיג א זקן מופלג פון פיר און אכציג יאר. איך געדענק ווי אין א חלום ווי אזוי מען האט געערעדט אז מען קומט יעצט פונ'ם זיידן רבי

שבתי'ס לוי', אבער מער פון דעם געדענק איך נישט צופיהל. איך בין דאך דעמאלטס געווען א יונגל פון זעקס יאר.

רבי שבתי ליגט אינ'ם בית עלמין אין אורשיווא. נאך זיין פטירה האט מען אויפגעשטעלט אן אוהל אויף זיין קבר. דער אוהל איז געווען געמאכט פון ציגל. בשעת די מלחמה האבן די גויים צונומען דעם אוהל, ווייל זיי האבן געדארפט די ציגל פאר זייערע אייגענע געברויך.

אין יאר תשנ"א לפ"ק, בין איך צוריק געגאנגען קיין אורשיווא, און מיטגענומען אלע מיינע קינדער, אויפצושטעלן א פרישן אוהל אויף זיין קבר. נאך ביזן היינטיגן טאג, טרעפט מען אויף זיין קבר קוויטלעך, וואס אידן לאזן איבער געהאלפן צו ווערן בדבר ישועה ורחמים.

מציבת הגה"ק מוה"ר שבתי ליפשיץ זצ"ל ראב"ד אורשיווא

מיין חשוב'ער זוהן הרב יהושע שיחי' פון לאנדאן, האט זיך אסאך אפגעגעבן מיט'ן בויען און מתקן זיין דער אוהל אויף די קבר פונ'ם זיידן רבי שבתי זצ"ל. אויך דארף דא דערמאנט ווערן, ש"ב הרב שבתי יוסף פרייזלער שליט"א וועלכער האט זיך שטארק אריינגעלייגט אין אלעס וואס איז נוגע דער זיידע רבי שבתי זצ"ל, הן מיטן דרוקן זיינע פילע ספרים און הן מיטן אויפבויען די אוהל הק'.

דורך די יארן האב איך אויך געהאט די זכי' איבערצובויען דעם בית החיים אין אורשיווא, און ארומגענומען די גאנצע בית החיים מיט א צוים. מיר האבן געארבעט דעראויף אינאיינעם מיט'ן ארגענעזאציע 'אבותינו', א פראיעקט וואס האט געקאסט א סכום רב.

הגאון רבי אברהם ליפשיץ ז"ל

זיינע יונגע יארן

דער זיידע הגה"צ רבי אברהם זצ"ל, איז ווי דערמאנט, געווען דער זוהן פון הגאון ר' שבתי זצ"ל. ער איז געווען א איד מלא וגדוש, ס'האט זיך פון אים געשפרודלט תורה און חכמה. ער איז געווען שטארק באוואוסט מיט זיין תורה און צדקות. אויסער דעם וואס דער זיידע איז געווען א תלמיד חכם עצום, איז ער אויך געווען זייער א קלוגער איד, און מ'פלעגט נהנה זיין פון אים עצה ותושי'.

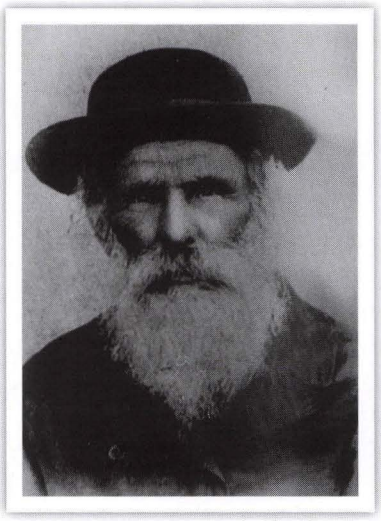

דער זיידע הגאון מוה"ר אברהם ליפשיץ זצ"ל
בעמח"ס ילקוט אברהם

ער איז געבוירן אין דעם שטאט ראהאטין גאליציע, שב"ק פרשת משפטים, ערב ר"ח אדר שנת תרכ"ה לפ"ק. ער האט חתונה געהאט מיט די באבע, האשה החשובה מרת ראכיל יוטא ע"ה, די טאכטער פון הרה"ח ר' חיים ארי' כהנא ז"ל שו"ב דק"ק בילקא[3], און האשה החשובה מרת לאה ע"ה. ער האט חתונה געהאט ווען ער איז אלט געווען בערך פופצן יאר.

די באבע האשה החשובה
מרת ראכיל יוטא ע"ה
אשת הגאון רבי אברהם ליפשיץ ז"ל

הרה"ח ר' חיים
ארי' כהנא ז"ל
שו"ב דק"ק
בילקא

3. דער עלטער-זיידע רבי חיים ארי' איז געווען א יחסן, זייענדיג אן אפשטאם פון הגאון בעל קונטרס הספיקות זצ"ל און פון הגאון דער נודע ביהודה זצ"ל, ולמעלה בקודש. רבי חיים ארי' איז געווען שוחט אין אונזער שטעטל בילקא (יארן פאר דער טאטע ז"ל איז געקומען קיין בילקא) פאר פונף און פערציג יאר. ער איז נפטר געווארן י"ח שבט שנת תרס"ו לפ"ק, אין בילקא. לעצטנס האט מען געטראפן זיין מציבה. איך האב נישט געקענט פערזענליך רבי חיים ארי' ז"ל, ווייל ער איז שוין נפטר געווארן אסאך פאר מיין געבורט. מיין עלסטער ברודער חיים ארי', האט שוין געהייסן נאך אים.

מציבת הרה"ח מוה"ר חיים ארי'
כהנא ז"ל אין בילקא

עס לייענט זיך ווי פאלגענד:

אבל גדול ובכי מר על מות
פ"נ איש תם וישר ירא ד'
היקר והנחמד עסק במלאכת ד'
באמונה הי' שו"ב פה מ"ה שנים
מ' חיים ארי' בן מו"ה משה
נחמיה הכהן נפטר בשבע ימים
בש"ט [בשם טוב] י"ח שבט
תרס"ה לפ"ק תנצב"ה

מרת לאה כהנא ע"ה אשת
מוה"ר חיים ארי' ז"ל

מציבה פון מרת לאה כהנא ע"ה
אשת הרה"ח ר' חיים ארי' ז"ל שו"ב בילקא

די נוסח ליינט זיך:

אשת חי עטרת בעלה

אשה צנועה ויקרה יראת ה' בכל דרכיה מרת לאה בת מו"ה מאיר ז"ל אשת ר' חיים יהודא שו"ב. נפטרה בשבע ימיה כ"ז כסליו תרס"ו לפ"ק תנצב"ה

אין זיינע יונגע יארן, האט דער זיידע רבי אברהם זצ"ל געוואוינט קודם אין א שטעטל זאוידוב. דארט האט ער געדינט סיי אלס מורה הוראה און סיי אלס שוחט, ווייל אין די קליינע שטעטלעך האט מען זיך נישט געקענט ערלויבן אויפצונעמען א באזונדערע שוחט און מורה הוראה.

דערנאך האט מען אים אויפגענומען אלץ דיין און שוחט אין א שטעטל זאליזשע, נעבן די שטאט מונקאטש. אלץ דיין איז דער זיידע געגאנגען מיט א רבני'שע לבוש, א בעקיטשע אינדערוואכן, און ווייסע זאקן שבת[4].

ער האט מחבר געווען דעם ספר ילקוט אברהם אויף ד' חלקי שולחן ערוך, וועלכע באשיינט די תורה-וועלט ביז צום היינטיגן טאג.

עלטערע יארן אין בילקא

אין יאר תרס"ו לפ"ק, האט זיך דער זיידע רבי אברהם זצ"ל, אריבערגעצויגן צו אונזער שטעטל בילקא, צוליב דעם וואס ער איז ליידער געווארן א סגי-נהור ל"ע. ווארשיינליך האט ער געהאט א האַרטל אויפ'ן אויג (מען רופט עס דא א 'קעטערעקט'), וואס היינט נעמט מען דאס אראפ מיט א לייכטע אפעראציע, אבער אין יענע פרימיטיווע טעג האט מען נישט געוויסט וואס צו טוהן דערמיט, און עס האט אים ליידער אוועקגענומען די חוש הראי' ל"ע.

איך האב געהאט די זכי' אים צו באדינען. דער זיידע האט געוואוינט קעגן-איבער אונזער הויז, און יעדן טאג פלעג איך און מיינע ברידער אריבערגיין צו אים שטוב צו צוהעלפן מיט וואס ער האט געדארפט. וויבאלד דער זיידע האט נישט געקענט לערנען פון א ספר, פלעג איך פארלערנען יעדן טאג בלעטער גמרא, און ער האט מיטגעהאלטן פון אויסענווייניג.

דער מצב האט זיך געצויגן במשך א תקופה, ביז דער זיידע האט זיך געמאכט א פאספארט, און איז געפארן קיין וויען זיך אפערירן די אויגן. ביי די אפעראציע האט מען אראפגענעמען די הארטל פונ'ם אויג, און ער האט צוריקבאקומען די זעה-קראפט. ער האט שוין געקענט זעהן נארמאל כאחד

4. אזוי זענען די רבנים אין אונזער מדינה געגאנגען, און אזוי איז אויך דער זיידע רבי שבתי זצ"ל געגאנגען.

אדם. ער פלעגט זאגן, אז ער פילט ווי א נייע מענטש, כאילו ער וואלט פון דאסניי געבוירן געווארן.

ס'איז כדאי אריינצובליקן אינ'ם הקדמה פונ'ם זיידענס ספר ילקוט אברהם. דארט וואונטשט ער א ברכה פאר אלע זיינע קינדער און אייניקלעך באזונדער. ער שרייבט דארט אויך איבער מיין טאטע רבי יהושע ז"ל הי"ד און מיין מאמע פעריל ע"ה הי"ד, וואס האבן אים געטריי געהאלפן, בפרט אין די יארן וואס ער האט ליידער נישט געקענט זעהן. די ברכה לייענט זיך ווי פאלגענד:

ועל הטוב יזכר שם הוד כבוד חתני החביב והנעים ה"ה הרה"ח מו"מ חונ"ג ירש"מ אשכול הכופר הנותן אמרי שפר, איש חמודות כש"ת מו"ה

בעזרת הבורא
יתברך שמו

קראתי את
ספרי בשם

ילקוט אברהם

ומש"ם זה יפרד והיו לשלושה חלקים ולשלושה שמות חלק א' שהוא ע"ד הדי' דילקי שי"ע נקרא בשם ילקוטו אברהם חלק ב' שם תמצא מכל הני מילי מעלייתא נקרא בשם ויזכף אברהם חלק ג' נקרא בשם אברהם אזכור בשמם בן הוא לקטתי לקוטי בתר לקוטי ב:פ"ת מן הבא בידי יר כהה, וכמו שאבאר בהקדמה זעירא וכנראה לעין הרואה מלחא ברורה.

הובא לבית הדפוס ע"י השתדלות בן המחבר הי"ה הרה"ח מו"ה וחיים ירוויש איש הנכבד וכו' כש"ת מויה שלמה ישעי' ליפשיטץ נרו"י מסיק ראצפערט במדינות אונגארן.

וכל המלם למעיג מספר מזה יגוף על מלדעתם לבן מחבר דמעלידו לו על מלדעתם על המחבר דמעלידו בעלילות מספרי.

תרצ"א

דפוס של ר' אהרן דוב מייזעלם במונקאטש.
Bernát Meisels Buchdruckerei, Mukačevo

שער-בלאט פון ספר ילקוט אברהם

יהושע דאפט שליט"א, שו"ב מומחה לרבים פה ק"ק בילקע יצ"ו, אשר יגע וטרח הרבה בהעתקת ספרי זה (כשהייתי מאור עינים לגמרי ר"ל, לא עת עכשיו יאמר), וגם לכתוב כמה וכמה דברים אשר חידשתי בימים ההם ובזמן הזה בעזה"י. וגם על כל הטוב שעשו עמי, הוא וזוגתו, בתי היקרה והישרה אשת חיל מרת פעריל תחי', עם כל בני ביתו היקרים והנעימים, בחורי חמד מופלגים בתורה ויראת ה' טהורה, דע"י זה כמה וכמה שנים שהחזיקו אותנו בכל כוחם במעוז, ולשמשינו לעת זקנותינו. אנא השם יהי' משכורתם שלימה, ויזכו לראות נחת גדול עם כל צאצאיהם, ע"י טוב מעשיהם, ויבלו ימיהם ושנותיהם, כאשר עם לבביהם, וכן יהי' לדורות הבאים אחריהם, השי"ת יסכים עליהם, אכיה"ר.

אויסער דעם, פלעגט דער זיידע יעדן אינדערפרי נאכ'ן דאוונען קומען צו די מאמע ע"ה אין שטוב, און איר געגעבן א ברכה.

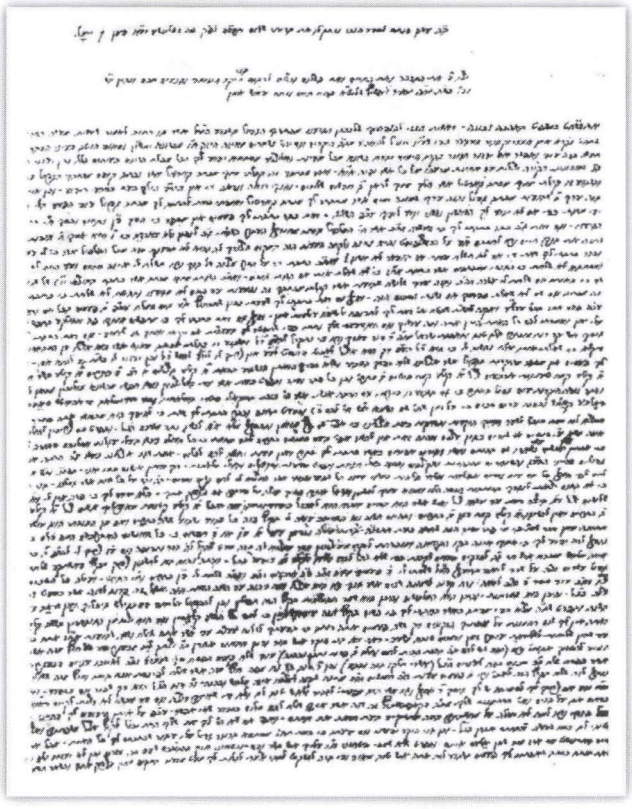
דער זיידע פלעגט דאוונען אין די גרויסע שוהל, דארט וואו דער טאטע איז געווען בעל תפלה און בעל קורא. שלש סעודות האט ער געפירט ביי זיך אינדערהיים. די שענסטע בעלי בתים, די חסיד'שסטע אידן פון שטעטל, פלעגן ארויפקומען צו אים אויף שלש סעודות. ס'איז געקומען א שיינע צאל אידן, און ער פלעגט זאגן דברי תורה. איך פלעג אויך דארט זיין ביי שלש סעודות, און איך בין נאך דאן געווען א יונג יונגל, האט דער זיידע מיר מכבד געווען צו זינגען א זמר ביי דעם שלש סעודות.

דער זיידע האט געגליכן צו מאכן א מילתא דבדיחותא. איך געדענק אז איין טאג וועט איך בין געווען בערך צען יאר, האט ער מיר געגעבן א בריוו, און געבעטן איך זאל עס אריינווארפן אין די פאסט-קעסטל. וועט איך בין צוריקגעקומען, פרעגט ער מיר: 'שלמה, האסט אנגעזאגט דעם בריוו וואו ס'זאל גיין?' זאג איך: 'ניין'. זאגט ער 'נו, ווי אזוי וועט דער בריוו וויסן וואו צו גיין? לויף שנעל צוריק צו דעם פאסט-קעסטל, און שריי אריין צו דעם בריוו, ס'זאל וויסן וואו צו גיין...'.

זיין פטירה

דער זיידע איז נפטר געווארן אין בילקא, מאנטאג פרשת כי תשא, י"א אדר שנת תרצ"ד לפ"ק, ווען איך בין נאך געווען א יונגל אונטער די בר מצוה. איך בין געווען ביי די לוי', באגלייט די מטה ביז צו דעם 'בית עולם', און מיטגעהאלטן ביז נאך די קבורה.

דורכאויס די מלחמה יארן, איז דער אוהל אויף זיין קבר אינגאנצען חרוב געווארן, און אין יאר תשנ"א לפ"ק האב איך געלאזט בויען א פרישן אוהל אויף זיין קבר. אגב, מיין זוהן הר"ר יהושע שיחי', האט געלאזט איבערפרישן די מציבות פון אונזער שטעטל בילקא, וואס זענען אלע חרוב געווארן במשך די צייט.

בריוו בכתב יד הגאון מוה"ר אברהם ליפשיץ זצ"ל

געשריבן קיין אמעריקא צו זיין זוהן הר"ר מאיר ע"ה

וועו איך בין געווען א בחור'ל פון בערך פערצן יאר אלט, און דער זיידע רבי אברהם זצ"ל האט שוין נישט געלעבט, בין איך געגאנגען שלאפן בייַ די באבע מרת ראכיל יוטא ע"ה, ווייל זי איז געבליבן אן אלמנה עלענד און אליין. כאטש איך האב געהאט שוועסטערס וואס זענען נאכנישט געווען פארהייראט, וואס האבן געקענט שלאפן בייַ די באבע, האט זי געוואלט אז דוקא איך זאל קומען דארט שלאפן.

וועו מ'האט זי געפרעגט פארוואס זי וויל דוקא אז איך זאל אהינגיין שלאפן, האט זי געזאגט, אז זי וויל הערן דעם קול תורה יעדע אויפדערנאכט. צוליב דעם האב איך יעדע נאכט, וועו איך בין געקומען שלאפן אהין, ארויסגענומען די גמרא, און פאר בערך א האלבע שטונדע האב איך געזען חזר'ט דעם שיעור וואס איך האב געלערנט בייטאג, און זי האט דערפון גרויס הנאה געהאט. דאס האט אנגעהאלטן פאר עטליכע יאר, מדי לילה בלילה. איך האב געהאט די זכי', אז איך בין געשלאפן אין דעם זיידע'נס ז"ל בעט.

די באבע איז נפטר געווארן אין בילקא כ"ט סיון שנת תרצ"ט לפ"ק, און איז באגראבן געווארן אין אוהל, נעבן איר גרויסע מאן הגאון מוה"ר אברהם ז"ל.

מציבה פון די באבע מרת ראכיל יוטא ע"ה אין בילקא

זיינע קינדער

מיין מאמעס געשוויסטער

דער זיידע הגאון רבי אברהם ליפשיץ זצ"ל האט געהאט פינף זיהן און צוויי טעכטער: זיינע זיהן זענען געווען: א) דער פעטער הרה"ח ר' מאיר ז"ל. ב) דער פעטער הרה"ח ר' שלמה ישעי' ז"ל הי"ד. ג) דער פעטער הרה"ח ר' מרדכי ז"ל הי"ד. ד) דער פעטער הרה"ג ר' משה נחמי' ז"ל הי"ד בעמח"ס שערי אברהם. ה) דער פעטער הרה"ח ר' אליעזר צבי ז"ל.

זיינע טעכטער זענען געווען: א) די מומע מרת דבורה ע"ה הי"ד, אשת הרה"ח ר' משה אברהם קארפען ז"ל הי"ד שו"ב דק"ק קאשוי. ב) די מאמע מרת פעריל ע"ה הי"ד.

אלע קינדער פונ'ם זיידן רבי אברהם זצ"ל, סיי די זיהן און סיי די איידעמער, זענען אלע געווען תלמיד חכמים מובהקים, יראים ושלמים, חסידים ואנשי מעשה. אבער ספעציעל האבן ארויסגעשיינט דער פעטער הרה"ג ר' שלמה ישעי' ז"ל הי"ד, און דער פעטער הרה"ג ר' משה נחמי' זצ"ל הי"ד, וועלכע זענען געווען גאונים, און געקענט א וועלט פון לערנען. מער פרטים איבער דעם זיידע'נס קינדער, קען מען טרעפן אין די תולדות וואס איז אריינגעשטעלט געווארן אינעם ספר ילקוט אברהם.

ר' מאיר ליפשיץ ז"ל

דער פעטער ר' מאיר ע"ה האט חתונה געהאט מיט האשה החשובה מרת יוטא רחל ע"ה. ער האט שוין געוואוינט אין אמעריקא נאך איידער די קריג האט אויסגעבראכן.

ר' מאיר פלעגט שיקן בקביעות פינף דאלער א חודש (וועלכע איז געווען א סכום הגון בימים ההם), פון אמעריקא צו זיין פאטער, דער זיידע רבי אברהם זצ"ל. אויסער דעם האט ער כסדר געשיקט געלט ביי געלעגענהייטן.

דער זיידע האט אים שטארק מכיר טובה געווען. אין די הקדמה פון זיין ספר ילקוט אברהם, וואונטשט ער אים, ער זאל האבן אריכת ימים. זיין ברכה איז טאקע ווירקליך מקוים געווארן, און ר' מאיר איז נפטר געווארן דאהי אין אמעריקא אין טיפן עלטער פון הונדערט יאר.

מציבת הגאון מוה"ר אברהם ליפשיץ זצ"ל אין בילקא

אין א שפעטערע קאפיטל וועל איך שילדערן זיין השתדלות אז מיר זאלן קענען קומען קיין אמעריקע נאך די מלחמה, און אונזער באגעגעניש מיט אים וועלן מיר זענען אנגעקומען קיין אמעריקא.

הרה"ג ר' שלמה ישעי' ליפשיץ ז"ל

דער פעטער ר' שלמה ישעי' ז"ל האט געוואוינט אין שטאט ראצפערט. ער איז געווען דארט אן איידעם ביי הגאון מוה"ר נתנאל הכהן פריעד זצ"ל דומ"ץ דק"ק ראצפערט.

ר' שלמה ישעי' ז"ל איז געווען דער וואס האט זיך אפגעגעבן געווען מיט'ן דרוקן דעם זיידן רבי שבתי'ס ספרים. אין די הסכמות פונ'ם ספר האשל, וואס דער פעטער ר' שלמה ישעי' איז געגאנען צוזאמענשטעלן, זעהט מען די געוואלדיגע טיטלן וואס די רבנים המסכימים שרייבן אויפ'ן פעטער ר' שלמה ישעי'.

אויך האט ער געדרוקט זיין פאטער'ס ספר ילקוט אברהם. דער זיידע דאנקט אים שטארק דערויף אין זיין הקדמה. אויך ברענגט דער זיידע אסאך חידושים פון איהם אין זיין ספר ילקוט אברהם.

ער האט געהאט פינף טעכטער און איין זון. ליידער האט קיינער פון זיין גאנצע משפחה נישט איבערגעלעבט די ביטערן קריג הי"ד.

ר' מרדכי ליפשיץ ז"ל הי"ד

דער פעטער ר' מרדכי האט געוואוינט אין זאוויזדוב, נעבן מונקאטש. דארט אין זאוויזדוב איז דער זיידע רבי אברהם געוועהן דיין איידער ער איז געקומען קיין בילקא. דער זיידע ברענגט אויך חידושים פון איהם אין זיין ספר ילקוט אברהם.

ר' מרדכי האט געהאט צוויי טעכטער און איין זון. איינע פון זיינע טעכטער, הינדא תחי', האט איבערגעלעבט די מלחמה. הינדא האט א טאכטער מיט'ן נאמען מרים מלכה, וואס איר מאן ר' שמעון ביגעלאייזן ע"ה הי"ד איז נעבעך אומגעקומען אין די שרעקליכע סעפטעמבער 11 טעראר אטאקעס, וועו טעראריסטן האבן, ווי באקאנט, אריינגעקראכט מיט פארכאפטע עראפלאנען אין די צווילינג-טורעמעס אין מאנהעטן.

הרה"ג ר' משה נחמי' ליפשיץ ז"ל

דער פעטער ר' משה נחמי' ע"ה איז געווען א מורה הוראה און שוחט אין דעם שטעטעל ניר-קאַראַס, אין אונגארין. דער זיידע ברענגט אויך חידושים

פון איהם אין זיין ספר ילקוט אברהם. ער אליינס האט אויך מחבר געווען א ספר שערי אברהם, וואס זיין זון ר' העניך ליפשיץ ע"ה האט געלאזט דרוקן.

ער האט געהאט צוויי קינדער וואס האבן איבערגעלעבט די קריג. זיין זון ר' העניך ע"ה, און זיין טאכטער פיגא ע"ה וועלכע האט חתונה געהאט מיט ר' ישעי קארפען.

ר' אליעזר צבי ליפשיץ ז"ל

דער פעטער ר' אליעזר ליפשיץ האט געוואוינט אין מונקאטש. איך האב ביי אים געגעסן יעדן שבת, ווען איך האב געלערנט אין דער מונקאטשער ישיבה, ווי ווייטער דערציילט.

ר' אליעזר האט איבערגעלעבט די קריג און אויפגעשטעלט א שיינעם שטוב. זיינע קינדער זענען: ר' חיים הי"ד, וועלכער איז ליידער אומגעקומען אין לאגער. ר' לייבל ליפשיץ ע"ה. ר' דוד ליפשיץ שיחי', וועלכער האט זיך געצויגן קיין לאנדאן. ר' יעקב יצחק ליפשיץ שיחי'. א טאכטער לאה ע"ה, אשת יבלח"ט ר' יצחק פרייזלער שיחי'.

מרת דבורה ליפשיץ ע"ה

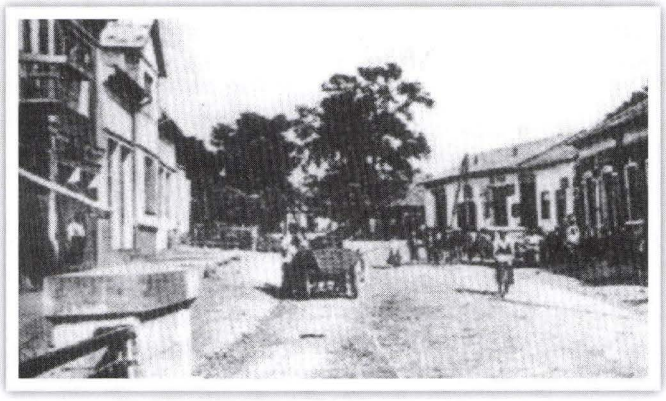
די מאמע ע"ה האט געהאט א שוועסטער מיט'ן נאמען דבורה ע"ה הי"ד. איר מאן איז געווען ר' משה קארפען ע"ה הי"ד, וועלכער האט געדינט אלס שוחט אין דעם שטאט קאַשוי. זיי האבן געהאט איבער א מנין קינדער, און ליידער איז פון זיי נישט געבליבן נאר צוויי אייניקלעך, ר' ישעי' קארפען (חתונה געהאט מיט די טאכטער פון זיין עלטער פעטער ר' משה נחמי' ליפשיץ ז"ל הנ"ל) און ר' לייבל קארפען.

צווייטער קאפיטל

היימשטעטל בילקא

אריינפיר

איידער איך וועל רעדן איבער מיינע חשובע עלטערן און פאמיליע, איז וויכטיג צו האבן א שטיקל בילד, ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן אונזער היימשטעטל בילקא, וואו איך בין געבוירן און ערצויגן געווארן. איך וועל שילדערן איבער דעם שטעטל אין אלגעמיין, און אין שפעטערע קאפטילען וועל איך דערציילן מער בפרטיות איבער'ן שטעטל, וואס האבן א שייכות מיט אונזער פאמיליע.

הויפט גאס אין בילקא פאר די מלחמה

דער שטעטל

בילקא איז א שטעטל אין קאַרפאַטאן-רוסלאנד (מ'האט עס גערופן קאַרפאַט-רוס), וואס האט געהערט צו טשעכעסלאוואקיי. [אין די תקופה פון די צווייטע וועלט מלחמה, איז עס קודם געווען עטליכע וואכן אונטער אוקריינא, און דערנאך איז עס געווארן א טייל פון אונגארין. ביים ענדע פון די קריג איז בילקא געווען אונטער רוסלאנד, און היינט איז עס ווידער אוקריינא].

ס'איז געווען א הערליכע באשיידן שטעטל, וועלכע איז געווען ארומגעקומען מיט מערערע וואסערן און טייכן, און פראכטפולע גערטנער. דער שטעטל איז געווען פול מיט פעלדער, וואו עס זענען געוואקסן געשמאקע פרוכט און גרינצייגן, וואס האט כמעט נישט געהאט זיינס גלייכן.

מ'האט גערופן דער שטעטל 'בילקא', אויפ'ן נאמען פון די טאכטער פון דער ארטיגער הערשער, וועלכע האט זיך ל"ע דערטראנקן אין איינע פון די פינף וואסערן וועלכע זענען אדורכגעלאפן דאס שטעטל.

יעדן דינסטאג איז געווען דער מארק טאג אין שטעטל. די סוחרים פלעגן ארויסלייגן זייער סחורה אויפ'ן מארק פלאץ צום פארקויפן, מ'האט פארקויפט דארט לעבעדיגע-הינדלעך, פרוכט, גרינצייג, און אזוי ווייטער.

טראנספארטאציע

בילקא איז געווען צווישן די שטעט מונקאטש און חוסט. דער וועג פון בילקא קיין מונקאטש איז געווען א קנאפע צוויי און א האלב שעה. ס'איז געווען איין קאר (אזוי ווי א היינטיגע שאָטעל), וואס פלעגט פירן מענטשן פון בילקא קיין מונקאטש, חוסט והגלילות, און מען פלעגט באצאלן דערפאר. דער קאר איז געווען באלד אזוי גרויס ווי א באס. קיינער אין בילקא האט נישט געהאט קיין פריוואטע קאר, נאר מ'איז געפארן מיט א פערד און וואגן. די פארמער האבן געהאט אייגענע פערד און וועגענער.

ווינטער איז מען געפארן מיט א שליטן אויף די אייז, און אז מען האט געדארפט פארן א ווייטע שטרעקע, האט מען גענומען די באנען. איך געדענק

ווי מען פלעגט פארן מיט די באנען פון אורשיווא קיין בילקא און צוריק. עס האט געדויערט ווייניגער פון א שעה.

מיליטער-דינסט

די גאנצע רעפאָבליק פון טשעכעסלאוואקאיי איז געווען זייער א ליבעראלע לאנד. ס'איז געווען א מדינה של חסד. אידן האבן געלעבט גאנץ באקוועם, און מ'האט געמאכט גוטע פרנסות. אין יענע תקופה ביי די טשעכין, איז נישט געווען קיין אנטיסעמיטיזם. אידן האבן געהאט די זעלבע רעכטן ווי די אלגעמיינע טשעכין.

אבער טאקע דערפאר וואס די אידן זענען געווען גלייכע בירגער מיט די טשעכין, האט דאס געהאט א גרויסע חסרון. די אידן האבן געדארפט דינען אין די טשעכישע ארמיי פונקט ווי אלע אנדערע טשעכישע בירגער.

וועו א בחור איז געווארן צוואנציג יאר אלט, האט ער זיך געדארפט שטעלן פאר די מיליטערישע דאקטורים. זיי האבן אונטערזוכט יעדן בחור צו זעהן אויב ער איז פעאיג צו דינען אין מיליטער. אויב די דאקטורים האבן באשלאסן אז דער בחור איז ראוי צו זיין א סאלדאט, האט ער געברויכט אריינגיין דינען אין די ארמיי פאר צוויי יאר. זעלבסט פארשטענדליך אז שבת האט דער סאלדאט נישט געקענט היטן, און קיין כשר'ס צו עסן האט מען אין די ארמיי נישט צוגעשטעלט.

די אידישע בחורים האבן געטון וואס נאר מעגליך זיי זאלן נישט דארפן גיין אין מיליטער-דינסט, זיי זאלן נישט חלילה דארפן מחלל שבת זיין אדער עסן טריפות. זיי פלעגן זיך שטארק פלאַגן די גוף, דאס הייסט אז זיי האבן זיך ממש קראנק געמאכט, דורכדעם וואס זיי האבן נישט געגעסן געהעריג, און נישט געשלאפן געהעריג. זיי האבן ממש געהונגערט און נישט געשלאפן גאנצע נעכט, כדי צו פארלירן אסאך וואג און אויסזעהן זייער מאגער, אז מ'זאל זיי נישט וועלן אננעמען אין מיליטער.

(**ווייטער** וועל איך דערציילן איבער דאס מסירות נפש פון דער בילקער רב, הגאון מוה"ר מאיר איזראעל זצ"ל, וועלכער האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן כדי די בחורים פון בילקא זאלן נישט דארפן דינען אין מיליטער).

אידישע ישוב און שוהלען

אין בילקא האבן געוואוינט בערך צוויי הונדערט פופציג אידישע משפחות. די אידן אין בילקא זענען געווען פון פארשידענע סארטן, אבער אלע זענען געווען שומרי תורה ומצוות. ס'איז נישט געווען אפילו איין איינציגער איד וואס זאל נישט זיין קיין שומר שבת. א קליינע טייל יחידי סגולה, זענען געווען חסידישע אידן. רוב חסידישע אידן זענען געווען ספינקער חסידים. עס זענען אויך געווען אביסל מונקאטשער חסידים, און איין סאטמערער חסיד.

דאס שטעטל איז געווען ווי איין גרויסע פאמיליע. יעדער האט געקענט איינער דעם צווייטן, און יעדער האט זיך געזארגט פאר'ן אנדערן.

עס זענען געווען דריי באזונדערע שוהלן. א) דער גרויסער שטעטישער שוהל. ב) דער 'חברה משניות' שוהל. ג) דער 'קובאסאווא' שוהל. דאס איז געווען א באזונדערע שוהל אין די קובאסאווא געגענט, בערך א האלבע שעה אינדרויסן פון בילקא, פאר די וועלכע האבן געוואוינט דארט אין געגענט.

דער גרויסער שוהל

דער גרויסע שטעטישע שוהל איז געווען א הערליך געבויעטע שוהל, מיט בערך צוויי הונדערט זיצן. ס'איז דארט געווען א שיינע גאלאריע פאר די פרויען. מען האט געדארפט ארויפגיין אסאך שטיגן צו די ווייבער שוהל.

רוב תושבים האבן געדאוונט אין דעם שוהל. די מתפללים זענען געווען א מער מאדערנערע עולם, אבער חסידישע אידן האבן אויך געדאוונט דארט. מיין טאטע איז דארט געווען דער בעל תפלה, ווי ווייטער דערציילט באריכות.

אין א געוועהנטליכן שבת האבן דארט געדאוונט צווישן הונדערט פופציג און צוויי הונדערט אידן. און אין די ימים נוראים האבן מיטגעהאלטן איבער צוויי הונדערט אידן, ווייל דעמאלטס פלעגט מען קומען אויך פון די גאנצע געגענט ארום צו הערן ווי דער טאטע דאוונט פאר'ן עמוד.

דערנעבן איז געווען א פאליש (פארצימער), וואו מען האט געדאוונט דורכאויס דעם ווינטער, ווייל די שוהל האט מען נישט געהייצט, דאקעגן דעם פאליש האט מען יא געהייצט, און ס'איז געווען פיין ווארעם.

שוהל-הויף

אלע חתונות פון שטעטל פלעגן פארקומען אינ'ם שוהל-הויף. דאס הייסט אז מען האט געשטעלט די חופה אין שוהל-הויף, און די סעודת החתונה האט מען געגעסן אין דעם פאליש פון די שוהל.

אין די שוהל-הויף האט מען אויפגעבויעט א הערליכע גרויסע מקוה. די טשעכישע רעגירונג האט געגעבן דערפאר צוויי הונדערט טויזענט קראנען, א סכום עצום בימים ההם. די סיבה פארוואס די רעגירונג האט געהאט אן אינטערעסע צו צאלן דערפאר איז געווען, ווייל זיי האבן געוואלט צושטעלן א באד פאר די שטעטישע איינוואוינער, און אזוי האבן זיי פארוואנדעלט די מקוה אין א באד.

עס פלעגן טאקע אריינקומען אויך טשעכישע זשאנדארן זיך באדן דארט אין די ביטלעך.

אין דעם בנין המקוה איז געווען א קעסל צו הייצן די מקוה. עס איז געווען דארט צוויי בורות, א ווארעמע מקוה און א קעלטערע מקוה. די מקוה האט מען אויפגעהייצט יעדן מאנטאג און דארנעשטאג, און ערב שבת. אזוי אז ווען ס'איז געווען גוט געהייצט, האט מען געקענט גיין אין מקוה און אין באַדע. אויך שבת אינדערפרי איז געווען א ווארעמע מקוה. די בחורים וועלכע האבן געלערנט אין די בילקער ישיבה (ווי ווייטער דערציילט), זענען אלע געקומען טעגליך זיך טובל'ן אין די מקוה.

ווי ווייטאגליך איז געווען, ווען איך בין געגאנגען באזוכן די שוהל, יארן נאך די קריג. ליידער איז נישט געבליבן קיין זכר פון די גאנצע שוהל. די רוסן האבן אלעס אפגעווישט. באמת האבן שוין די אוקריינער גוים אלעס אויסגערוימט אינמיטן קריג, באלד נאך אונז זעמער דעפארטירט געווארן. די גויים האבן זיך דארט באזעצט, און זיך געפרייט אויף דעם בראך פון די אידן.

די חברה משניות שוהל

אין די חברה משניות שוהל האבן געדאוועט אין א געוועלטליכער שבת אן ערך פון זעכציג-זיבעציג בעלי בתים. דאס איז אויסער די הונדערט און

פופציג אידן וועלכע האבן געדאוועט אינ'ם גרויסן שוהל. אין דעם שוהל האבן געדאוועט מער א חסיד'ישער עולם, און תלמידי הגאון החתם סופר זי"ע וכדומה.

רבנים אין בילקא

הרה"ג ר' מאיר איזראעל זצ"ל

ביי אונז אין בילקא איז מיט יארן איידער איך בין געבוירן געווארן, געווען א רב הרה"ג רבי מאיר איזראעל זצ"ל. ער איז געווען א תלמיד פון הגאון בעל מנוחת אשר פון טשענגער זצ"ל. ער איז געווען געשטעלט צו האלטן די מאַטריקל-ביכל, דאס איז געווען א רשימה פון אלע געבורט-שיינען און טויט-שיינען פון די איינוואוינער אין בילקא. יעדע קינד וואס איז געבוירן, האט דער רב געדארפט אריינשרייבן דעם נאמען פון דעם קינד, דעם געבורטס-טאג, און אלע אנדערע לעגאלע אינפארמאציע. דאס איז געווען דער עמטליכער ארכיוו פון די רעגירונג.

ווען א יונגל איז אלט געווארן ניינצן-צוואנציג יאר, האט ער געדארפט גיין דינען אין מיליטער, ווי שוין דערמאנט. וואס האט אבער דער רב געטון? ווען א יונגל איז געבוירן געווארן, האט ער אריינגעשריבן אז דאס איז א מיידל, אזוי אז ווען דאס קינד איז עלטער געווארן האט מען אים נישט געדופן אין מיליטער, ווייל מיידלעך האבן דאך נישט געדארפט דינען אין מיליטער.

ס'איז אדורך א פאר יאר, אין יאר תרס"ט לפ"ק, האט די רעגירונג אנגעהויבן באמערקן אז פון בילקא קומט קיינער נישט דינען אין די ארמיי. זיי האבן אנגעהויבן אריינצוקלערן וואו זענען אהינגעקומען די בילקער סאלדאטן. האט די רעגירונג אראפגעשיקט קיין בילקא א דעלעגאציע אויסצופארשן וואס קומט דא פאר. דער רב האט שוין געווואוסט וואס ערווארט אים, ווייל ס'איז געווען

גאר א שטארקע פארלעצונג איינצושרייבן א מיידל אנשטאט א יונגל כדי זיך ארויסצודרייען פון די ארמיי.

וועו די דעלעגאציע איז אנגעקומען און פארלאנגט צו זעהן אלע דאקומענטן, האט דער רב זיי געזאגט אז מארגן וועט ער זיי ווייזן די געבורטס-שיינען פון אלע בילקא געבוירענע. דערווייל איז דער רב געגאנגען ביינאכט, און ער האט אונטערגעצינדן דאס הויז וואו די מארטיקיל ביכל איז געווען, און ער איז אנטלאפן קיין ארץ ישראל... (דארט איז ער געווארן א חבר בד"ץ פון די חסידים אין ירושלים).

פון דעם עפיזאד איז ארויסגעקומען א גרויסע טובה פאר די בילקע אידן, שפעטער בשעת די מלחמה, ווי ווייטער דערציילט.

הרה"ג ר' אהרן מרדכי ליבערמאן זצ"ל

דערנאך איז געווען רב אין שטעטל, הרה"ג ר' אהרן מרדכי ליבערמאן זצ"ל. ער איז אויפגענומען געווארן אין יאר תרע"ה לפ"ק, בשעת די ערשטע וועלטס מלחמה. אבער ער איז אוועקגעגאנגען נאך פאר מיינע צייטן, און איך ווייס נישט קיין סאך איבער אים. ער איז שפעטער געווען רב אין שטאט פעלעדיהאז.

הרה"ג ר' אהרן מרדכי ליבערמאן ז"ל אבד"ק בילקא

הרה"ג ר' נפתלי צבי ווייס זצ"ל

אין מיינע צייטן, איז דער רב אין בילקא געווען הרב הגאון רבי נפתלי צבי ווייס זצ"ל הי"ד, א זוהן פון"ם ספינקער רבי הגה"ק בעל חקל יצחק זי"ע הי"ד. ער איז געווען א גאון עולם, א צדיק תמים, און א מתמיד נורא. ער איז געווען א איד וואס האט געשמ"ט אין דער גאנצע געגנט אלס למדן און תלמיד חכם גדול.

דער בילקער רב זצ"ל הי"ד (לינקס) אנקומענדיג קיין אוישוויץ
עס דערקענט זיך די געלע מגן דוד אויפ'ן רעכטע זייט פון זיין רעקל

איך געדענק נאך גוט ווען מען האט אים אפעציעל אויפגענומען אלס בילקער רב. ווען דער רב איז אנגעקומען קיין בילקא, איז דאס גאנצע שטעטל אים געגאנען אויפנעמען. אלע אידן פון די דריי אויבנדערמאנטע שוהלן אין שטעטל, זענען געקומען מקבל פנים זיין דעם נייעם רב. אלע קינדער פון חדר זענען ארויסגעגאנגען אים מקבל פנים זיין מיט פענדלעך אין די האנט. איך בין דעמאלטס געווען בערך פינף-זעקס יאר. די עלטערע בחורים פון בילקא האבן געריטן אויף פערד, און זענען אזוי געגאנגען מקבל פנים זיין דעם נייעם רב. איך געדענק אז ער האט דעמאלטס געזאגט זיין קבלת פנים דרשה אין בית המדרש.

דער בילקער רב האט אנגעפירט מיט א ישיבה ביי אונז אין שטעטל. עס האבן דארט געלערנט בערך פערציג-פופציג בחורים. ווייטער וועל איך דערציילן איבער די יארן וואס איך האב געלערנט דארט אין די ישיבה.

הרה"ג ר' ליבוש קאלעך זצ"ל

דער דיין אין בילקא אין מיינע צייטן איז געווען הרב הגאון ר' יהודה ליבוש קאלעך זצ"ל. ער האט זיך געשריבן מיט די גאוני הדור, און ס'איז נאך פארבליבן עטליכע תשובות צו אים אין די ספרי שאלות ותשובות פון פאר די מלחמה.

דריטער קאפיטל

מיינע עלטערן

הרה"ח ר' יהושע שו"ב ליפשיץ-דאָפט הי"ד

דעם טאטענס יוגנט

דער טאטע הרה"ח ר' יהושע ז"ל איז געבוירן געווארן אין יאהר תרמ"א לפ"ק (למספרם 1880), ווען זיין טאטע הרה"ח ר' שלמה דוב ז"ל האט נאך געוואוינט אין זידיטשוב.

דער טאטע האט חתונה געהאט מיט די מאמע, הצדקנית מרת פעריל ע"ה, אין דעם שטעטל זאליזשע, וואו זיין שווער, דער זיידע הג"ר אברהם ליפשיץ ז"ל האט דאן געוואוינט. שפעטער האט דער טאטע זיך געצויגן קיין בילקא, ווערנדיג דארט דער שוחט און חזן.

די טאטע-מאמע האבן געהאט עלף קינדער אלעס צוזאמען, זעקס זוהן און פינף טעכטער. דער סדר פון דעם עלצטן ביז דעם יונגסטן איז געווען: דריי טעכטער, א) לאה ע"ה הי"ד, ב) שרה ע"ה הי"ד, ג) פייגא ע"ה. דערנאך דריי זיהן, ד) חיים ארי' הי"ד, ה) שמואל הערש ע"ה, ו) נחום אורי הי"ד. נאך צוויי טעכטער, ז) מרים איידיל ע"ה, ח) רייזל ע"ה. און נאך דריי זיהן, ט) אני הק', שלמה ישעי', י) יוסף הי"ד, יא) משה נחמי' ני"ו.

אין א ווייטערדיגע קאפיטל וועל איך צוריקקומען צו רעדן איבער מיין געשוויסטער.

אבי מורי הרה"ח
מוה"ר יהושע ז"ל
הי"ד שו"ב וש"ץ
דק"ק בילקא

די מאמע
הצדקנית מרת
פעריל ע"ה הי"ד

איש האשכולות

אלס שוחט אין שטעטל, האט דער טאטע געוואוינט אינ'ם שוהל-הויף פונ'ם גרויסן שטעטישן שוהל. דארט האבן געוואוינט דער רב, דער שוחט, און דער שמש. מיר האבן געהאט א גרויסע הויז פון זעקס שלאף-צימערן, און א גרויסע קאך. כמעט יעדער אין שטעטל האט געהאט א שטיקל פעלד ארום די שטוב ווי זיי האבן געוואוינט, און דארט איינגעפלאנצט גרינצייג. אונז האבן מיר אויך געהאט א שטיק פעלד.

די טאטע-מאמע זענען געווען זייער געשעצט און באליבט ביי אלע איינוואוינער אין שטעטל. זיי זענען געווען א סימבאל אויף וועמען יעדער האט ארויפגעקוקט מיט יראת הכבוד. דאס איז בכלל נישט געווען קיין וואונדער, ווייל אלע בעלי בתים פון שטעטל האבן אנערקענט דאס גדלות פונ'ם טאטן, ווי אזוי ער האט זיך באנומען מיט אלעמען, הן במילי דשמיא והן במילי דעלמא, ווי ווייטער געשילדערט.

אין אונזער געגענט איז געווען דער סדר, אז ווען מען האט געוואלט אויפנעמען א שוחט, האט ער אויך געמוזט האבן א קול נעים און קענען שיין דאוונען, און דערצו האט ער אויך געדארפט זיין א בעל קורא מומחה. דער טאטע ז"ל איז טאקע געווען א כליל המעלות, און ער האט פארמאגט די אלע אויבנדערמאנטע פעאיגקייטן, און נאך מער.

דער טאטע איז געווען דער שטענדיגער בעל תפילה אינ'ם גרויסן שטאטישן שוהל. יעדן שבת און יום טוב, און ספעציעל אין די ימים נוראים, איז דער טאטע געווען דער בעל תפילה און אויך דער בעל קורא. (זעה ווייטער אויספירלעך איבער זיין חזני'שע דאוונען). אויך איז דער טאטע געווען דער מוהל מומחה פון שטעטל.

זיינע רבי'ס

דער טאטע איז געווען א חסידי'שער איד, א שטארקער חסיד פונ'ם זידיטשובער רבי'ן, הרה"ק רבי משה אייכנשטיין זי"ע הי"ד (דער טאטע איז

דאך געבוירן אין זידיטשוב). מיר האבן געהאט אן אויסטערלישן מעשה מיט רבי משה'לי זידיטשובער ווען ער איז איינגעשטאנען בייַ אונז אין בילקא, וואס איך וועל שפעטער ברענגען.

דער טאטע ז"ל האט געדאוועט דאס וואכנדיגע דאוועגען אויפ'ן זידיטשובער נוסח. (אויך איך דאוועז מיט'ן זעלבן נוסח). אבער שבת האט ער געדאוועט אויפ'ן חזנ'ישע נוסח, צוליב דעם וואס ער איז געווען בעל תפלה.

שפעטער איז דער טאטע געפארן קיין סעליש, צו הרה"ק בעל חקל יצחק מספינקא זי"ע הי"ד, וואס זיין זוהן איז געווען דער בילקער רב, ווי דערמאנט. אויך פלעגט דער טאטע פארן קיין מונקאטש, צום הייליגן מנחת אלעזר זי"ע.

הגה"ק בעל חקל יצחק מספינקא זצ"ל

בצל הצדיקים

פארצייטנס איז געווען א מנהג אז די רבי'ס און רבנים פון גאליציע פלעגן ארומפארן און וויילן שבת אין פארשידענע שטעטלעך אין אונגארן כדי צו שאפן געלט. אין מונקאטש איז כמעט יעדעס שבת געווען אן אנדערע רב. עס זענען געקומען צום ביישפיל, דער הייליגער בעלזער רב זי"ע, דער קאלאשיצער רב זי"ע, און אנדערע. דער טאטע ז"ל פלעג גאנץ אפט פארן קיין מונקאטש אויף שבת (ס'איז נישט געווען ווייט פון בילקא), ווען עס פלעגן דארט ווייילן רבי'ס און רבנים פון גאליציע, זיך מסתופף זיין במחיצתם הקדושה.

אמאל איז דער טאטע געפארן קיין מונקאטש ווען דער קאלאשיצער רב זי"ע איז דארט געקומען אויף שבת. דעמאלטס איז געווען שבת פרשת ויצא. ווען דער טאטע איז אהיימגעקומען, האט ער דערציילט אז דער קאלאשיצער רב איז אליינס געווען דער בעל קורא, און ער האט עטליכע מאל איבערגע'חזר'ט דעם פסוק (בראשית כ"ט ז') השקו הצאן ולכו רעו.

אכסניא של תורה

אויך קיין בילקא זענען געקומען פארשידענע רבי'ס. איך געדענק עטליכע רבי'ס וועלכע זענען געקומען קיין בילקא אויף שבת, און זענען איינגעשטאנען ביי אונז אין שטוב. מיר האבן געהאט א גרויסן הויז אריינצונעמען געסט.

צווישן די רבי'ס און רבנים וועלכע זענען געקומען, איז געווען דער זידיטשובער רבי הרה"ק רבי משה אייכנשטיין זי"ע הי"ד פון מונקאטש, דער באָלאָנער רבי זי"ע, דער קאָמאַרנא רבי זי"ע, און נאך פילע גדולי ישראל. ווי פארשטענדליך האט דער טאטע זיי בכבוד"ג אויפגענומען, און פלעגט שאפן געלט פאר זיי ביי די בעלי בתים פון שטעטל.

צדיק גוזר

איינע פון די שבתים, ווען דער זידיטשובער רבי הרה"ק רבי משה'לע זצ"ל איז איינגעשטאנען ביי אונז אין שטוב, איז מיין ברודער שמואל הערש געווען א חולה מסוכן ל"ע, ער האט געליטן אויפ'ן הארץ. דער דאקטאר וואס האט

געוואוינט ביי אונז אין שטעטל, דאקטער ענגעל, האט שוין געהאט אויפגעגעבן האפענונג אויף דאס קינד, השם ירחם.

יענעם ערב שבת איידער די מאמע ע"ה האט געצינדן די שבת ליכט, איז זי אריין אינ'ם חדר מיוחד פון דער צדיק רבי משה'לע זידיטשובער זי"ע, און זי האט אנגעהויבן יעמערליך צו ווייגען. 'פארוואס ווייגט איר?', האט דער רבי געפרעגט מיין מאמען ע"ה. די מאמע האט מיט א געשטיקטע שטימע דערציילט פאר'ן רבי'ן אז איינער פון אירע קינדער איז שטארבליך קראנק ל"ע, און דער דאקטער האט שוין אפילו אויפגעגעבן.

'**וויפיל** קינדער זענען פארהאן ביי אייך אין שטוב'? האט דער רבי א פרעג געטון. 'צען' - האט די מאמע געענטפערט. (דאס איז געווען ווען מיר האבן נאר געהאט צען קינדער. שפעטער איז געבוירן געווארן נאך א קינד, משה נחמי' נ"י).

דער רבי האט געגעבן א קלאפ אויפ'ן טיש זאגענדיג דערביי בזה הלשון: 'פון מנין טאר נישט פעלן!'. - און אזוי איז ווירקלעך געווען, דאס קינד איז ב"ה ארויס מכלל סכנה, און ס'האט טאקע נישט געפעלט פון מנין.

שוחט בילקא והגלילות

דער טאטע האט אויסער זיין וועכנטליכע געהאלט אלס שוחט פון שטעטל, אויך באקומען שחיטה-געלט (מ'האט עס גערופן געבעלע-געלט) פון די מענטשן וואס זענען געקומען צום טאטן, ער זאל שחט'ן פאר זיי בהמות אדער עופות. דער טאטע האט אויך געדארפט שחט'ן אין די גלילות ארום בילקע, אין אלע ארומיגע שטעטלך און דערפער.

עס זענען געווען צוויי דערפער, וואס האבן געהייסן מיסטיטשוב און ליקאווא, וואו דער טאטע איז געגאנגען יעדן דאנערשטאג שחט'ן. די דערפער זענען געווען היפש ווייט. איבער א שטונדע צו גיין צופיס. (ס'איז גראדע געווען א באן, אבער ס'איז נאר געפארן איינמאל אין טאג, און מ'האט זיך נישט געקענט

פארלאזן אויף דעם). דער טאטע איז שוין נישט געווען א יונגערמאן, און ער פלעגט זיך נעבעך שלעפן צופיס פון אונזער שטעטל צו די דערפער יעדן דאנערשטאג.

איך האב רחמנות געהאט אויפ'ן טאטן, האב איך געבארגט ביים שמש פון שוהל א גוטע ביציקל, וואס האט געהאט צוויי זיצן, און איך פלעג אזוי פירן דעם טאטן צו די דערפער. מיר זענען ארויסגעפארן זעקס אזייגער אינדערפרי, וועו ס'איז געווארן לעכטיג, מ'האט דארט געדאוונט מיט מנין, דערנאך האט דער טאטע גע'שחט'ן, און מ'איז צוריקגעקומען בערך צען אזייגער. דער טאטע האט זייער הנאה געהאט פון מיין געטריישאפט, ווייל ס'איז אים געווען שווער צו גיין צופיס. אזוי האב איך זוכה געווען מקיים צו זיין די מצוה פון כיבוד אב.

שעכט-שטיבל

אין שטעטל איז געווען א שעכט-שטיבל, ווי מען האט גע'שחט'ן די עופות. פאר יעדע יום טוב פלעגט דער טאטע שחט'ן סיי עופות און סיי בהמות. פאר יום כיפור פלעגט דער טאטע ארומגיין מבית לבית און גע'שחט'ן די כפרות.

עס איז גראדע געווען אין שטעטל נאך א שוחט, אבער ער איז נישט געווען אקטיוו, און פלעגט נאר שחט'ן זעלטן.

בית השחיטה

אויסער דאס שעכט-שטיבל אין שטעטל, איז געווען א גרויסע שעכט-הויז, וואו מען האט גע'שחט'ן בהמות. דאס ארט ווי מען האט גע'שחט'ן די בהמות איז געווען אינדערויסן פון שטעטל. א געווענליכע וואך האט מען גע'שחט'ן צווישן צוואנציג און דרייסיג בהמות.

די קצבים פלעגן פארקויפן רוב פון דאס גע'שחט'נע פלייש פאר די טשעכישע ארמיי. מען האט איינגעפאקט דאס פלייש מיט אייז, עס זאל זיך האלטן פריש, און מ'האט עס געשיקט מיט'ן באן פאר די סאלדאטן וועלכע האבן געדינט

אויפ'ן פראנט. אלע פלייש זענען געווען כשר גע'שחט'ן, אבער ס'איז נישט געווען מיוחד דווקא פאר די אידישע סאלדאטן.

די קצבים פלעגן אויך פארקויפן פלייש פאר די אידן אין שטעטל. (די קצבים האבן געזאלצן די גע'שחט'ענע בהמות פאר די אידן). ס'איז געווען איינגעפירט, אז די קצבים האבן געדארפט געבן פאר'ן שוחט א קילא (בערך צוויי פונט) פלייש פון יעדע בהמה, און א האלבע קילא פלייש פון יעדע קעלבל (א קעלבל איז דאך קלענער, און ס'איז דא וויניגער פלייש), אלס שכר שחיטה. דעריבער פלעגט דער טאטע באקומען אסאך פלייש פון די קצבים, אויסער זיין וועכנטליכע געהאלט אלס שוחט, און ממילא איז געווען פרנסה בריוח אין שטוב.

פלייש פאר ארעמעלייט

אין די יארן וואס בילקא איז געווען אונטער טשעכין, האבן די אידן געלעבט גאנץ באקוועם, מ'האט געמאכט גוטע פרנסות, אבער ווי פארשטענדליך איז נישט יעדער געווען רייך, נאר אזוי ווי אין יעדער שטעטל, זענען אויך אין בילקא געווען ארעמעלייט, און דער טאטע זייענדיג דער גרויסער בעל חסד, האט איינגעפירט אז די איבריגע פלייש וואס ער האט באקומען, זאל מען אויסטיילן פאר ארעמעלייט לכבוד שבת קודש.

די מאמע ע"ה פלעגט אויסטיילן יעדע סוף וואך, פלייש פאר די ארעמע פרויען פון שטעטל לכבוד שבת. אלע ארעמעלייט פון בילקא האבן שוין געוויסט, אז יעדן דאנערשטאג גייט מען צום שוחט'קע (אזוי האט מען גערופן די מאמע פעריל ע"ה הי"ד, זייענדיג די פרוי פונ'ם שוחט), וואס זי פארטיילט פלייש פאר די ארעמעלייט בחינם.

חברה ש"ס

אין שטעטל זענען געווען פארשידענע חברות. ס'איז געווען א חברה ש"ס, א חברה תהלים, און א חברה משניות. דער טאטע איז געווען דער גבאי פון די חברה ש"ס, דאס הייסט ער האט אנגעפירט מיט די חברה, און דאס באגלייט דורכאויס דעם גאנצן יאר.

די חברה ש"ס זענען באשטאנען בעיקר פון חשוב'ע אידן, לומדי תורה, אבער עס האבן זיך אויך איינגעשלאסן פשוט'ע אידן. ס'זענען געווען אסאך לומדים, וועלכע האבן געלערנט אין ישיבות פון תלמידים פונ'ם גרויסן גאון דער חתם סופר זצ"ל.

יעדער מיטגליד פון די חברה האט גענומען איין מסכתא, און עס אדורכגעלערנט במשך דאס יאר. אויסער די מסכתות וואס יעדער מיטגליד פון די חברה ש"ס האט געלערנט פאר זיך, איז געווען איין מסכתא וואס מען האט פארגעלערנט אינאיינעם ברבים.

אזוי ווי דער טאטע איז געווען דער גבאי פון די חברה ש"ס, פלעגט ער פארלערנען די מסכתא וואס מען האט געלערנט אינאיינעם. מיט די צייט, ווען מיינע ברידער זענען אונטערגעוואקסן, פלעגן זיי צוהעלפן מיין טאטן, און אויך פארלערנען די מסכתא וואס די חברה האט געלערנט צוזאמען, ווי ווייטער דערציילט.

יעדעס יאר ז' אדר, די יארצייט פון משה רבינו ע"ה, האט מען געמאכט א סיום אויף גאנץ ש"ס. דער טאג וואס מ'האט געמאכט די סיום, איז געווען א יום טוב אין שטעטל. ס'זענען זיך צוזאמגעקומען אלע חברים פון די חברה ש"ס, און מען האט געפראווען א גרויסע סעודה לגמרה של תורה. ביי די סעודת סיום, האט זיך יעדער אויפגעשטעלט און געזאגט וועלכע מסכתא ער האט געלערנט.

באזונדער איז געווען א יום טוב פאר אונזער משפחה, ווייל מיינע עלטערן האבן צוגעשטעלט די ערליכע סעודה כיד המלך. די שוחט'קע (די מאמע) האט צוגעגרייט די גאנצע סעודה, זי האט אלעס אליינס געקאכט, און אונזער גרויסע קאך. אויך האט די מאמע געבאקען געשמאקע קוכן און טארטן. די חברים פון די חברה ש"ס האבן משבח געווען מיינע עלטערן, פאר'ן צוגרייטן און אנפירן די שיינע סעודה.

שבת ויום טוב

שבת קודש

ביי די סעודות שבת איז דער טאטע געזעסן אויבנאהן, די זעקס יונגלעך זענען געזעסן ביי זיין רעכטע זייט, און ביי די לינקע זייט איז קודם געזעסן די מאמע ע"ה, און דערנאך די פינף מיידלעך. דער טאטע האט געזינגען 'שלום עליכם', ווי אויך אלע שבת'דיגע זמירות, מיט זיין זיסן הערליכן שטימע, און מיר קינדער האבן מיטגעזינגען ווי א כאָר.

אזוי ווי ס'איז געווען אין בילקא די ישיבה וואו עס האבן געלערנט בחורים פון אנדערע שטעט און שטעטלין, זענען יעדן שבת געקומען צו אונז אין שטוב עטליכע בחורים פון די ישיבה צו עסן די סעודות. (צווישן די בחורים וועלכע פלעגן עסן ביי אונז שבתים, האט זיך געריכטנט הרה"ח ר' דוד גרינצווייג ע"ה, וועלכער איז שפעטער געווען א באקאנטער איד אין די באבובער קהלה).

שבת אינדערפרי איז דער טאטע געגאנגען גאנץ פרי אין די מקוה. דערנאך איז דער טאטע אהיימגעקומען און האט געלערנט הויך אויפ'ן קול גמרא און פארשידענע אנדערע ספרים, ביז מיר זענען אינאיינעם געגאנגען דאוונען אין שוהל.

דברי תורה

בשעת די סעודות פלעגט דער טאטע זאגן דברי תורה, און דערנאך מכבד געווען די קינדער צו זאגן א דבר תורה. באזונדער האט דער טאטע מכבד געווען די יונגערע קינדער נאכצוזאגן דברי תורה ביים טיש.

ס'קומט מיר ארויף אויפ'ן זכרון א שיינע דבר תורה וואס דער טאטע ז"ל האט אמאל געזאגט פרשת חיי שרה, און איך ברענג עס דא אראפ, אז ס'זאל זיין 'שפתותיו דובבות בקבר'. (די זעלבע בחינה וואס מיין זיידע הגה"צ רבי שבתי ליפשיץ זצ"ל שרייבט אין די הקדמה פון זיין ספר תפארת יעקב על התורה, אז די טעם פארוואס ער האט מחבר געווען זיין ספר איז, אז ווען

מען וועט לערנען אינ'ם ספר נאך זיין פטירה, זאל עס זיין שפתותיו דובבות בקבר). דער טאטע ז"ל האט געטייטשט אזוי:

דער מדרש זאגט, משמתה שרה התחיל אדם הראשון לדבר בלשון ארמי. לכאורה איז דאס א מדרש פליאה, ווייל וואס האט א שייכות שרה'ס שטארבן מיט אדם הראשון, און פארוואס האט ער אנגעהויבן פונקט דעמאלטס צו רעדן אויף אראמיש.

האט דער טאטע ז"ל מסביר געווען אזוי. אנהייב פרשת חיי שרה שטייט אין פסוק, ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה, זאגט רש"י, לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת ק' כבת כ' לחטא, מה בת כ' לא חטאה, שהרי אינה בת עונשין, אף בת ק' בלא חטא, ובת כ' כבת ז' ליופי. לכאורה דארף מען פארשטיין, אויב איז שרה אמנו טאקע געווען אזא גרויסע צדיקת, און זי האט קיינמאל נישט געזינדיגט, אויב אזוי פארוואס איז זי בכלל געשטארבן, מיר ווייסן דאך דעם כלל, אז אין מיתה בלא חטא.

נאר ס'איז באקאנט דעם טייטש פונ'ם אריז"ל אויפ'ן פסוק (דברים כ"א כ"ב) וכי יהי' באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ. טייטשט דער אר"י הקדוש (הובא בס' יערות דבש ח"ב דרוש ט', ובס' נחל קדומים פ' תצא) אויב וועלט א צדיק גמור נפטר פון דעם וועלט אן קיין שום זינד, מוז זיין אז ער איז נפטר געווארן צוליב די חטא פון עץ הדעת, וואס דעמאלטס איז נגזר געווארן מיתה אויף דער מענטש. דאס זאגט די פסוק, וכי יהי' באיש חטא, 'חטא' איז א לשון פון פעהלן, ווי די פסוק זאגט (מלכים א' א') אני ובני שלמה חטאים, זאגט די פסוק, 'וכי יהי' באיש חטא', אויב ס'וועט פעלן ביי א מענטש דער 'משפט מות', עס פעלט פארוואס ער זאל שטארבן, דאס הייסט ער איז געווען אזא גרויסע צדיק אז ער האט קיינמאל נישט געזינדיגט, און דאך 'והומת', ער איז געשטארבן, מוז זיין אז די טעם דערצו איז, 'ותלית אותו על עץ', נאך צוליב דעם וואס אדם הראשון האט געגעסן פון די עץ הדעת, און דערפאר איז ער געשטארבן.

לויט דעם קומט אויס, אז שרה אמנו, ביי וועמען ס'איז געווען בת ק' כבת כ', האט דאך נישט געהאט קיין שום חטא, נאר ס'איז נגזר געווארן אויף איר מיתה צוליב דעם חטא פון אדם הראשון ביים עסן פון די עץ הדעת.

דאס זאגט דער מדרש, משמתה שרה התחיל אדם הראשון לדבר בלשון ארמי, לשון ארמי מיינט מען די לשון פון תרגום וואס איז געשריבן אויף אראמיש, און אויפ'ן פסוק ויהי חיי שרה טייטשט די תרגום אונקלס, 'והוו חיי שרה מאה ועשרין ושבע שנין שני חיי שרה', און דער תרגום זאגט נישט 'שנה' נאך יעדן כלל אזוי ווי ס'שטייט אין פסוק. קומט אויס אז אויפ'ן תרגום איז נישט שווער די קשיא פון רש"י פארוואס ס'שטייט דאס ווארט 'שנה נאך יעדן כלל, ווייל דער תרגום זאגט טאקע נישט 'שנה' יעדעס מאל באזונדער, ממילא איז נישט שווער די קשיא פארוואס שרה איז נפטר געווארן, ממילא מוז מען נישט זאגן אז אדם הראשון האט געזינדיגט מיט'ן עץ הדעת, און צוליב דעם איז שרה נפטרה געווארן, ווייל ס'איז מעגליך אז זי איז נפטר געווארן צוליב איר אייגענע זינד, ודברי פי חכם חן.

חג הפסח

שניידן און קלויבן ווייץ

די הכנות פאר'ן יום טוב פסח זענען געווען גאר גרויס. עס האבן זיך שוין אנגעהויבן אזוי פרי ווי אינמיטן ווינטער. עס איז געווען אידן וועלכע פלעגן אליינס איינזייען ווייץ לכבוד פסח, און עס זענען געווען אנדערע וועלכע פלעגן קויפן ווייץ פון אידן וועלכע האבן געהאט פעלדער פון ווייץ אינדערויסן פון שטעטל.

אינמיטן ווינטער, אין די חדשים פון טבת-שבט, איז דער רב הרה"ג ר' נפתלי צבי ווייס ז"ל הי"ד, צוזאמען מיט עטליכע בעלי בתים פון שטעטל, ארויסגעגאנגען שניידן די ווייץ, און מ'האט עס אריינגעברענגט אין שטעטל.

נאכדעם פלעגט מען קלויבן און באקוקן די ווייץ, עס זאל נישט האבן קיין שום חמצ'דיגע זאך דערין. אויך האט מען בודק געווען אויב ס'איז דא דערין 'צוויבאלעך' (אזוי האט מען עס גערופן), וואס אזעלכע ווייץ זענען נישט כשר לפסח. די פרויען פלעגן באקוקן די ווייץ. זיי האבן צוזאמען גערופן די שכנים ביינאכט, אז זיי זאלן צוהעלפן קלויבן די ווייץ.

אויך פלעגט דער רב גיין מיט די בחורים פון די ישיבה, גוט אויסריניגען און כשר'ן די מיהל, כדי צו מאלן די ווייץ און מאכן דערפון מעהל. די מעהל האט מען אוועקגעלייט אין א ספעציעלן ארט, עס זאל זיין גוט אפגעהיטן פון חמץ, און פאר פסח האט מען עס ארויסגענומען און געבאקן דערפון מצות.

צוגרייטן שמאלץ

אויך איז מען שוין אינמיטןווינטער געווען פארנומען מיט מאכן שמאלץ לכבוד פסח. פסח האט מען דאך נאר געגוצט שמאלץ צו עסן און צו קאכן. מען פלעגט גיין קויפן געגז, זיי שחט'ן, און דערנאך אויפלאזן די פעטנס אין א טאפ, און פון דעם האט מען געמאכט די שמאלץ. איידער מ'האט געמאכט די שמאלץ, האט מען האט גוט אפגעריניגט די טישן, און עס גוט צוגעדעקט.

די סיבה פארוואס מען האט געמאכט די שמאלץ אינמיטן די ווינטער איז געווען, כדי מ'זאל נישט דארפן זיין פארנומען דערמיט נאנט צו פסח, ווייל דעמאלטס איז מען שוין געווען פארנומען מיט אנדערע הכנות אויף יום טוב.

באקען מצות

די מצה בעקעריי אין שטעטל איז געווען קהל'ס בעקעריי. עטליכע וואכן פאר פסח האט מען גע'כשר'ט די בעקעריי. א גאנץ יאר פלעגט מען זיך באנוצען מיט דעם אויוון אנצואווארעמען די טשאלענט לכבוד שבת. דער סדר איז געווען אז מ'פלעגט ברענגען פרייטאג די טשאלנט, עס פארקלעבן, און אריינלייגן אין דעם אויוון עס זאל זיין ווארעם, און שבת אינדערפרי פאר די סעודה, פלעגט מען עס קומען אפנעמען. דעריבער האט מען פאר פסח גע'כשר'ט די אויוון כדי מ'זאל קענען באקען מצות דערין.

די קהלה האט פארקויפט דעם זכות פון די מצה בעקעריי. ווער עס האט אפגעקויפט דעם זכות, האט געצאלט פאר די קהלה א סומע געלט, און ער האט באקומען די רעכט צו באקען און פארקויפן די מצות. ער פלעגט נעמען א געוויסע סכום פון יעדער וואס איז געקומען באקען זיין מצות, און פארדינט געלט דערביי.

ווי דערמאנט, האט רוב עולם שוין פון עטליכע מאנאטן פריער אנגעגרייט מעהל וואס מ'האט אליינס געמאלן, אדער געקויפט געמאלענע מעהל. מ'איז געקומען מיט די מעהל באקען מצות אין דעם בעקעריי.

אויך האט דער וואס האט געקויפט די בעקעריי, געבאקן מצות פאר אידן וואס האבן בכלל נישט געהאט קיין אייגענע מעהל. ער האט געדינגען אידישע פרויען און מיידלעך זאלן וועלגערן די מצות, און פארקויפט די פארטיגע מצות.

וען איך בין געווען א בר מצוה בחור, האב איך מיר אנגעטראגן צו זיין די רעדלער אין די מצה בעקעריי. איך פלעג רעדלען די מצות מיט די האנט. איך האב דערביי פארדינט געלט, און דערמיט געקויפט מיינע תפילין, ווי שפעטער דערמאנט.

די קהלה האט זיך אויסגענומען מיט דעם וואס האט אפגעקויפט די מצה בעקעריי, אז ער דארף צושטעלן פאר דער רב און פאר דער שוחט פון שטעטל, מצות אויף גאנץ יום טוב אומזיסט.

מיין טאטע אלס שוחט פלעגט טאקע באקומען א שיינע פאהר קילא מצות בחינם פון דעם בעקעריי. אבער דער טאטע אליינס האט זיך נישט באנוצט מיט די מצות, ווייל ער האט מקפיד געווען צו עסן גאנץ פסח נאר מצות וואס מען האט געבאקן ערב פסח.

דער טאטע פלעגט זאגן א ווערטל. ער פלעגט א גאנץ יאר עסן זייער וויניג, און באזונדער פסח האט ער נישט געגעסן קיין סאך. פלעגט ער זאגן, אז דאס וואס ער עסט שבת, האלט אים דאס עס א גאנצע וואך, און דאס וואס ער עסט פסח, האלט אים דאס אויף א גאנץ יאר... דורכאויס די וואך האט דער טאטע זיך כמעט נישט געוואשן צו ברויט משבת לשבת.

ערב פסח מצות

ערב פסח פלעגט דער חסידישער עולם פון שטעטל זיך צוזאמען קומען באקען מצות לכבוד פסח. יעדען טאג האט מען איבערגעברענט און געכשר׳ט דעם אויוון, און ערב פסח האט מען נאכאמאל איבערגעברענט און געכשר׳ט דעם אויוון. די מענער פלעגן וועלגערן און באקען די ערב פסח מצות, זינגענדיג דערבייַ פסוקים פון הלל.

דער טאטע פלעגט גיין ערב פסח באקען מצות מיט מיינע עלטערע ברידער וואס האבן שוין געקענט צוהעלפן וועלגערן.

דער טאטע האט געקויפט וויץ פאר די ערב פסח מצות, און פון דעם האט דער טאטע געבאקן מצות, ער זאל האבן בריווח אויף א גאנץ פסח. אויך האט ער געהאט א מנהג, אז ער פלעגט שיקן ערב פסח׳דיגע מצות פאר בעלי בתים אין שטעטל וועלכע זענען נישט געקומען באקען ערב פסח. פאר א טייל מענטשן האט ער געשיקט דריי מצות, און פאר א טייל מענטשן זעקס מצות.

מילך אויף פסח

ביי אונז אין שטעטל זענען געווען אידן וואס האבן געהאט קיען, זיי האבן עס געהאלטן דירעקט אויף צו מעלקן און פארקויפן חלב ישראל פאר די אידן פון שטעטל. יעדען טאג האבן זיי געמאלקן די קיען, און אריינגעברענגט אין שטעטל פרישע כשר׳ע מילך.

פאר פסח האט מען געכשר׳ט אלע כלים וואס מען האט זיך באנוצט צו מעלקן די קיען, אז אלעס זאל זיין כשר לפסח. אויך האט מען געגעבן פאר די קיען נאר זאכן וואס האבן נישט געהאט דערין קיין חשש חמץ.

כשר׳ן כלים

ביי אונז אינדערהיים האט מען געכשר׳ט די קאך, די שפאר, די אויוון (כאטש מען האט זיך נישט באנוצט פסח מיט דעם אויוון).

דער טאטע פלעגט האבן א ספעציעלע נייעם טאפ צו כשר׳ן די כלים. מ׳האט אנגעהייצט די וואסער אויף א ציגל, און אריינגעלייגט די חמצ׳דיגע

כלים אין קאכעדיג וואסער. דעם טאפ פלעגט מען אוועקלייגן מפסח לפסח, און דאס גענוצט נאר פאר כשר'ן די כלים.

אויך פלעגט דער שמש כשר'ן כלים פאר'ן קהל. מען האט אים באצאלט פאר יעדע כלי וואס ער האט גע'כשר'ט (אזוי ווי ס'איז די שטייגער היינט).

ביי אונז אינדערהיים האט מען געהאט ספעציעלע פסח'דיגע געשיר, וואס מען האט אוועקגעלייגט פון איין יאר צום אנדערן.

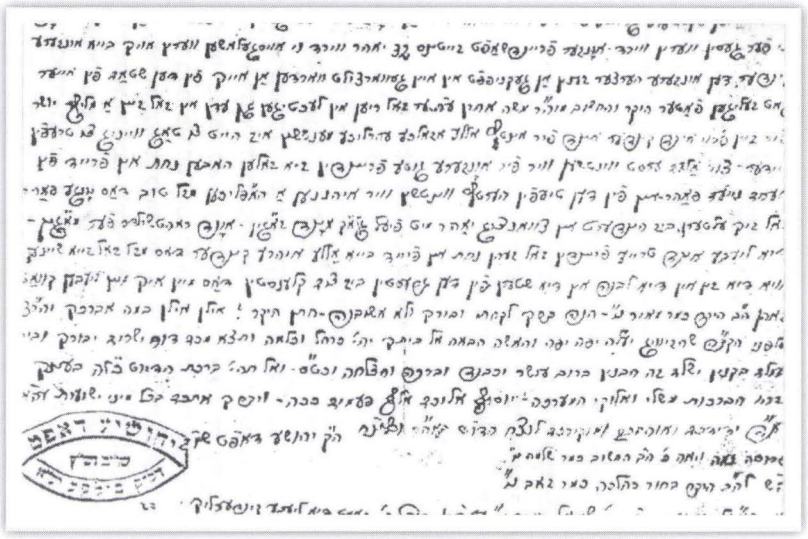
ליל התקדש חג הפסח

עס רינען טערען אין די אויגן ווען איך דערמאן זיך די הערליכע ימים טובים אינדערהיים ביים טאטן ז"ל. באזונדער בענק איך מיך ביז גאר צו די געהויבענע סדר-נעכט, וועלכע דער טאטע האט אפגעראכטן מיט אן ערנסקייט, וואס וועט קיינמאל נישט אריסגיין פון מיין זכרון.

בעל תפלה והמשוררים

רוממות א-ל בגרונו

דער טאטע איז געווען אן איש האשכולות. אויסער וואס ער איז געווען דער שוחט און מוהל מומחה ביי אונז אין שטעטל, איז ער ווי דערמאנט אויך געווען דער בעל תפילה און בעל קורא. דער טאטע איז געווען באקאנט אין די גאנצע געגענט אלס אן אויסערגעווענליכע שיינע בעל תפילה. ער האט געהאט א הערליכע שטימע, געדאווענט מיט גרויס התלהבות, און אפטמאל מיט טערען אין די אויגן. ימים נוראים זענען אסאך אידן, וועלכע האבן געוואוינט אין די געגענט פון בילקא, ספעציעל אריינגעקומען קיין בילקא צו הערן ווי אזוי דער טאטע ז"ל האט אראפגעלייגט א דאווענען מיט אזא זעלטענהייט. ס'האט צוגעציגן דאס הארץ ווען ער האט געדאווענט.

כתב יד אבי מורי הרה"ח ר' יהושע דאפט ז"ל
און זיין זיגל אלס 'שו"ב וש"ץ דק"ק בילקע יע"א'

מיר זענען געווען צוזאמען זעקס ברידער, און מיר זענען אלע געווען די משוררים. דער טאטע איז געשטאנען אינדערמיט, און די זעקס ברידער אויף די זייטן, די דריי עלטערע ברידער, חיים ארי', שמואל הערש, און נחום אורי, זענען געשטאנען אויף די רעכטע זייט, און די דריי יונגערע ברידער, משה נחמי', אני הק', און יוסף, זענען געשטאנען אויף די לינקע זייט.

אוי איז דאס געווען אן אויסנאם שיין דאוונען. מיר האבן אונטערגעבארימט, און דער טאטע האט געהויבן די שטימע העכער אונז אלעמען, ס'האט געקלינגען איבער די גאנצע שוהל. ס'איז געווען א הערליכער קאפעליע.

שבתים

שבת פלעגן דאוונען אין די גרויסע שוהל צווישען הונדערט פופציג און צוויי הונדערט אידן. אין אלגעמיין פלעגט דער טאטע צוגיין פרייטאג-צו-נאכטס צום עמוד פאר קבלת שבת, און מיר האבן אים געהאלפן ביים זינגען לכה דודי. אויך יעדן שבת אינדערפרי ביים דאוונען, ווען מען איז

אנגעקומען צו קל-אדון, האבן מיר שוין געוואוסט אז מיר דארפן צוגיין נעבן דעם טאטן ביים עמוד, און העלפן זינגען. דאס דאוונען אין ביהמ"ד איז געווען גאר דערהויבן.

ווי פריער דערמאנט, איז דער טאטע ז"ל אויך געווען דער בעל קורא קבוע, ווי דער מנהג איז געווען אז דער שוחט פון שטעטל איז אויך געווען דער בעל קורא.

ימים נוראים אין אורשיווא

אמאל האט זיך געמאכט אז דער בילקער רב זצ"ל הי"ד האט געוואלט דאוואנען ימים נוראים פארן עמוד. ער האט זיך געפירט רבי'ש, זייענדיג א זוהן פון הרה"ק בעל חקל יצחק זצ"ל. דער טאטע האט אפגעטרעטן פארן רב, און יענעם יאר האט מען אויפגענומען דעם טאטן צו דאוונענען ימים נוראים אין אורשיווא. איך בין דאן געווען א אינגל פון זעקס-זיבן יאר, שנת תר"צ בערך.

איך געדענק אז מיינע דריי עלטערע ברידער און איך, זענען מיטגעפארן קיין אורשיווא יענע ימים נוראים, העלפן דעם טאטן זינגען.

איידער מיר זענען געפארן די ערשטע טאג סליחות קיין אורשיווא, האט מיר דער טאטע אויסגעלערנט א 'סאָלאָ' פון 'הנשמה לך'. קיינמאל וועל איך נישט פארגעסן ווי אזוי איך האב דאן אלס קליין זעקס-זיבן יעריג קינד געזינגען דעם 'הנשמה לך'.

ברא כרעי' דאבוה

איך וועל דערציילן אן עפיזאד וואס וועט געבן א שטיקל בליק ווי ווייט אידן האבן הנאה געהאט פון מיין טאטענ'ס דאוונענען. ומעשה שהי' כך הי':

אין יאר תש"ז, קורץ נאכדעם וואס איך בין אנגעקומען קיין אמעריקא נאך די מלחמה, האבן זיך געוואנדן צו מיר א דעלעגאציע אידן פון בראנסוויל (אין בראנסוויל האבן געוואוינט אידן וואס זענען ארויסגעקומען קיין אמעריקא מיט פילע יארן פריער, אסאך יארן בעפאר די אויסברוך פון די צווייטע וועלט

מלחמה). די בראנסווילע אידן האבן מיר געבעטן איך זאל קומען דאוועגען ימים נוראים אלס שליח ציבור ביי זיי אין שוהל.

די אידן האבן מיר געזאגט, אז זיי געדענקן נאך גוט ווי הערליך-שיין מיין טאטע ר' יהושע ז"ל הי"ד האט פארגעדאוועגט אין בילקא. זיי האבן נאך געדענקט אז איך בין געווען צווישן די משוררים פון טאטן ז"ל. - איך האב אנגענומען זייערע בקשה, און איך בין געפארן קיין בראנסוויל אויף יענע ימים נוראים דאוועגען פאר'ן עמוד.

דרך אגב, זייענדיג שוין דא אין אמעריקא נאך די מלחמה, האב איך אויך געדאוועגט ימים נוראים במשך די יארן אין פארשידענע שוהלען. קודם האב איך געדאוועגט איין יאר אין א שטעטל נעבן פיטסבורג. פינף יאר האב איך געדאוועגט אין ניובורג ניו יארק (אין די קעטסקיל-בערג). אויך האב איך געדאוועגט אין א שוהל אין ניו יארק, אינדערויסן פון דער שטאט.

אויסער דעם האב איך די זכי', צו זיין דער 'בעל שחרית' ימים נוראים, שוין העכער פערציג יאר, אין דעם בית המדרש פון מיין חשוב'ער שוואגער הרה"ג רבי אברהם חיים שפיטצער זצ"ל אב"ד אור החיים.

מיינע קינדער און אייניקליך שיחיו, קומען ספעציעל דינען אלס משוררים, און העלפן מיר צו זינגען די ניגוני ימים הנוראים. עס איז ביי מיר א באזונדערע קורת רוח ממשיך צו זיין די הנהגה פונ'ם טאטן ז"ל הי"ד, און איבערגעבן פאר מיינע דורות זיין ווארעמע נוסח און הערליכע תנועות און ניגונים.

יעדעס יאר ווען מיינע קינדער און אייניקליך שטייען ארום מיר ביים דאוועגען, דערמאן איך מיר מיט גרויס בענקשאפט וויאזוי מיר קינדער פלעגן שטיין נעבן טאטן, ווען ער האט געדאוועגט אלס שליח ציבור אין אונזער היימשטעטל בילקא. דאס מורא'דיגע בילד, דמות דיוקנא של אבא מיט זיינע זיהן ארומגענומען, וועט קיינמאל נישט ארויסגיין פון מיין זכרון.

איך מוז אבער באטאנען, אז כאטש חז"ל זאגן ברא כרעי' דאבוה, אבער ביי מיר איז דאס נישט מקוים געווארן... איך בין ווייט, זייער ווייט, פונ'ם טאטענס שיינע שטימע, און פון זיין מתיקות'דיגע דאוועגען.

מגילה ליינען

ביי אונז אין שוהל אין שטעטל בילקא פלעגט יעדן פורים זיין צוויי מנינים צום דאוונענען. ביים ערשטן מנין איז דער טאטע ז"ל געווען דער בעל קורא, און ער האט פארגעלייענט די מגילה. דער טאטע איז דאך געווען דער בעל קורא מומחה, ער האט געקענט יעדן טראפ מיט א פונקטליכקייט. דערצו איז דער טאטע ז"ל געווען א גרויסער בעל דקדוק, געהאט א שיינעם נוסח, און א הערליכער שטימע. ביים צווייטן מנין האט מיין ברודער חיים ארי' ז"ל הי"ד, געלייענט די מגילה.

אין יאר תש"ב, האט מען אריינגענומען מיינע ברידער חיים ארי' און נחום אורי הי"ד אין די אונגארישע ארבעטס-לאגערן, ווי ווייטער דערציילט, און ווי‌באלד זיי זענען שוין ליידער נישט געווען אינדערהיים אין בילקא, האב איך געלייענט די מגילה ביים צווייטן מנין, כאטש איך בין נאך געווען א יונג בחור'ל. זינט יענעם מגילה-ליינען געדענק איך גוט דעם נוסח און דעם טראפ פון מגילת אסתר, ווי חז"ל זאגן אונז אז גירסא דינקותא לא משתכחא.

הצדקנית מרת פעריל הי"ד

הכנה לשבת

די מאמע האט געפירט א גרויסע ווירטשאפט. זי האט דאך געדארפט צושטעלן אסאך עסן פאר אלע עלף קינדער, און פאר די בחורים פון די בילקער ישיבה וואס זענען געקומען צו אונזער הויז צו גאסט, צו עסן די סעודות שב"ק, ווי ווייטער דערציילט.

יעדן דינסטאג פלעגט די מאמע ע"ה גיין אויפ'ן מארק פלאץ צו קויפן לעבעדיגע עופות, וועלכע דער טאטע פלעגט שחט'ן. דערנאך האט די מאמע עס געקאכט לכבוד שבת.

דאנערשטאג און איבערהויפט פרייטאג איז מען געווען שטארק פארנומען מיט די הכנות אויף שבת קודש. פרייטאג עש"ק, ארום צוויי אזייגער פארטאגס, איז שוין די מאמע ע"ה אויפגעשטאנען, און געבאקן חלות לכבוד שבת קודש. דאס באקן חלות איז בכלל נישט געווען קיין לייכטע ארבעט. מען האט געדארפט אליין קנעטן די טייג מיט די אייגענע צען פינגער. דעמאלטס איז נישט געווען אזוי ווי היינט, וואס מ'מאכט די טייג דורך א מאשין, נאר מ'האט געמוזט אליינס קנעטן די טייג פונ'ם מעהל.

ווען איך האב געזעהן ווי אזוי די מאמע מיטשעט זיך מיט'ן קנעטן די מעהל, האב איך נישט געקענט צוקוקן ווי פיזיש-שווער זי ארבעט, דעריבער פלעג איך אויך אויפשטיין גאנץ פרי און העלפן איינקנעטן דאס טייג.

פרייטאג פארטאגס האט די מאמע אויך געבאקן ברויט פאר א גאנצע וואך. עס זענען גראדע געווען אידישע בעקעריין אין בילקא, וואס האבן פארקויפט פארטיגע ברויטן, אבער די מאמע האט אלעס אליינס געוואלט באקן. די מאמע האט אויך געמאכט פאר יעדעס קינד א קליינע חלה'לע, אזוי אז ווען מיר זענען אויפגעשטאנען פרייטאג אינדערפרי, האט מען עס געגעסן ווארעמערהייט. אויסער דעם, האט די מאמע געבאקן קוכן פון קוקעריץ מעהל (קארן מעהל).

שבת קודש

איידער די מאמע ע"ה האט געצינדן די שבת ליכט, האט זי אנגעטון א ווייסע טיכל און א ווייסע שירצל. די מאמע האט געצינדן אכט און צוואנציג ליכט. אירע ווארעמע תפילות און הייסע טרערן ביי די שבת ליכט האבן זיכער געמאכט א שטארקן רושם אין הימל.

פערטער קאפיטל

מיינע יוגענט יארן

קריאת השם

ווי שוין דערמאנט, בין איך געבוירן געווארן כ"א טבת שנת תרפ"ג לפ"ק (למספרם JANUARY 12, 1923), אין דעם שטעטל בילקא, טשעכסלאוואקיי. פאר מיין ברית, האט זיך דער טאטע בארטן מיט'ן גרויסן זיידן הגאון הצדיק רבי שבתי ליפשיץ זצ"ל וועגן א נאמען. דער טאטע האט איהם געזאגט אז ער וויל א נאמען-געבן נאך זיין טאטן הרה"ח ר' שלמה דוב ז"ל. דער זיידע רבי שבתי האט אבער נישט מסכים געווען, ער האט געזאגט אז די ראשי תיבות פון ש'למה ד'וב איז ש-ד, האט מען מיר א נאמען געגעבן שלמה ישעי'. שלמה נאכ'ן טאטענס טאטע, און ישעי' נאך רבי שבתי'ס שווער, הרה"ח ר' ישעי' ז"ל פון ראהאטין.

טשעכישע-שולע

לויט'ן טשעכישע געזעץ האט יעדער איינער געדארפט גיין יעדן טאג לערנען אין די אלגעמיינע טשעכישע שולע, סיי אינגלעך און סיי מיידלעך. שבת און זונטאג איז נישט געווען קיין שולע. דער געזעץ איז געווען גאר שטרענג, און עס האט נישט געהאלפן קיין שום קינצן. אויב האט מען נישט געשיקט די קינדער אין שולע, האט מען געדארפט באצאלן א גרויסע געלט-שטראף. טאמער האט איינער נישט געהאט קיין געלט צו באצאלן די שטראף, זענען געקומען די זשאנדארן און האבן ממש ארויסגעפירט די בעט-געוואנט פון די שטוב.

יעדן אינדערפרי בין איך אויפגעשטאנען פינף אזייגער פארטאגס, געדאוועט, און דערנאך געגאנגען צום טשעכישע שולע. מיר זענען דארט געווען פון ניין אזייגער אינדערפרי ביז צוויי אזייגער נאכמיטאג. דארט האבן מיר געלערנט לימודי חול, ווי רעכענען און לייענען, און נאך. איך האב פארענדיגט די הויך-שולע ביי די פערצן יאר.

פריוואטע מלמדים

נאכמיטאג האבן מיר געלערנט ביי א פריוואטע מלמד לימודי קודש. דער שטייגער איז געווען אז די מלמדים פלעגן זיך פארדינגען פאר משפחות, און צומאל פאר עטליכע משפחות, אזוי האבן זיי געצויגן פרנסה.

ביי אונז אין שטעטל איז געווען בערך פינף מלמדים. יעדער מלמד איז געווען פריוואט געצאלט דורך די עלטערן. ס'איז נישט געווען קיין קהל'שע זאך. צוויי מאל א יאר האט מען אנגעהויבן. דער ערשטער 'זמן' איז געווען פון נאך סוכות ביז פסח, און דער צווייטער 'זמן' איז געווען פון נאך פסח ביז ראש השנה. תשרי און ניסן פלעגן די מלמדים אהיימפארן צו זייערע היימשטעטל, וואו זיי האבן געוואוינט.

עס האבן געלערנט בערך צוואנציג - פינף און צוואנציג קינדער ביי א מלמד. יעדער מלמד האט פארגעלערנט פאר אן אנדערע גיל קינדער. ס'איז געווען א דרדקי-מלמד, וועלכער האט אויסגעלערנט עברי פאר די גאר יונגע קינדער. דערנאך איז געווען א חומש-מלמד, א חומש-רש"י מלמד, און א גמרא-מלמד. יעדער מלמד האט זיך געדארפט אליינס באזארגן, אדער דינגען, א שטוב וואו פארצולערנען פאר די קינדער.

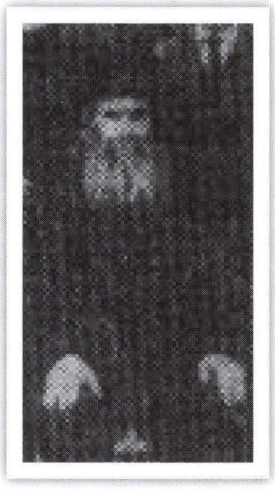
עס איז אויך געווען א פריוואטער מלמד, וועלכער האט געגעבן פריוואטע קלאסן פאר מיידלעך, און זיי אויסגעלערנט עברי. דעמאלטס איז נאך נישט געווען דער מושג פון א שולע פאר מיידלעך.

וועו איך בין געווארן פיר יאר אלט, האב איך אנגעהויבן לערנען ביי דעם דרדקי-מלמד. מיין אלף-בית מלמד האט געהייסן הרב ר' שמואל אלימלך. איך האב אויך געהאט א מלמד מיט'ן נאמען ר' יוסף.

מיין מלמד ר' משולם הי"ד

וועו איך בין עלטער געווארן, בערך אין די גיל פון מיין בר מצוה, בין איך געגאנגען צו א רבי'ן מיט'ן נאמען רבי משולם פריעדמאן ז"ל. ער האט גראדע יא געוואוינט ביי אונז אין שטעטל (אנדערש ווי די אנדערע מלמדים, וועלכע זענען געקומען פון אנדערע שטעטליך). ער איז געווען דער גמרא-מלמד. ר' משולם איז געווען א גרויסער תלמיד חכם, און זייער א גוטער מלמד. ביי אים האב איך געלערנט גמרא מיט תוספות.

איך געדענק נאך גענויסע זאכן עד היום, וואס רבי משולם האט אונז אויסגעלערנט. ער האט געהאט א חזקה, אז ער האט פארגעלערנט אין דעם בית המדרש פונ'ם שטעטל. ער האט נישט געדארפט דינגען א שטוב וואו פארצולערנען.

מיין מלמד הרב משולם פרידמאן ז"ל הי"ד

איך געדענק נאך גוט זיין דרך הלימוד, ווי אזוי ער האט מיט אונז געלערנט. ער איז קיינמאל נישט צוגעגאנגען לערנען א פרשה חומש מיט רש"י איידער ער האט דערציילט פון אויסעווייניג 'וואס' מען גייט לערנען. סיי די חומש און סיי די רש"י האט ער אלעס פריער ערקלערט. אפילו די גמרא האט ער אייביג קודם אויסגעשמועסט פון אויסענווייניג, און דערנאך פלעגט ער זאגן: 'נו קינדער, יעצט וועלן מיר אויפמאכן די גמרא, צי די חומש, וועט איר זעהן אז דאס וואס איך האב געזאגט, וועט איר יעצט טרעפן דא אינעווייניג'.

יארן שפעטער, נאכ'ן קריג, וועו איך בין אליינס געווארן א מלמד, ווי ווייטער דערציילט, האב איך אייביג פארגעלערנט פאר די תלמידים אויף דעם וועג וואס ר' משולם האט מיט אונז געלערנט. איך האב מיר אסאך געלערנט פון אים.

ליידער איז דער סוף פון ר' משולם נישט געווען קיין גוטע. אין יאר תרצ"ט וועו טשעכסלאוואקיי איז צופאלן, און די אונגארין זענען אריינגעקומען אויבערנעמען דאס מאכט, האט יעדער געמוזט אויפווייזן אז ער איז א בירגער. וועו עס האט נישט געקענט אויפווייזן זיין בירגערשאפט, האט מען ארויסגעפירט קיין פוילין אים מיט די גאנצע משפחה, און אומגעברענגט אויף קידוש השם.

אלע אידן וועלכע זענען געבוירן געווארן אין בילקא, האבן זיך געקענט ארויסדרייען, וויבאלד ס'איז געווען א שריפה מיט יארן פריער אויף אלע געבורט-שיינען, ווי שוין דערמאנט, אבער ר' משולם איז נישט געבוירן געווארן אין בילקא, האט ער נישט געהאט דעם אויסרייד, דעריבער האט ער נישט געקענט אויפווייזן קיין בירגערשאפט.

מ'האט אים ליידער אוועקגעפירט אינאיינעם מיט זיין משפחה, אינמיטן זומער שנת תש"א לפ"ק, קיין קאַמענץ-פּאָדאָלסק אין פוילין, און אומגעברענגט אויף קידוש השם. ער איז געווען פון די ערשטע אידן אין בילקא וואס מען האט אוועקגעפירט, הי"ד. (זעה ווייטער מער איבער אנדערע וועלכע האבן נישט געקענט אויפווייזן קיין בירגערשאפט).

בר מצוה

תפילין

ווי דערמאנט איז דער טאטע'ס פרנסה געקומען פון דעם וואס ער איז געווען שוחט אין שטעטל, און ג'שחט'ן אסאך בהמות פאר די טשעכישע ארמיי, און פלעגט באקומען דערפאר שכר-שחיטה. האט זיך אבער געמאכט א גרויסע פראבלעם. אין יאר תרצ"ה לפ"ק בערך, אין די תקופה פאר מיין בר מצוה, איז ארויסגעקומען א ביטערע גזירה, אז מען טאר מער נישט שחט'ן קיין בהמות. די רעגירונג האט ג'טענה'ט אז די שחיטה איז גורם צער בעלי חיים.

דאס איז באמת געווען א גזירה וואס מ'האט געוועדט דערפון אין גאנץ יוראפ, און באהאלטענערהייט האט מען נאך ווייטער געקענט אביסל שחט'ן. אבער אז מ'האט אפיציעל פארבאטן די אידישע שחיטה, איז דער טאטנס שיין פארדינטע פרנסה שטארק איינגעצויגן געווארן, אויף אזוי ווייט, אז דער טאטע האט זיך נישט געקענט ערלויבן מיר צו קויפן תפילין צו מיין בר מצוה.

אין די ערשטע צייטן נאך מיין בר מצוה, האב איך געלייגט יעדן טאג געבארגטע תפילין, פון מיין טאטע ז"ל, אדער פון מיינע ברידער. איך פלעג זיך שטעלן דאוונען שחרית ביי אן אנדערע מנין מיט די געבארגטע תפילין.

עטליכע חדשים נאך מיין בר מצוה, האב איך אנגעהויבן צו ארבעטן אין די מצה בעקעריי אין שטעטל. מיין אויפגאבע איז געווען צו זיין דער רעדלער. איך האב דערביי פארדינט געלט, און אליינס געקויפט מיינע תפילין.

סעודת בר מצוה

מיין סעודת בר מצוה איז באשטאנען פון אביסל לעקעך און בראנפן אין די שוהל וואו מיר האבן געדאוואנט. דארט האב איך געזאגט דאס פשעטל, און דאס איז געווען די גאנצע בר מצוה. ביי מיינע עלטערע ברידער'ס האט מען גראדע יא געמאכט א שטיקל סעודה ביי אונז אינדערהיים, און מען האט

איינגעלאדנט קרובים און שכנים, אבער היות ס'איז נישט געווען קיין פרנסה, האט מען דאס אויסגעלאזט.

בחור'ישע יארן

בילקער ישיבה

ווען איך בין אלט געווארן פערצן און א האלב יאהר, נאך פסח שנת תרצ"ו לפ"ק, בין איך אריין לערנען אין די בילקער ישיבה. דער בילקער רב הרה"צ רבי נפתלי צבי ווייס זצ"ל, האט געפירט די ישיבה. ער איז געווען א גאון עולם, וועלכער האט ג'שמ'ט אין די גאנצע געגנט.

אסאך בחורים וואס האבן געלערנט ביי אונז אין די בילקער ישיבה זענען געקומען פון די פרעמד. דער בילקער ישיבה איז געווען באקאנט אלס א גוטע ישיבה, וואו מען לערנט דארט זייער פלייסיג, דערפאר איז מען געקומען דארט לערנען אפילו פון אנדערע שטעט. ס'זענען נאך היינט דא בילקער תלמידים, וואס האבן דעמאלטס געלערנט אין די ישיבה ביי אונז אין שטעטל.

אין די ישיבה האבן געלערנט בערך פערציג-פופציג בחורים. ס'זענען געווען בערך צוואנציג עלטערע בחורים, וועלכע האבן ארויסגענומען 'התרת הוראה', און די רעשט זענען געווען יונגערע בחורים וואס זענען געזעסן און געלערנט גמרא מיט תוספות. מען פלעגט לערנען צוויי-דריי בלאט גמרא-תוספות יעדע וואך. אויסער דעם האט מען געלערנט שלחן ערוך הלכות שבת. דאס הייסט אז די עלטערע בחורים האבן געלערנט יורה דעה, און די יונגערע בחורים האבן געלערנט אורח חיים, הלכות שבת. יעדע דאנערשטאג נאכט פלעגט דער בילקער רב פארלערנען חומש ורש"י פאר די בחורים.

אזוי ווי דער בילקער רב איז געווען א מתמיד נורא, האט דאס געהאט אן השפעה לטובה אויף אלע תלמידים, און מיר האבן געלערנט בהתמדה גדולה.

דער סדר הלימוד האט זיך אנגעפאנגען יעדן טאג פינף אזייגער פארטאגס. דער בילקער רב איז געווען דער הויפט מגיד שיעור, און די עלטערע בחורים פלעגן אויך ארויסהעלפן מיט'ן געבן שיעורים. דער רב פלעגט פארלערנען די שיעור אין בית המדרש.

שפעטער האט דער בילקער רב גענומען אן איידעם, הרה"ג ר' משה בער לאנדוי ז"ל הי"ד, זון פונ'ם ווערעצקיער רב הגה"צ רבי שלום נח לאנדוי זצ"ל, און דאן האט ער אויך אנגעהויבן פארלערנען שיעורים אין ישיבה.

די ישיבה און דאס ביהמ"ד זענען געווען איינס נעבן דעם אנדערן, און ס'איז געווען תלמידים וואס האבן געלערנט אין ביהמ"ד און ס'איז געווען תלמידים וואס האבן געלערנט אין ישיבה. גראדע האט מען געדארפט אדורכגיין א וואסער'ל צווישן די ישיבה מיט די בית המדרש, אבער ס'איז געווען א בריק אינצווישן. בחורים פלעגן לערנען אויך אין די גרויסע שוהל אין שטעטל.

די בחורים פון די פרעמד זענען געשלאפן אין קוואטירן וואס בילקער אידן האבן פאר זיי פארדינגען. די בחורים פון די אנדערע שטעטליך פלעגן עסן 'טעג' ביי די בילקער בעלי בתים. דריי מאל א טאג פלעגן די בחורים קומען עסן-טעג, אינדערפרי, מיטאג און נאכטמאל. ווי געשילדערט פריער פלעגט מען שבת אויך רופן די בחורים פון ישיבה עסן. ביי אונז אינדערהיים פלעגן יעדן שבת עסן עטליכע בחורים.

איך האב געלערנט אין דער בילקער ישיבה צוויי-דריי יאר, ביז איך בין אלט געווארן בערך זעכצן יאר.

מונקאטשער ישיבה

אין יאר ת"ש לפ"ק, זייענדיג א זעכצן יעריגער בחור, בין איך געפארן לערנען קיין מונקאטש. די מונקאטשער ישיבה איז געווען איינע פון די בארימסטע ישיבות אין די קארפאטן.

בית הכנסת הגדול בעיר מונקאטש

דאס ערשטע מאל וואס איך בין געקומען לערנען קיין מונקאטש, איז דער טאטע ז"ל מיטגעקומען מיט מיר. מיר זענען געפארן מיט א קאר וואס פלעגט אהינפירן מענטשן פון בילקא פאר געלט. די וועג פון בילקא קיין מונקאטש האט געדויערט א קנאפע צוויי און א האלב שעה.

ישיבה דרכי תשובה מונקאטש

עסן 'טעג'

דארט אין מונקאטש האבן די בחורים געגעסן 'טעג', אבער ס'איז אויך געווען דארט א 'מענזע' (קאך), וואו די ישיבה האט געגעבן צו עסן (אזוי ווי די ישיבות דאהי שטעלן צו עסן פאר די בחורים). דער טאטע האט מיר דעמאלטס פארשאפט דריי טעג וואו צו עסן, שבת, זונטאג און מיטוואך. שבת האב איך געגעסן ביי מיין פעטער ר' אליעזר ליפשיץ (מיין מאמעס ברודער), וועלכער האט געווואוינט אין מונקאטש. זונטאג האב איך געגעסן ביי איינער פון די שטאטסלייט, און מיטוואך ביי אן אנדערע איד. די איבריגע טעג, מאנטאג, דינסטאג און דאנערשטאג, האב איך געגעסן אין ישיבה.

דאס מיטוואך עסן איז אבער נישט געגאנגען אזוי גלאטיג. צוויי-דריי מאל בין איך אהין געגאנגען עסן, אבער דאס דריטע מאל האב איך שוין מער נישט געקענט אריננעמען דאס עסן... טאמער האב איך געוויסט אז א צווייטער בחור האט נישט געהאט genug צו עסן, האב איך עס איבערגעלאזט פאר אים. ווען איך האב שוין מער נישט געקענט אנגיין אזוי, האב איך אנגעהויבן עסן אויך מיטוואך אין די 'מענזע' פון די ישיבה.

שלחו ערוך
אורח חיים

מאסף לכל המחנות
חלק ראשון

Encicklopedy The first dael „MEASOF LECHOL HAMACHNOTH"
Autor: RABBI MICHAEL GOLD, MUNKÁCS.

מונקאטש — תרצ"ב

שער-בלאט פונ'ם ספר מאסף לכל המחנות
וואס מיין בעל אכסניא האט פארפאסט

די ישיבה האט נאר צוגעשטעלט צו עסן, אבער שלאפן האט זיך יעדער געדארפט אליין שאפן. איך האב געדינגען א קוואטיר ביי א איד א תלמיד חכם, הגאון ר' יחיאל מיכל גאלד ז"ל, ער האט מחבר געווען א ספר מיט'ן נאמען 'מאסף לכל המחנות' אויף שו"ע או"ח.

מיין רבי און חברותא

דער מנחת אלעזר זי"ע האט שוין דאן נישט געלעבט, און זיין איידעם הרב ברוך ראבינאוויטש זצ"ל האט געפירט די ישיבה. ער איז געווען א געוואלדיגער ארגענאזירער. עס האבן דארט געלערנט בערך צוויי הונדערט און פופציג בחורים. מיר האבן געלערנט מסכת חולין און שלחן ערוך יורה דעה, הלכות טריפות. מען האט זייער פלייסיג געלערנט, פון אינדערפרי ביז שפעט ביינאכט.

די יונגערע בחורים האבן געוועלט גיין מיט א חזר-בחור. א חזר בחור איז געווען אן עלטערע בחור וועלכער האט געלערנט מיט א יונגערע בחור. אבער איך האב שוין געלערנט מיט אן אייגענעם חברותא, ר' לייבל ליבער נ"י. מיר האבן זייער פלייסיג געלערנט צוזאמען.

ר' לייבל ליבער איז געווען מיין חבר סיי אין בילקא און סיי אין מונקאטש. ער האט געשטאמט פון א קליין שטעטל מיט'ן נאמען מיידאַן. (ער איז שפעטער געווארן דער עלטער-זיידע פון מיין אייניקל בנימין כהנא נ"י, דער זוהן פון מיין איידעם ר' יהודה יעקב נ"י).

מען פלעגט פארהערן אין ישיבה יעדע וואך עטליכע בחורים. מ'פלעגט זיי זאגן פריער זיך צוצוגרייטן אויף די בחינה. מען האט געמאכט גרופעס פון צען בחורים וואס האבן זיך פארהערט יעדע וואך. הרב ברוך ראבינאוויטש אליין האט פארהערט.

דארט אין מונקאטש פלעגט אויך פארלערנען דער מונקאטשער דיין הגאון רבי נטע שלמה שליססעל זצ"ל הי"ד. ער איז געווען גאר א גוטע פארלערנער, און בלויז מסביר צו זיין א 'כלומר' פון רש"י האט אים געקענט געדויערן פופצן-צוואנציג מינוט. ער פלעגט זייער שיין ערקלערן וואס רש"י וויל מחדש זיין.

א גאנצן זמן בין איך געווען אין ישיבה. איך געדענק אז ווען איך האב געוואלט אהיימפארן אויף שבועות, האב איך געדארפט גיין נעמען רשות פון די גבאים. זיי האבן אבער נישט געוואלט געבן קיין ערלויבעניש, אבער ווען דער טאטע האט אפגעשריבן א בריוו צו איינע פון די גבאים און שטארק געבעטן אז מען זאל מיר אהיימלאזן, האט מען מיך אהיימגעלאזט.

הגאון רבי נטע שלמה שליסעל זצ"ל הי"ד דומ"ץ מונקאטש
ארומגענומען מיט תלמידי הישיבה אין מונקאטש

זומער קעמפ

זומער צייט האט מען ארויסגענומען די גאנצע מונקאטשער ישיבה צו א זומער קעמפ, אויף בערך דריי וואכן. דאס איז געווען א גרויסער חידוש אין יענע צייטן ארויסצוטראגן א גאנצע ישיבה פון צוויי הונדערט און פופציג בחורים. מיר האבן דארט אין קעמפ זייער פלייסיג געלערנט.

דער זומער-רעזארט וואו אונז האבן מיר זיך אויפגעהאלטן האט געהייסן האַרשפאָלא. ס'איז געווען נישט ווייט פון סוואליאווע. מיר זענען אהין געפארן מיט'ן באן.

ס'איז געווען דארט לופטיג און ספעציעלע מינאראלע וואסערן. אויך איז געווען דארט א באד אין שטעטל. עס האבן דארט געוואוינט אידן, און מען האט פון זיי געדינגען קוואטירן איינצושטיין. ווער עס האט געהאט געלט האט אלייגס באצאלט, און פאר די ארימע בחורים האט די ישיבה צוגעהאלפן. ווי

פארשטענדליך, איז עס נישט געווען צוגעשטעלט אזוי באקוועם ווי היינט, אבער ס'איז געווען גוט לויט די אמאליגע השגות.

אין סוואליאווע האט געוואוינט דעם טאטענס א ברודער, ר' משה דאָפט. וויבאלד ס'איז געווען נישט ווייט פונ'ם זומער קעמפ, פלעג איך גיין אויף שבת צום פעטער ר' משה. איך בין אהינגעפארן פרייטאג, און זונטאג בין איך צוריקגעקומען אין ישיבה.

ווען מיר זענען אהיימגעקומען פונ'ם זומער-רעזארט איז ליידער די געווענליכע אומשטענדן געקומען צו אן ענדע. די ישיבות זענען שוין געווען פארמאכט, און אויך די מונקאטשער ישיבה איז דעמאלטס געווארן געשלאסן.

מיינע עלטערן האבן דעמאלטס פארלאנגט אז איך זאל צוריק אהיימקומען קיין בילקא, ווייל היטלער ימ"ש האט שוין איינגענומען טשעכעסלאוואקיע, און די הערשאפט פון לאנד איז צופאלן. מונקאטש איז געווארן א טייל פון אונגארן, און אונזער שטעטל בילקא איז דאן געפאלן אונטער די הערשאפט פון אוקריינע, ווי ווייטער געשריבן.

פינפטער קאפיטל

מיינע געשוויסטער

עלף געשוויסטער

ווי דערמאנט זענען מיר געווען עלף געשוויסטער, זעקס זוהן און פינף טעכטער. די זעקס ברידער זענען: א) חיים ארי' הי"ד. ב) שמואל צבי ע"ה. ג) נחום אורי הי"ד. ד) אני הקטן. ה) יוסף הי"ד. ו) משה נחמי' ני"ו. די פינף שוועסטער זענען געווען: א) לאה, חתונה געהאט צו הרב ר' ישראל חיים הירש ז"ל. ב) שרה, חתונה געהאט צו הרב ר' אברהם אבא הי"ד. ג) פייגא ע"ה, חתונה געהאט צו ר' יהודה ישכר (לייב בער) שווימער ע"ה. ד) מרים איידיל ע"ה, חתונה געהאט צו ר' שמואל ראזענבוים ע"ה. ה) רייזל ע"ה, חתונה געהאט צו ר' אלטר מאשקאוויץ ע"ה.

מיין ברודער הב' חיים ארי' הי"ד

מיין עלסטער ברודער חיים ארי' הי"ד, איז געבוירן אין יאר תרע"ג לפ"ק. ער האט געהייסן נאכ'ן זיידן הרה"ח ר' חיים ארי' הכהן זצ"ל (דער פאטער פון די באבע ראכיל יוטא, אשת הגאון ר' אברהם ליפשיץ זצ"ל).

אלס יונגל און יונגער בחור האט חיים ארי' געלערנט אינדערהיים אין בילקא. נאך דער בר מצוה האט דער טאטע געדינגען א פריוואטע מלמד, א איד פון אונזער שטעטל בילקא, א גרויסער תלמיד חכם, הרה"ג ר' יצחק

מיין עלצטער ברודער הב' החשוב חיים ארי' הי"ד

דאווידאוויטש ז"ל. דער טאטע האט אים געדינגען צו לערנען מיט די דריי עלטערע זיהן, חיים ארי', שמואל הערש, און נחום אורי ז"ל.

ווען ער איז געווארן אביסל עלטער, איז ער געפארן לערנען אין די גרויסע ישיבה אין אונסדארף. די ישיבה איז בימים ההם געווען אנערקענט אלס איינע פון די בעסטע ישיבות אין אונגארן, ס'איז געווען 'די ישיבה' מיט די ה"א הידוע. דערפאר איז עס געווען א דערגרייכונג פאר אונז אז ער האט געקענט אהינגיין לערנען. דארט אין די ישיבה, איז ער שטארק אויסגעשטיגן, און איז געווארן א שיינער תלמיד חכם.

מיין עלצטער ברודער הב' החשוב חיים ארי' הי"ד

ווען ער פלעגט אהיימקומען קיין בילקא, פלעגט ער פארלערנען פאר די בעלי בתים די יערליכע מסכתא פון די חברה ש"ס, וואס מ'האט געלערנט ברבים, ווי שוין פריער דערמאנט. דאס איז געווען ווען ער איז נאך געווען גאנץ א יונגע בחור, און די משתתפים האבן זייער הנאה געהאט פון זיינע שיעורים.

חיים ארי' הי"ד איז געווען א בחור כארזים, א תלמיד חכם און א ירא שמים. דערצו האט ער געהאלפן דעם טאטן אינדערהיים אויף יעדן שריט און טריט.

ווען חיים ארי' איז געווארן א בחור אין די יארן, און ס'איז געקומען די צייט צו 'פאַרשטיין', דאס הייסט זיך שטעלן צו די מיליטער, האט ער מורא באקומען אז מען זאל אים נישט שלעפן אין מיליטער ח"ו. דעריבער האט ער זיך שטארק געפלאַגט און קראנק געמאכט. ער האט נישט געגעסן געהעריג און ממש געהונגערט. אויך איז ער נישט געשלאפן גאנצע נעכט, נאר געזעסן און געלערנט.

דאס אלעס האט ער געטוהן כדי ער זאל פארלירן אסאך וואג און ער זאל אויסזעהן שלעכט פאר די מיליטער, און אזוי קענען באפרייט ווערן פון דינען אלס סאלדאט. חיים ארי' האט טאקע פארלוירן א געוואלד פון וואג, ער האט זייער שלעכט אויסגעזעהן, און ס'איז אים טאקע געלונגען באפרייט צו ווערן פון די ארמיי.

אין א שפעטערע קאפיטל וועל איך שילדערן זיינע מלחמה יארן, און זיין טראגישע אומקום.

מיין ברודער ר' שמואל צבי ע"ה

מיין ברודער שמואל הערש ע"ה איז געבוירן אין תרע"ה לפ"ק. ער האט געלערנט אלס יונגל ביי די לאקאלע מלמדים אין בילקא. דערנאך האט ער געלערנט אין די בילקער ישיבה, ביי הגה"צ רבי נפתלי צבי ווייס זצ"ל הי"ד (זון פונ'ם ספינקער רב'ן הרה"ק בעל חקל יצחק הי"ד).

אלס יונגער בחור איז שמואל הערש געווען אין שפיטאל ליידענדיג אויפ'ן הארץ. פיזיש איז ער טאקע נישט געווען געזונט אין שטארק, אבער גייסטיש איז ער געווען זייער א קלוגער בחור.

ווי דערמאנט, האט דער טאטע געדינגען א פריוואטע מלמד, הרה"ג ר' יצחק דאוידאוויטש ז"ל, צו לערנען מיט די דריי עלטערע זיהן, חיים ארי' הי"ד, שמואל הערש ע"ה, און נחום אורי הי"ד.

וועז שמואל הערש איז געקומען אין די עלטער וואס ער האט געדארפט 'פאָרשטיין', זיך שטעלן צו די מיליטער, האט ער זיך נישט געברויכט פלאַגן און קראנק מאכן אזוי ווי חיים ארי' הי"ד, ווייל ער איז געווען א מאגערער בחור און דערצו שוואך אין געזונט. דאס איז געווען א גרויסע טובה מן השמים פאר זיינעטוועגן, ווייל ער איז טאקע באלד באפרייט געווארן פון מיליטער-דינסט.

שמואל הערש פארט קיין ארץ ישראל

אין יאר תרצ"ז (1937 למספרם) האט מען שוין געזעהן אז דאס אייראפעאישער אידענטום איז אין א געפאר. די אידן פון דייטשלאנד און עסטרייך האבן שוין אנגעהויבן ליידן צרות פון היטלער ימ"ש. אסאך אידן פון די אויבנדערמאנטע מדינות האבן ארויסגעוואנדערט צו אנדערע לענדער, און זיך קוים געראטעוועט מיט'ן לעבן.

מיט זיין קלוגשאפט, האט שמואל הערש פאראויס געזעהן אז נישט בלויז די דייטשע אידן זענען אין א צרה, נאר אויך אלע אידן פון די אנדערע לענדער זענען אין א שרעקליכע צרה. ער פלעגט אייביג זאגן 'נבואות', אז עס ערווארט די אידן אין אייראפע גאר ביטערע צייטן.

דערפאר האט שמואל הערש שטארק באגערט צו פארלאזן אייראפא און פארן קיין ארץ ישראל. די טאטע-מאמע האבן אבער נישט געהאט קיין גרויס חשק אז ער זאל פארן קיין ארץ ישראל, דערצו אין אזעלכע שווערע צייטן. אבער זיין שטארקע שטרעבונג צו פארן האט איבערגעוואויגן זייער קעגנערשאפט.

ס'איז אים אבער נישט אנגעקומען אזוי לייכט אדורכצופירן דעם פלאן. קודם האט דאס געקאסט א הון תועפות פון געלט, און בעיקר האט מען דעמאלטס געדארפט אן אפעציעלע סערטיפיקאט-ערלויבעניש צו קענען פארן קיין ארץ ישראל.

ארץ ישראל איז דעמאלטס געווען אונטער די הערשאפט פון די ענגלענדער, און די ענגלישע רעגירונג האט נישט געלאזט אז אידן זאלן אריינקומען קיין ארץ ישראל. שמואל הערש איז אבער געווען א קלוגער, און ער האט נישט אויפגעגעבן זיינע פלענער. ער איז איבערגעקומען אלע שטערונגען און שטיינער אינמיטן וועג, און ענדליך באוויזן צו שאפן די נויטיגע פאפירן און באקומען דעם ספעציעלע סערטיפיקאט צו פארן קיין ארץ ישראל.

אין יאר תרצ"ח האט ער זיך ארויסגעלאזט אויפ'ן וועג. וועג ער איז אנגעקומען קיין ארץ ישראל, איז ער אריינגעגאנגען לערנען אין די בארימטע ישיבה פון הגה"ק רבי יוסף צבי דושינסקיא זצ"ל. דארט אין די ישיבה איז ער אויך איינגעשטאנען.

מיר האבן א גאנצע צייט געהאלטן קאנטאקט מיט שמואל הערש דורך בריוו, אזוי אז מיר האבן געוואוסט וואס עס קומט פאהר.

שמואל הערש'ס חתונה

דארט אין ארץ ישראל איז שמואל הערש א חתן געווארן מיט א מיידל מיט'ן נאמען חנה. זי איז געווען א יתומה, די טאכטער פון א איד (וועלכער האט שוין נישט געלעבט), וועלכער איז געווען אן איידעם ביי א חשוב'ן איד, א גרויסער בעל מקובל, מיט'ן נאמען ר' שמאי אקסעל. הרה"ג החסיד ר' שמאי זצ"ל איז געווען מזקני ויקירי ירושלים עיה"ק, א איד פונ'ם אלטן דור, וועלכע האט זיך באזעצט מיט יארן פריער אין ארץ ישראל.

מ'האט אנגעהויבן רעדן דעם שידוך, צוליב דעם וואס רבי שמאי אקסל איז געווען א קרוב פון אונזער עלסטער שוואגער הרב ר' ישראל חיים הירש ז"ל (מיין שוועסטער לאה'ס מאן). ער איז געווען א פעטער פון אונזער מחותן ר' יוחנן הירש ז"ל, דער פאטער פון הרב ר' ישראל חיים ז"ל.

ר' שמאי פלעגט זיך שרייבן בריוו מיט'ן טאטן איבער די שיינע שידוך וואס ער האט געטראפן, און פרטים איבער די חתונה. מיין טאטע האט זייער הנאה געהאט פון דעם שידוך. וויבאלד די חתונה איז פארגעקומען אין ארץ ישראל, האבן מיר נישט געקענט זיך פערזענליך באטיילigen, דעריבער האבן מיר אלע

געשריבן שריפטליך א ברכת מזל טוב צו שמואל הערש ע"ה, מריחוק מקום ומקירוב הלב.

דער טאטע איז געווען א ספרא רבה, ער האט געשריבן גאר א לאנגע בריוו, צו דעם חתן שמואל הערש, מיט הארציגע ווערטער לכבוד די חתונה. צווישן אנדערע האט ער אים געשריבן, ער זאל געדענקן פון ווּאו ער שטאמט, און דברי הדרכה ווי אזוי א איד דארף זיך אויפצופירן נאך די חתונה כדי צו אויפשטעלן א בית נאמן בישראל.

באזונדער האט דער טאטע ז"ל געשריבן א בריוו פאר די כלה. אין זיין בריוו האט דער טאטע ארויסגעברענגט אז איר נאמען איז 'חנה', וואס איז ראשי תיבות ח'לה נ'דה ה'דלקת הנר, וואס דאס זענען די מצוות מיט וואס א אידישע פרוי דארף זיין שטארק אפגעהיטן.

אין יאר תש"ב ווען די צרות האבן זיך אנגעהויבן בייַ אונז אין אייראפא, ווי שפעטער דערציילט, איז די פאָסט פאַרקער אפגעשטעלט געווארן צווישן אונז און מיין ברודער שמואל הערש.

ווען מען האט דעפארטירט אונזער משפחה צו דעם בערעגסאזער געטא, און פון דארט געפירט קיין אוישוויץ, האט דער טאטע ז"ל זיך אויסגעדרוקט: 'כאטש איך בין נישט געווען צופרידן מיט דעם וואס שמואל הערש איז געפארן קיין ארץ ישראל, אבער יעצט, זעה איך אז עס איז געווען 'אנוס על פי הדיבור'. ס'איז געווען א גוטע זאך אז ער איז אוועקגעפארן באצייטענס, ווייל איך ווייס נישט וואס וועט זיין מיט אונז, און האפענטליך וועט כאטש שמואל הערש און זיין משפחה בלייבן לעבן'.

ר' שמואל הערש האט געהאט פינף קינדערלעך, צוויי יונגלעך און דריי מיידלעך. איך געדענק די נעמען פון פיהר פון די קינדער: א) מרדכי. ב) נילי (ר"ת נ'צח י'שראל ל'א י'שקר). ד) פנינה. ה) אורי.

אין ארץ ישראל איז דאן געווען זייער א שווערע עקאנאמיע, און ס'איז איהם געגאנגען שווער מיט פרנסה. אין יאר תש"ח איז שמואל הערש געווארן אן איינגעשטעלטער אין דעם שטעטישן פאסט-אפיס.

ווי פריער דערמאנט, איז שמואל הערש געווען א שוואכער, הארץ-ליידענדער מענטש ל"ע. ער איז ליידער נפטר געווארן אין ירושלים אין יאר תשי"א לפ"ק, אין א בליענדן עלטער פון אינטער פערציג יאר, איבערלאזענדיג אן אלמנה און יונגע יתומים. ער ליגט אויפ'ן הר המנוחות. (וועו איך בין געווען אין ירושלים, בין איך געגאנגען מתפלל זיין אויף זיין קבר).

נאך זיין פטירה, האבן מיר (דאס הייסט מיינע דריי געבליבענע שוועסטער און איך) געשטיצט מיין שוועגערין מרת חנה ע"ה און איר פאמיליע, און זיי געהאלפן ארויסקומען קיין אמעריקא.

חנה ע"ה איז נפטר געווארן דאהי אין אמעריקע. שפעטער זענען ליידער אויך נפטר געווארן זייער עלסטער זון מרדכי ע"ה און א טאכטער. אזוי אז עס זענען ליידער געבליבן נאר דריי קינדער, נילי, פנינה, און אורי.

מיין ברודער הב' נחום אורי הי"ד

מיין דריטער ברודער נחום אורי ע"ה הי"ד איז געבוירן אין יאר תרע"ז לפ"ק. אלס יונגע בחור האט ער געלערנט ביי א פריוואטע מלמד. נאכדעם איז ער אריינגעגאנגען לערנען אין די ישיבה פונ'ם בילקער רב הגה"צ רבי נפתלי צבי ווייס זצ"ל הי"ד. דערנאך איז ער געפארן לערנען קיין סעליש. (הרה"ק בעל חקל יצחק מספינקא זי"ע הי"ד האט דארט געוואוינט, אבער ער אליינס האט נישט געפירט די ישיבה).

מיין ברודער
הב' החשוב
נחום אורי הי"ד

נחום אורי הי"ד האט געהאט א שארפן קאפ, ער איז געווען אן אויסנאם פון א בחור. שוין אין זיינע יונגע יארן איז ער געווען א 'שם דבר' אלס א שיינער תלמיד חכם. ער איז געווען צו ג-ט און צו לייט, א באשיידענער, און א ירא שמים. די גאנצע שטעטל האט געערעדט פון אים וואס פאר א געלונגענע בחור ער איז.

ווען נחום אורי איז געווען אן אכצען יעריגער בחור, האט ער איבערגענומען מיין עלסטער ברודער חיים ארי' הי"ד, מיט'ן פארלערנען די שיעור גמרא פאר די בעלי בתים פון חברה ש"ס. די בעלי בתים האבן שטארק הנאה געהאט פון זיינע שיעורים.

אלט ווערנדיג צוואנציג יאר, האט מען ארויסגענומען נחום אורי הי"ד אין די טשעכישע ארמיי (בילקא איז נאך דאן געווען א טייל פון טשעכסלאוואקיי). דער טאטע און די מאמע ע"ה האבן נישט געקענט אויסהאלטן צו זעהן ווי זייער באליבט קינד, ברויך נעבעך מיט געוואלד דינען אין די טשעכישע ארמיי.

כדי ער זאל חלילה נישט דארפן נכשל ווערן מיט'ן עסן מאכלות אסורות, און נישט ברויכן ארבעטן און שבת קודש, האט דער טאטע איינגעלייגט וועלטן אז ער זאל דערקלערט ווערן אלס א רב, און ממילא וועט ער כאטש באקומען כשר'ס צו עסן, און נישט דארפן מחלל שבת זיין.

דער פראצעדור פון דערקלערן נחום אורי אלס א רב האט אפגעקאסט א הון רב, און איז געווען זייער שווער דורכצופירן למעשה. אבער מיין טאטע-מאמע האבן געטון אלעס אין די וועלט אים צו דערקלערן אלס א רב, ביז עס איז זיי צום סוף טאקע געלונגען.

בלויז איין חודש נאכדעם וואס נחום אורי הי"ד איז ליידער ארויסגענומען געווארן דינען אין די ארמיי, איז טשעכעסלאוואקיי צופאלן, און ממילא איז געווארן אויס ארמיי, און נחום אורי איז צוריק אהיימגעקומען. דאס איז געווען אינמיטן די צווייטע וועלט מלחמה, וועו דייטשלאנד האט באזעצט טשעכסלאוואקיי, ווי ווייטער געשילדערט.

די מאמע האט דעמאלטס געזאגט, אז מן השמים האט מען זיכער אזוי צוגעפירט, אלס נאר אין די זכות פון נחום אורי הי"ד, ער זאל נישט דארפן דינען אינ'ם מיליטער.

ווייטער וועל איך שילדערן זיינע קריגס-יארן, און זיין אומקום אין רוסלאנד אינמיטן די מלחמה.

מיין ברודער הב' יוסף הי"ד

מיין ברודער יוסף הי"ד איז געבוירן געווארן שנת תרפ"ה לפ"ק. ער איז געווען זייער א בא'טעמ'טער. ער איז נאך געווען א יונג בחור'ל ווען מען האט אים, צוזאמען מיט די גאנצע משפחה, דעפארטירט פון בילקא א טאג נאך פסח שנת תש"ד לפ"ק, און געגומען אין די בערעגסאזער געטא. דארט האבן זיי זיך אויפגעהאלטן א דריי וואכן, און פון דארט האט מען זיי ליידער אלע אוועקגעפירט קיין אוישוויץ.

אין אוישוויץ האט מען געפירט מיין ברודער יוסף הי"ד צו אן ארבעטס-לאגער, וואו ער איז ליידער אומגעקומען, השם ינקום דמם. מיר ווייסן נישט קיין שום פרטים ווען און וואו ער איז אומגעקומען.

אויף א באזוך אין אורשיווא

פון רעכטס צו לינקס: מיין ברודער הב' יוסף הי"ד, אני הק', מיין ברודער ר' משה נחמי' שיחי'. דער קליינע אינגל פון פארנט איז אברהמ'לע הי"ד, זוהן פון מיין שוועסטער לאה הי"ד

מיין ברודער ר' משה נחמי' ני"ו

מיין ברודער משה נחמי' ני"ו, איז געבוירן געווארן שנת תרפ"ח לפ"ק. ער איז געווען דער יונגסטער פון די משפחה.

אין דעם ערשטן קאפיטל האב איך פארציילט איבער זיין ברית, ווען דער זיידע הרה"ק רבי שבתי זצ"ל, איז ספעציעל געקומען צו פארן קיין בילקא מיטצוהאלטן די ברית, און איך האב דעמאלטס זוכה געווען צו באקומען א ברכה פון אים.

משה נ"י איז געווען זייער א געלונגען קינד. כאטש וואס ער איז געווען פאר די קריג, קוים א בר מצוה בחור, האט ער מיט זיין שארפן קאפ און שטארקע זכרון איינגעזאפט אלע איינצלהייטן פון דעם פארצייטשן אמאליגן לעבען.

זיינע מלחמה איבערלעבענישן, און ווי אזוי איך האב אים אויפגעזוכט נאך די מלחמה אין פארשידענע פליטים-לאגערן אין דייטשלאנד און אין עסטרייך, ביז איך האב זיך דערוויסט אז ער איז געפארן מיט א קינדער-טראנספארט קיין ארץ ישראל תיכף נאך די מלחמה, וועל איך דערציילן באריכות אינ'ם צוועלפטער קאפיטל.

משה ני"ו געדענקנדיג קלאר דער טאטע און די מאמע הי"ד, און זייערע זעלטענע ערליכע חינוך, איז געבליבן נאמן לה' ולתורתו, און ער האט זוכה געווען אויפצושטעלן א שיינע שטוב, מיט פיינע ערליכע קינדער און אייניקלעך, כאטש וואס רוב אנדערע פון די קינדער-טראנספארט זענען ליידער דערווייטערט געווארן פון אידישקייט אנקומענדיג אין ארץ ישראל.

זייענדיג געבענטשט מיט גאר א שיינע שטימע, האט משה ני"ו געדינט אלס חזן און בעל תפלה, א גאנץ יאר, און באזונדער אין די ימים נוראים, פאר יארן לאנג. וויבאלד דעם טאטנ'ס ז"ל נוסח התפלה איז אים געווען גוט איינגעקריצט אין זכרון, זייענדיג פון די טאטנס משוררים פאר די קריג, איז דאס געווען דער נוסח מיט וואס ער האט געדאוונט פארן עמוד אלע יארן.

משה ני"ו איז אויך זייער א טאלאנטפאלער שרייבער, און צוליב זיין געבענטשטער זכרון און שרייבערישע טאלאנט, האט ער פארפאסט עטליכע

ספרי זכרון, וואו ער שילדערט דאס לעבן פון אמאל אינדערהיים, דאס לעבען אין אונזער היימשטעטל בילקא, און זיינע איבערלעבענישן פון די צווייטע וועלטס קריג.

דער באשעפער זאל העלפן, ער זאל זוכה זיין צו אריכת ימים ושנים, און זעהן פיל נחת פון זיין פאמיליע.

מיין שוועסטער לאה ע"ה

מיין עלסטע שוועסטער לאה ע"ה איז געווען זייער א גראטענע. זי איז געווען געבענטשט מיט אלע מעלות וואס מ'קען נאר טרעפן. זי איז געווען שיין, קלוג, באשיידן און געפונען חן ביי אלע וואס זענען געקומען אין בארירונג מיט איר. בעיקר האט זי געהאט א גוט הארץ, און איז כסדר געווען גרייט צו העלפן, סיי אינדערהיים און סיי אנדערע. יעדע וואס האט איר געקענט, האט איר ליב געהאט און שטארק אויסגערימט.

ווען ס'איז געקומען איר צייט חתונה צו האבן, האט מען אנגעטראגן אסאך גוטע שידוכים, אבער אונזערע עלטערן האבן געזוכט א בחור א תלמיד חכם, א ירא שמים, און אויך פון א שיינע משפחה.

מיין שוואגער הרב ישראל חיים הירש ז"ל אויף די עלטער (מיין שוועסטער לאה'ס מאן)

ווי באקאנט, איז פארצייטנס געווען א מנהג, אז די עלטערן פונ'ם כלה האבן געגעבן א נדן פאר'ן חתן. מיינע עלטערן זענען נישט געווען קיין גרויסע נגידים, און ס'איז נישט געווען לייכט צוצושטעלן א נדן, אבער דער אייבערשטער האט געהאלפן און מען האט צוזאמגעשטעלט א נדן.

לאה איז צו-מזל א כלה געווארן מיט א חשוב'ן בחור, וועלכער האט פארמאגט אלע מעלות וואס אונזערע עלטערן האבן געזוכט. דער נאמען פונ'ם חתן איז געווען ר' ישראל חיים הירש, דער גראטענעם זון פונ'ם שוחט אינ'ם שטאט סעליש (נישט ווייט פון חוסט).

ויבאלד אונזער שטעטל בילקא איז געווען ווי איין גרויסע פאמיליע, קען מען זיך פארשטעלן, אז ווען ס'איז פארגעקומען א חתונה אין שטעטל, איז דאס געווען ווי א יום טוב פאר די גאנצע שטעטל, יעדער האט זיך מיטגעפרייט. דערצו אז א חתונה אין בילקא איז נישט געווען קיין טאג-טעגליכע ערשיינונג.

כאטש איך בין געווען גאנץ יונג ביי מיין שוועסטער לאה'ס חתונה, דאך איז עס מיר טיף אריינגעקריצט אין זכרון. די חתונה איז פארגעקומען אין בילקא אויף א פרייטאג עש"ק. ס'זענען זיך צוזאמען געקומען קרובים און ידידים פון ביידע צדדים. די שמחה איז געווען גאר דערהויבן.

עס האבן זיך באטייליגט דעם טאטענס דריי ברידער, דער פעטער ר' דוד הערש ז"ל הי"ד, דער פעטער ר' משה ע"ה הי"ד, און דער פעטער ר' יצחק הי"ד. אויך די מאמעס געשוויסטער זענען כמעט אלע געקומען צו פארן לכבוד די חתונה. אין שפיץ איז געווען דער ראש המשפחה, דער זיידע הגאון ר' אברהם ליפשיץ זצ"ל.

ווי שוין דערמאנט, פלעגט מען אויפשטעלן די חופה אינ'ם שוהל-הויף. און שבת איז געפראווען געווארן א גרויסע שבע ברכות.

איך דערמאן זיך, אז מוצאי שבת איז געווען א שיינע שבע ברכות, בהשתתפות א גרויסע ציבור קרובים. די פילע געסט האבן אלעס אויפגעגעסן, און ס'איז נישט געבליבן וואס צו סערווירן פאר די געסט אויף מלוה מלכה...

נאך די חתונה איז די נייע פאָרפאָלק געבליבן וואוינען ביי אונז אין בילקא אויף קעסט.

זיי האבן געהאט פינף קינדערלעך. א) אברהם'לע (וועלכער האט געהייסן נאכ'ן זיידן ר' אברהם ליפשיץ זצ"ל). ב) שמואל. ג) שמאי. ד) ראכיל יוטא (זי האט געהייסן נאך די באבע ע"ה אשת ר' אברהם ליפשיץ ז"ל).

אלע פינף קינדערליך זענען געווען זיסע און באַ'חן'טע קינדער, און מיר האבן געשעפט פון זיי גרויס נחת. ליידער זענען זיי אלע אומגעקומען אינ'ם אוישוויצער גיהנם, ג' סיון שנת תש"ד לפ"ק, הי"ד.

מיין שוועסטער שרה ע"ה

מיין צווייטע שוועסטער שרה ע"ה האט אויך חתונה געהאט אין בילקא בעפאר'ן קריג, צו ר' אברהם אבא הי"ד. (איך געדענק נישט זיין משפחה נאמען). ער איז אויך געווען א זוהן פון א שוחט, און האט געהאט די זעלבע גוטע מעלות אזוי ווי מיין עלצטער שוואגער.

שרה ע"ה האט חתונה געהאט מיט אברהם אבא שוין נאנט צו די שווערע טעג, איידער די צווייטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן. אויך איר חתונה געדענק איך גוט. די חתונה'ס פארצייטנס פלעגן געווענליך פארקומען ערב שבת קודש. פונקט אזוי ווי ביי לאה'ס חתונה זענען געקומען צו פארן אלע נאנטע און באקאנטע, זענען יעצט ווידער געקומען אסאך געסט מיטצוהאלטן די גרויסע חתונה.

עס איז ביי זיי געבוירן א מיידעלע מיט'ן נאמען מלכה'לע. ליידער איז שרה מיט איר קינד אומגעקומען אינ'ם אוישוויצער גיהנם, הי"ד.

מיין שוועסטער פייגא ע"ה

מיין דריטע שוועסטער פייגא ע"ה, איז געווען א גראטן מיידל מיט אלע מעלות, קלוג און באשיידן. יעדער וואס האט איר נאר געקענט איז נתפעל געווארן פון איר חן, קלוגשאפט און איר גאנצע באנעמונג.

זי האט געהאט געלונגענע הענט, און מיט איר טאלענט איז זי געווארן א שניידערין. א גרויסע צאל מיידלעך האבן זיך געלערנט ביי איר די פאך פון נייען. עס זענען געקומען צו פארן מיידלעך פון נאנט און פון ווייט, זיך צו אויסלערנען נייען ביי איר.

צוויי פון אונזער קאזינעס פון מיין מאמעס זייט, זענען אויך קומען זיך לערנען נייען ביי פייגא. איין קאזינע איז געווען הינדא ליפשיץ, א טאכטער פונ'ם פעטער ר' מרדכי ליפשיץ, און די צווייטע קאזינע איז געווען געענעדל ליפשיץ, א טאכטער פונ'ם פעטער ר' שלמה ישעי' פון ראצפערט. געענעדל איז קומען צו פארן פון ראצפערט.

וועג א אידענע אין שטעטל האט געוואלט האבן א שיין קלייד פאר א שמחה, פלעגט זי קומען צו פייגא. זי מיט אירע גאלדענע הענט, האט אויפגענייעט דאס קלייד, און זייער שיין פארדינט דערפון.

ווי שוין דערמאנט, איז ארויסגעקומען א ביטערע גזירה בערך אין יאר תרצ"ו, מען האט מער נישט געלאזט שחט'ן כשר'ע בהמות, און דער טאטע ז"ל האט פארלוירן זיין עיקר מקור הפרנסה אלס שוחט. וויבאלד ס'איז נישט געווען קיין פרנסה אין שטוב, איז פייגא ע"ה געווארן די פרנסה ברענגערין. זי האט אפגעשפאָרט געלט פון די אלע יארן וואס זי האט געניייעט, און יעצט, ווען מען האט נייטיג געדארפט געלט אויסצוהאלטן די משפחה פאר'ן טאג-טעגליכן לעבן, האט זי ארויסגענומען דאס אפגעשפארטע געלט, און מיט דעם האבן מיר זיך דעמאלטס מפרנס געווען.

ווייטער וועל איך דערציילן בפרטות איבער איר מיטמאכנישן דורכאויס די מלחמה, און ווי אזוי מיר האבן זיך געטראפן נאך די מלחמה.

נאך די ענדע פון די צווייטע וועלט מלחמה, ווען מיר זענען געווען אין די פליטים-לאגער בראנא אין עסטרייך, האט פייגא חתונה געהאט מיט א חשוב'ן איד, ר' לייב בער (יהודה ישששכר) שווימער ע"ה, ווי ווייטער דערציילט. דערנאך זענען זיי געפארן קיין אמעריקא, און במשך די יארן האבן זיי געוואוינט אין פארשידענע געגענטער אין ברוקלין. זיי האבן אן איינציג זוהן ר' יהושע יעקב צבי נ"ו.

אויך דא אין אמעריקא האט מיין שוועסטער פייגא ע"ה זיך מפרנס געווען מיט'ן אויפנייען קלייד. זי איז געווען א באליבטע פרוי, און אלע וואס האבן איר געקענט האבן איר געגליכן. כאטש זי איז געווען ווייט פון א פארמעגליכע, האט זי געענטפערט יעדן איינציגן צדקה-בריוו וואס איז געקומען אויפ'ן פאסט.

זי האט אבער ליידער נישט געהאט קיין לייכטע לעבן, ווייל איר מאן איז נפטר געווארן יונגערהייט ל"ע, זייענדיג אינגאנצן עטליכע און פערציג יאר. זייענדיג אן עלנדע אלמנה, האט זי אליינס געדארפט ערציען איר בן יחיד. זי האט זוכה געווען צו שעפן אסאך נחת פון אים. זי האט אים געפירט אונטער די חופה, און נאך דערלעבט צו זעהן ביי אים אייניקלעך.

מיין שוועסטער פייגא ע"ה איז נפטר געווארן אין עלטער פון פינף און זיבעציג יאר. תהא נשמתה צרורה בצרור החיים.

מיין שוועסטער מרים איידיל ע"ה

מיין שוועסטער מרים איידיל, האט מען גערופן 'מאַני' בלשון חיבה. זי איז געווען א טייערע נשמה. אזוי ווי איר נאמען 'איידיל', האט זי געהאט אן אמת'ע איידעלע נשמה, א נשמה פון גאלד. זי איז געווען זייער בייהילפיג פאר דעם מאמען ע"ה. זי איז געווען דער וועלכע האט געהאלטן ארדענונג אז אלעס זאל זיין מסודר אין שטוב. איר כיבוד אם איז געווען עפעס אויסנאם. אויך פאר יעדן ברודער באזונדער, האט זי ארויסגעהאלפן מיט וואס ס'האט זיך נאר אויסגעפעלט.

מרים איידיל איז געגאנגען אין די טשעכישע שולע, אזוי ווי אלע פון אונז, און זי האט אויך געענדיגט הויך-שולע.

ווייטער וועל איך דערציילן איבער אירע מיטמאכנישן דורכאויס די מלחמה, ווי אזוי מיר האבן זיך געטראפן נאך די מלחמה, און איבער די בראשית-יארן אין אמעריקע וועו מיר האבן געוואוינט אינאיינעם.

מיין שוועסטער רייזל ע"ה

מיין שוועסטער רייזל ע"ה איז געווען די יונגסטע פון די פינף שוועסטער. זי איז געווען זייער א געלונגענע און גאר קלוג. מען האט נישט געברויכט מיט איר אסאך צו רעדן כדי מען זאל דערקענען איר פקחות און פארשטאנד. אינדערהיים האט מען איר געופן 'די קלוגע רייזלע'.

זי איז אייביג געווען גרייט צו העלפן אלע געשווויסטער. זי פלעגט אויך העלפן די שוועסטער פייגא ע"ה מיט'ן נייען די קליידער.

שפעטער וועל איך שילדערן אירע מיטלעבענישן דורכאויס די קריג, ווי אזוי מיר האבן זיך געטראפן נאך די מלחמה, און איבער די בראשית-יארן אין אמעריקע וועו מיר האבן געוואוינט אינאיינעם.

זעקסטער קאפיטל

מלחמה אויסברוך

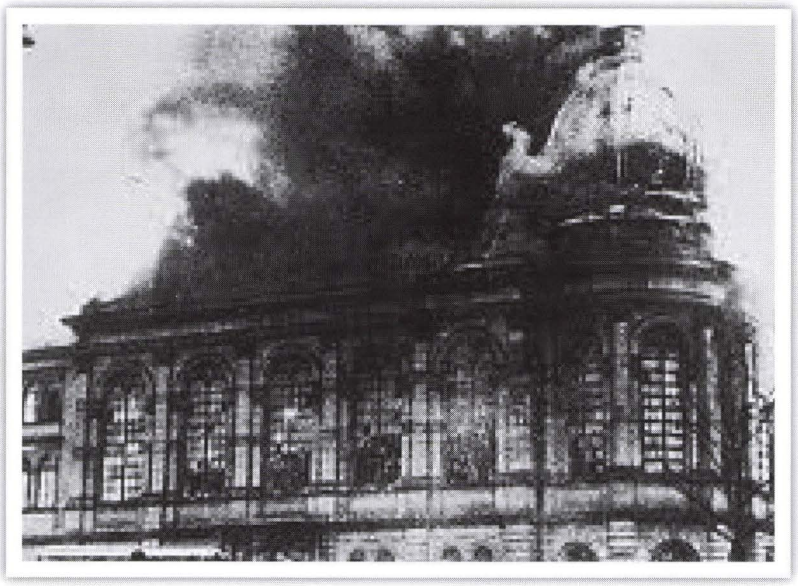
בילקא שנת תרצ"ט

כדי צו פארשטיין אביסל די סדר הדברים ווען און ווי אזוי די צווייטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן אין אונזער געגענט, וועל איך אביסל איבערגעבן די השתלשלות ווי מלחמה האט זיך אנגעהויבן, ביז די דייטשן זענען ליידער אויך אנגעקומען צו אונזער שטעטל בילקא.

נאך אין שנת תרצ"ח לפ"ק, האבן די דייטשן צוזאמענגענומען אלע פוילישע אידן פון גאנץ דייטשלאנד, דורכאויס איין נאכט, און זיי פארשיקט צו די פוילישע גרענץ. די פוילישע גרענץ-וועכטער האבן נישט אריינגעלאזט די אידן קיין פוילן, און זיי האבן זיך נעבעך געוואלגערט צווישן די גרעניצן, ביז ס'איז געלונגען זיי צייטווייליג צו פלאצירן צווישן די שטעט און שטעטליך אין פוילין, ביי משפחה, באקאנטע, אדער סתם גוטהארציגע אידן.

קורץ דערנאך איז געווען די טרויעריג בארימטע קריסטאל-נאכט, ווען די רשעים האבן אונטערגעצונדן אלע שוהלן, אויסגעבראכן פענסטער פון די אידישע געשעפטן, און אלעס צוגערויבט. דאן האט מען אנגעהויבן פארשיקן די דייטשע אידן אין די קאנצענטראציע לאגערן, בוכענוואלד און דאכוי.

אביסל שפעטער האט היטלער ימ"ש איינגענומען עסטרייך. די אידן דארט האבן אנגעהויבן אויסצושטיין גרויסע צרות פון די גוים אין וויען, וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט די דייטשע נאציס. זיי פלעגן אריינשטורעמען אין אידישע הייזער, בא'גנב'נען און הרג'ענען די איינוואוינער.

קריסטאל נאכט אין דייטשלאנד

דערנאך איז טשעכסלאוואקיי צופאלן, און אונזער געגענט איז געווארן איינגענומען קודם דורך אוקריינא און דערנאך דורך אונגארין, ווי פאלגענד:

סודעטן-געביט

אונזער היימשטעטל בילקא איז געווען א טייל פון טשעכסלאוואקיי. טשעכין איז געווען א דעמאקראטיש לאנד, און מ'האט נישט געזעהן קיין שום שנאה צו די אידן. דאס האט זיך אנגעהאלטן ביז אנהייב פון יאר תרצ"ט לפ"ק, ומעשה שהי' כך הי':

אין טשעכסלאוואקיי איז געווען א געגענט וואס מען האט גערופן די סודעטן-געביט, וואו דארט האבן געוואוינט דייטשן וואס האבן זיך אהין אריבערגעצויגן פון דייטשלאנד. היטלער ימ"ש האט פארלאנגט אז מען זאל אים איבערגעבן דעם געביט. ער האט געוואלט אז דאס זאל אריבערגיין אונטער זיין הערשאפט.

טשעכסלאוואקיי איז געווען פארבינדן מיט פראנקרייך און ענגלאנד, און האט ווי פארשטענדליך נישט געוואלט אוועקגעגעבן דעם געביט פאר היטלער

ימ"ש. דער רשע האט אבער געסטראשעט, אז אויב מען וועט אים נישט געבן די געביט מיט גוטן, וועט ער זיך אריינרייסן און עס איבערנעמען מיט כח.

די טשעכן זענען אבער געווען גוט צוגעגרייט פאר א מלחמה. זיי האבן געהאט א געשולטע ארמיי, גרייט מיט טויזענטער טאנקן. זיי האבן געהאט א פאבריק וואס האט געהייסן שקאָדאַ, וואס דארט האט מען פאבריצירט די טויזענטער טאנקן. דערפאר האבן זיי זיך נישט דערשראקן פון היטלערס סטראשען.

דערווייל איז דער דעמאלסדיגער פרעמיער-מיניסטער פון ענגלאנד, טשעמבערליין, אריבערגעפארן קיין מינכן דייטשלאנד צו היטלער ימ"ש, כדי אויסצוארבעטן א שלום-אפמאך צווישן טשעכן און דייטשלאנד. דארט בייַ די פארהאנדלונגען זענען אויך געווען אנוועזנד, די פרעמיער-מיניסטארן פון פראנקרייך און פון איטאליע. אבער וויבאלד ענגלאנד האט זיך אריינגעמישט, איז די סוף געווען אז טשעכסלאוואקיי איז געווען געצווינגען איבערצוגעבן די סודעטן-געביט פאר היטלער ימ"ש.

אין סעפטעמבער די 30'סטע 1938, האבן די אויבנדערמאנטע לענדער אונטערגעשריבן דעם 'מינכן אפמאך', און דייטשלאנד האט איבערגענומען די סודעטישע אומגעגנט. (דער אפמאך האט געזאלט פארמיידן א וועלטס קריג. למעשה האט די הסכם נישט באוויזן צו פארמיידן די מלחמה, ס'האט נאר אויף אזוי פיל אויפגעטוהן, אז עס האט אפגעשטיפט די אויסברוך פון דעם וועלטס קריג אויף נאך א יאר).

אוקריינע-אונגארישע הערשאפט

נאך דעם אפמאך איז טשעכסלאוואקיי געווארן גאר שוואך, די טשעכישע מיליטער איז אינגאנצן צופאלן, און געווארן אויס. אונזער געגנט איז דאן געפאלן אונטער די הערשאפט פון די אוקריינע. דאס אריבערגאנג פון טשעכין צו אוקריינא, איז געווען אן קיין מלחמות אדער געוואלטאטן.

אין יענע צייט איז בייַ אונז אין בילקא געווען פארהעלטנמעסיג רואיג. דאס האט אבער אנגעהאלטן גאר א קורצע צייט, אינגאנצען עטליכע וואכן, ווייל

היטלער ימ"ש האט אוועקגעשענקט קארפאטאן-רוסלאנד פאר די אונגארין, אלס אנערקענונג פאר זייער פריינטשאפט און מיטארבעט. די אונגארין האבן אנגעהויבן כאפן שטיקער פון טשעכין פאר זיך, און אויך אונזער שטעטל בילקא, איז געפאלן אונטער זייער הערשאפט.

די ערשטער קרבן אין בילקא

דורכאויס דיווינטער פון שנת תרצ"ט לפ"ק, זענען די אונגארין אריינגעקומען איבערנעמען די מאכט, און באזעצט אלע שטחים פון קאַרפאַטאן-רוסלאנד. אין יענע צייט האט אויסגעבראכן א שטיקל מלחמה צווישן די אונגארין און די אוקריינער, איבער די הערשאפט אויף טשעכין. דעמאלטס איז נעבעך געפאלן די ערשטער אידישער קרבן אין בילקא.

ר' משה בנימין קליין ע"ה הי"ד

די אוקריינע און די אונגארישע האבן זיך דעמאלטס געשלאגן ביי אונז אין שטעטל. דארט איז פונקט פארביי געגאנגען א טייערע ערליכער איד, א גבאי צדקה, הרה"ח ר' משה בנימין קליין הי"ד. ער איז ארויסגעקומען פון שוהל מיט צדקה-געלט אין די האנט, און ער איז נעבעך תיכף אומגעברענגט געווארן, הי"ד. ר' משה בנימין איז אויך געווען דער גבאי פון די חברה קדישא אין שטעטל.

איך געדענק נאך עטוואס פון דעם הספד וואס דער רב פון אונזער שטעטל האט געזאגט ביי זיין לוי'. דער רב זצ"ל הי"ד האט אנגעהויבן מיט'ן פסוק (דברים כ"א) 'כי ימצא חלל באדמה, לא נודע מי הכהו'. אויף דעם פסוק האט זיך דער רב געשטעלט.

אונגארישע גזירות

ערשטע גזירות

די רגע וואס די אונגארישע ארמיי איז אריינגעקומען אין אונזער געגענט און איבערגענומען די מאכט, האט זיך אנגעהויבן די צרות. שוין פון די ערשטע מינוט האט היטלער ימ"ש געדרוקט אויף די אונגארין אז זיי זאלן פייניגן די אידן. דעמאלטס האבן מיר שוין אנגעהויבן זעהן אפענע אנטיסעמיטיזם.

די אונגארין זענען געווען גרויסע רשעים. זיי האבן באלד געמאכט פארשידענע גזירות קשות קעגן די אידן. צום ביישפיל, א איד האט נישט געטארט האבן קיין אייגענעם געשעפט. מען האט אפגעשפארט אלע אידישע געשעפטן, און איבערגעגעבן די אידישע פארמעגנס פאר די גוי'אישע באפעלקערונג. אויך האט מען מער נישט געלאזט די אידן פארן אויף די באנען, און מ'האט געדארפט גיין מיט די 'געלע שטערן' אויף די קליידער.

אגב, דעמאלטס בשעת ווען אין טשעכסלאוואקיי און אין אונגארין האט מען נאך געהאלטן אנהויב פון די צרות, האט מען שוין אין פוילין ליידער אומגעברענגט אידן אין די מאסן, הי"ד. די צווייטע וועלט מלחמה האט אפיציעל אויסגעבראכן אין פוילין אויף א פרייטאג, י"ז אלול שנת תרצ"ט. דעמאלטס האבן די דייטשן אריינמארשירט קיין פוילין, געפירט א קורצע אבער שרעקליכע מלחמה מיט די פאלאקן, און ביז גאר א קורצע צייט, איז זיי ליידער געלונגען איינצונעמען און באזעצן גאנץ פוילן.

בירגערשאפט גזירה

אין שנת תש"א לפ"ק האבן די אונגארישע רשעים ימ"ש ארויסגעגעבן איינס פון די ביטערסטע גזירות, אז יעדער איינער מוז אויפווייזן אז ער איז אן ארטיגער בירגער, כדי צו זיין בארעכטיגט צו בלייבן וואוינען דארט אונטער די אונגארישע הערשאפט. ווער ס'האט נישט געקענט אויפווייזן זיין בירגערשאפט, האט מען איהם צוריקגעשיקט קיין פוילין, צו דער שטאט קאַמענץ-פּאָדאָלסק, ער צוזאמען מיט זיין גאנצע משפחה, און דארט אומגעברענגט אויף קידוש השם,

דורך זיי דערטרינקען אינ'ם דניעסטער טייך, רחמנא ליצלן. די טראנספארטן קיין קאמעניץ-פאדאלסק זענען געווען אינמיטן זומער שנת תש"א לפ"ק.

דעם טאטנס ארגינעלער משפחה-נאמען איז געווען 'דאָפט', אבער דעמאלטס ווען ס'איז ארויסגעקומען די גזירה, האט ער געמוזט טוישן זיין נאמען צו 'ליפשיץ', די פאמילע-נאמען פון זיין שוועגער. די סיבה דערצו איז געווען, ווייל דער טאטע ע"ה האט געשטאמט פון זידיטשוב אין גאליציע, האט ער נישט געהאט קיין בירגערשאפט, און ס'האט אים געדרויעט אז מ'זאל איהם ח"ו אויסליפערן קיין פוילין. דאקעגן דער זיידע רבי אברהם ליפשיץ, דעם טאטנס שוועגער, איז שוין לאנגע יארן געווען אן אונגארישע בירגער, דערפאר האבן מיר געביטן דעם משפחה-נאמען צו ליפשיץ, אזוי זענען מיר אלע אויטאמאטיש געווארן פארערבענט אלס אונגארישע בירגער.

סתם אזוי, וואלט נישט געווען גענוג צו טוישן דעם משפחה-נאמען, אהן אויפווייזן אויף די לעגאלע פאפירן אז מיר זענען טאקע אונגארישע, נאר דאס איז געווען פארבינדן מיט א געוואלדיגע השגחה פרטית פון יארן פריער. געווען איז דאס אין די צייטן וועו הרה"ג ר' מאיר איזראעל זצ"ל איז געווען רב ביי אונז אין שטעטל. דעמאלטס האט מען אונטערגעצינדן דאס גאנצע הויז וואו ס'איז געלעגן די געבורטס-שיינען און אלע אנדערע שטאטישע פאפירן, ווי שוין דערציילט באריכות אין דעם צווייטן קאפיטל. דעריבער יעצט וועו די אונגארישע האבן פארלאנגט די פאפירן, האט זיך אלעס ארויסגעשטעלט לטובה, און מ'האט זיך געקענט גאנץ גרינג ארויסדרייען, דורכ'ן טוישן די משפחה-נאמען. - אזוי זענען מיר שוין געבליבן מיט דעם נאמען ליפשיץ עד היום הזה.

אסאך אנדערע אידן וועלכע זענען נישט געווען קיין בירגער, נאר פוילישע געבוירענער, האבן זיך ארויסגעדרייט אויף אן אנדערע אופן. זיי האבן געברענגט פאלשע עדות אז זיי זענען געבוירן אין בילקא, און אזוי האבן זיי זיך געראטעוועט פון דעם ביטערן גזירה. ס'האט נישט אויסגעפעלט מער ווי צו ברענגען עדות, ווייל מ'האט דאך געהאט א גוטן אויסרייד נישט צו דארפן צושטעלן די לעגאלע פאפירן. זיי האבן געזאגט אז באמת האבן זיי געהאט ארגינעלע בירגערשאפט-פאפירן, נאר ס'איז פארברענט געווארן ביי יענע אויבנדערמאנטע שריפה...

די בירגערשאפט-גזירה אין אלגעמיין, האט זייער שווער באטראפן דאס אידנדטום אין קארפאטן. מ'האט ליידער ארויסגעפירט קיין פוילין בערך פערציג טויזענט אידן, וועלכע האבן נישט געקענט אויפווייזן אז זיי זענען אונגארישע בירגער. רוב פון זיי האט מען געטריבן ביז צום טייך דניעסטער, און ליידער אריינגעווארפן אין וואסער און אזוי אומגעברענגט, הי"ד. די רעשט האט מען ליידער אויסגע'הרג'ט אין קאַמעניץ-פּאָדאָלסק. - דאס איז נעבעך געווען איינס פון די גרעסטע שחיטות אין פוילן.

מיינס א פעטער, מיין טאטענס ברודער, ר' יצחק דאפט, איז אויך געווען צווישן די וואס מ'האט ארויסגעפירט קיין פוילין צוזאמען מיט זיין גאנצע משפחה, און דערטראנקען אין טייך, הי"ד. צווי פון זיינע זיהן האבן אבער באוויזן צו אנטלויפן, און זענען צוריק געקומען קיין אונגארין. איינער פון זיי האט געהייסן ר' משה בער. ער איז געווען באהאלטן ביי אונז, און ער האט מורא געהאט ארויסצוגיין אין די גאס, צוליב דעם וואס ער האט נישט געהאט קיין בירגערשאפט פאפירן.

גזירת השחיטה

ווי דערמאנט איז איינס פון די עיקר אונגארישע גזירות געווען, אז מען האט צוגעשפארט די אידישע געשעפטן. נו, אז די געשעפטן האבן זיך געשלאסן, איז דאך געווארן א הונגער אין שטעטל, און אז מ'האט נישט געהאט געהעריג וואס צו עסן, איז נישט געווען קיין מוט אנצוגיין ווייטער.

באזונדער איז געווען א מאנגל אין כשר פלייש, ווייל די אונגארין האבן נישט געלאזט שחט'ן קיין בהמות אויף א כשר'ע אופן. זיי האבן פארלאנגט אז מען זאל פארטייבן די בהמות פאר די שחיטה, דורכ'ן געבן א קלאפ אויף די בהמה, וואס דאס איז א שאלה פון טריפה. - זיי האבן מער רחמנות געהאט אויף די בהמות ווי אויף די מענטשן.

כאטש ס'איז שוין געווען אפיציעל פארבאטן געווארן די שחיטה שוין מיט עטליכע יאר פריער, נאך ווען בילקא איז געווען אונטער די טשעכין, אבער יעצט אונטער די אונגארין איז עס געווארן גאר שטרענג פארבאטן, און דאס

האט נאך מער געשאדט די פרנסה פונ'ם טאטן, אלס שוחט אין שטעטל. דאן האבן מיינע עלטערע ברידער, חיים ארי' און נחום אורי, צוגעלייגט א פלייצע, און געהאלפן אריינברענגען פרנסה אין שטוב. מיינע ברידער זענען געווען תלמידי חכמים, האבן זיי זיך פארדינגען אלס מלמדים, צו לערנען מיט קינדער. חיים ארי' איז געווארן א מלמד ביי אונז אין שטעטל, און נחום אורי האט אנגענומען א מלומדות-פאָסטן אין קובאסאווא, א פאָרשטאט פון בילקא.

נחום אורי הי"ד פלעגט אהינגיין צופיס יעדן אינדערפרי, ס'האט געדויערט בערך א האלבע שעה צו גיין. דורכאויס דעם טאג האט ער געלערנט דארט מיט די בחורים, און ביינאכט איז ער צוריק געקומען, און געברענגט אביסל געלט צוצוהעלפן די אנגעשטרענגטע מצב-הפרנסה.

אויך מיין שוועסטער פייגא האט געהאלפן אריינברענגען פרנסה. זי איז געווען א שניידערין, ווי דערמאנט, האט זי מיט די געלט וואס זי האט באקומען נייען קליידער, אויך געהאלפן דעם טאטן אין דעם שווערע צייט.

ארבעטס-לאגערן

ווי געזאגט איז אין די ערשטע יארן פון דער צווייטע וועלט מלחמה, נאך איידער דער דייטש איז אריינגעקומען קיין אונגארן, ארויסגעקומען גאר שווערע גזירות קעגן די אידן. אין יאר תש"א לפ"ק (1940 למספרם) האט אונגארן באפוילן, אז אלע מענער פון בערך צוואנציג ביז זעכציג יאר אלט, דארפן גיין אין ארבעטס-לאגער, ארבעטן פאר די רעגירונג.

דאס איז געווען אווינק פון היטלער ימ"ש, צו ווארענען די אידן אז עפעס גאר ביטער וועט נאכפאלגן, ה' ישמרנו. ער האט געוואלט קאנצענטרירן אלע אידן אויף איין ארט, אז מ'זאל זיי קענען גרינגער אומברענגען רח"ל.

די אונגארין האבן אויפגעשטעלט ספעציעלע ארבעטס-לאגערן, ווי די טרויעריג באקאנטער לאגער מונקא-טאבאר, און אנדערע לאגערן. מ'האט אוועקגעשלעפט אלע מענער, בחורים און פארהייראטע מענער, פון די הייזער צום ארבעטס-לאגער, וואו זיי האבן געארבעט עבודת פרך.

אויך דעם טאטן האט מען פון אנהויב געוואלט נעמען אין ארבעטס-לאגער, אבער זעענדיג אז ער איז נישט אזא געזונטער מענטש, און ער איז נישט פעאיג צו ארבעטן, האט מען אים אהיימגעלאזט.

צווישן די אידן וואס זענען געשלעפט געווארן צו די ארבעטס-לאגערן, זענען געווען צוויי פון מיינע ברידער, חיים ארי' און נחום אורי, וועלכע זענען שוין ביידע געווען עלטערע בחורים, העכער צוואנציג יאר. אבער איך און מיינע צוויי יונגערע ברידער, יוסף און משה נחמי', זענען נאך געבליבן אינדערהיים, ווייל אונז זענען נאך נישט געווען קיין צוואנציג יאר אלט.

מ'האט געמוזט מען די אידישע צוואנגס-ארבייטער און זיי קודם געפירט קיין קאשוי, פון דארט האט מען ארגאנזירט און צוטיילט אלע מענער אין גרופעס, און ארויסגעשיקט אויף פארשידענע פלעצער. טויזענטער מענטשען האט מען געשיקט קיין פוילין, אויפ'ן דייטשן פראנט אנטקעגן די רוסן, און זיי געגעבן שווערע שקלאף-ארבעט, ווי האקן האלץ אין די וועלדער, גראבן שוץ-גריבער, בויען באן-שינעס, און נאך פארשידענע סארט ארבעט.

אידן געצווינגען צו בויען באן-שינעס אין לאגער אונטער די דייטשן

די אונגארין האבן באמת נישט געברויכט די ארבעט. זיי האבן פשוט געוואלט אנטוהן צרות צרורות פאר די אידן, זיי אויסצופיניגן פיזיש אין גייסטיש, און צוברעכן די מוט. דעמאלטס האט זיך אנגעהויבן די ריכטיגע צרות.

פון אנהויב האט מען נאך געגעבן כשר'ס צו עסן. אבער שבת האט מען געמוזט ארבעטן. די אונגארישע רוצחים האבן געוועלטיגט איבער די אידישע צוואנגס-ארבעטער. זיי האבן נישט געגעבן גענוג צו עסן פאר די אויסגעמאטערטע אידן. נישט האבנדיג גענוג צו עסן און ארבענדיג אזוי שווער, זענען אסאך ליידער קראנק געווארן פון די שווערע אומשטענדן.

מיר האבן געהאלטן א קשר מיט מיינע ברידער אין אנהויב. ווייל זיי פלעגן אונז שרייבן פאסט-קארטלעך פון צייט צו צייט.

שוץ-גריבער

שוץ-גריבער זענען געווען ספעציעלע גריבער וואס די דייטשן האבן באפוילן די אידן צו גראבן, כדי אונטערצוהאקן די פיס פון די רוסישע-טאנקן, אז ווען די רוסן קומען צו פארן מיט זייערע טאנקן, זאלן זיי נישט קענען דורכגיין.

נאכדעם וואס די דייטשן האבן מער נישט געדארפט די מינעס, וויבאלד די דייטשן האבן צוריקגעטריבן די רוסן פון די גרעניץ ביז קיין סטאלינגראד, און זיי האבן איינגענומען א גרויסן טייל פון רוסלאנד, האבן זיי געשיקט די אידישע בחורים אויפקלויבן די מינעס אויפ'ן פראנט. דאס איז געווען זייער א שווערע און מסוכנ'דיגע ארבעט, ווייל זייענדיג נאנט צום פראנט, האט געהאלטן אינאיין פליען באמבעס, און אסאך אידן זענען ליידער אומגעקומען אינמיטן די ארבעט, הי"ד.

זיבעטער קאפיטל

צוריק אין בילקא

מלחמה יארן

ווי דערמאנט סוף פון די פערטער קאפיטל, בין איך פון די מונקאטשער ישיבה, צוריק אהיימגעפארן צו מיין היימשטעטל בילקא, אין יאר תש"ב. דארט איז נאך מער-ווייניגער געווען גאנץ רואיג, און איך בין געווארן צוריק א תלמיד פונ'ם בילקער רב הגה"צ רבי נפתלי צבי ווייס זצ"ל הי"ד.

אין יענע צייט האט מען שוין געהאט אריינגענומען אלע עלטערע בחורים אין די ארבעטס-לאגערן, איז כמעט נישט געבליבן קיין בחורים אין שטעטל, אבער ווי‌באלד איך בין געווען אונטער צוואנציג יאר, בין איך געבליבן אינדערהיים. איך האב געלערנט אינאיינעם בחברותא מיט'ן זון פונ'ם בילקער רב, הבחור החשוב משה מרדכי הי"ד (אומגעקומען י"ט חשון שנת תש"ה לפ"ק), וועלכע איז געווען ענוי אין מיין עלטער לאויט"א. מיר זענען ביידע געווען דעמאלטס כמעט צוואנציג יאר אלט.

דער בילקער רב זצ"ל הי"ד אליין האט אויך מיטגעלערנט מיט אונז, צוליב דעם וואס ס'איז כמעט נישט געווען דארט קיין אנדערע בחורים. אזוי איז אויסגעקומען אז אונז דריי האבן געלערנט צוזאמען, דער רב זצ"ל הי"ד, משה מרדכי הי"ד, און איך. אונז צוויי זענען געווען די איינציגער תלמידים פונ'ם בילקער רב אין יענע תקופה.

דער רב איז געווען א מתמיד עצום. יעדן טאג האלב-נאך-פינף פארטאגס, זענען מיר שוין געווען אין שוהל לערנען. מיר זענען געזעצן א גאנצען טאג אין בית המדרש און געלערנט. מיר האבן געלערנט צוזאמען בערך צוויי יאר.

כאטש עס איז שוין געווען טיף אינמיטן די מלחמה, און טראץ די גרויסע צרות, ווען מיינע אייגענע ברודער האבן זיך שוין געפונען אין די שווערע ארבעטס-לאגערן און מיר האבן נישט געוואוסט זייער גורל, ווי ווייטער דערציילט, זענען מיר געזעצן די גאנצע צייט און פלייסיג געלערנט ביז בערך פסח שנת תש"ד לפ"ק.

איך האב געהאט א גרויסע תכלית ביים לערנען מיט זיי, און דאס האט מיר באגלייט שפעטער נאך די מלחמה, ווען איך בין געווען א מלמד, האב איך ווייטער איבערגעגעבן וואס מיר האבן דעמאלטס געלערנט. (זעה באריכות אינ'ם דרייצנטער קאפיטל).

דער בילקער רב הי"ד האט מען נעבעך שפעטער געפירט קיין אוישוויץ. עס איז דא א באקאנט בילד, ווי אזוי ער קומט אהן קיין אוישוויץ. ער איז ליידער אומגעקומען כ"ז אייר שנת תש"ד לפ"ק, הי"ד.

מלמד אין בילקא

אין יענע תקופה ווען ס'איז שוין נישט געווען קיין עלטערע בחורים אין בילקא, איז נישט געווען ווער עס זאל לערנען מיט די ביסל יונגע בחורים וואס זענען פארבליבן אין שטעטל, בין איך געווארן דער גמרא מלמד. איך האב אויף מיר גענומען די אויפגאבע, פשוט ווייל איך האב געוואלט אז זיי זאלן לערנען תורה און וואקסן צו זיין ערליכער אידן שומרי תורה ומצות.

איך פלעג פארלערנען פאר די יונגע בחורים, וועלכע זענען געווען צוויי-דריי יאר יונגער פון מיר. איך האב געלערנט מיט זיי חומש-רש"י און גמרא מסכת שבת. דער רב פלעגט אויך קומען זעהן ווי אזוי איך לערן פאהר, און פארהערן די בחורים. איך האב געלערנט מיט די בחורים כמעט א יאר צייט.

איך האב געהאט אינגאנצן פינף תלמידים. איינער פון זיי איז געווען דאהי אין אמעריקע נאך די קריג, ער האט געהייסן יעקב עקשטיין ע"ה. קומענדיג קיין אמעריקע איז ער געווארן א תלמיד אין ישיבה תורה ודעת, און אויסגעשטיגן א שיינער תלמיד חכם. ווען ער האט מיר געטראפן, פלעגט ער מיר דאנקן

אויף וואס איך האב מיט אים דעמאלטס געלערנט, און ער האט מיר געזאגט ווי שטארק איך האב אים ארויסגעהאלפן אין יענע שוועריע צייטן.

מסירות נפש געשעפטן

אין יענע ביטערע אומשטענדן, ווען דער טאטע האט פארלוירן די גאנצע שחיטה הכנסה, און ס'איז שוין געווען א גרויסע מאנגל אין עסן, האט די אונגארישע רעגירונג געטיילט צעטלעך פאר יעדער משפחה, מ'זאל קענען קויפן אין גראסערי, מעהל, צוקער, זאלץ, און נאך פארשידענע לעבנסוויכטיגע פראדוקטן. די רעגירונג האט געטיילט די עסן-צעטליך פאר יעדעם איינעם, סיי אידן און סיי גוים. אויף יעדן צעטל איז געווען אויפגעשריבן 'איין קילא מעל', 'איין קילא צוקער', און אזוי ווייטער. פאר יעדן משפחה-מיטגליד האט מען באקומען איין צעטל פון יעדע פראדוקט. מען האט אויסגעטיילט די צעטלעך איינמאל א חודש.

די סדר איז געווען, אז מ'פלעגט געבן די צעטל פאר די געשעפטס-אייגנטומער, ער האט אראפגעשניטן דאס צעטל, און געגעבן די ארטיקלן וואס איז געווען אויפגעשריבן. דער געשעפטסמאן האט אויפגעקלעבט אלע ענוצטע צעטלעך אויף א גרויסן פאפענדעקל, און עס שפעטער אריגעברענגט אין דעם שטאט'ס-הויז. דער שטאט-הויז איז געווען די שטוב פונ'ם בירגערמייסטער (הויפט פון שטעטל). דארט האט דער גראסערי אייגענטומער אריינגעגעבן די צעטליך, און ער האט באקומען א קבלה (רעסיט), ער זאל אריינגיין אין די מאגאזין נעמען גרעסערע קוואנטומס עסן, ווי צום ביישפיל הונדערט קילא מעהל, און דאס גלייכן.

ווי‌באלד די צעטליך זענען געווען ווייט פון גענוג צו שפייזן אונזער גרויסע פאמיליע, מ'האט נישט באקומען גענוג ברויט און אנדערע ויכטיגע מאכלים, איז מיר בייגעפאלן א געדאנק אז מ'קען מאכן א שטיקל הכנסה פון די ענוצטע צעטליך.

מיר האבן דאך געוואוינט נעבן דער שטאט'ס-הויז, האב איך מיך באקאנט געמאכט מיט דעם נאכט-וועכטער, וואס פלעגט היטן ביינאכט דעם שטאָט'ס

הויז. איך האב דאך געוואוסט אז דארט אין קעלער זענען דא אלע ענעוצטע צעטליך וואס די געשעפטסלייט ברענגען אריין. האב איך געבעטן פונ'ם נאכט-וועכטער ער זאל מיך געבן אלע ענעוצטע צעטליך וואס זענען דארט געווען, און איך וועל אים באצאלן דערפאר. וכך הוה, ער האט ארויסגענומען די צעטליך, עס מיר געגעבן, און איך האב אים שיין באצאלט דערפאר.

איך האב ענעומען די צעטליך וואס זענען געווען צוגעגלעבט אויפ'ן פאפענדעקל, עס געווייגט אין ווארעם וואסער, אזוי זענען די צעטלעך גרינג ארויפגעקומען, און מ'האט עס געקענט נאכאמאל איבערנוצען אין די געשעפטן... (א שטייגער ווי ענייצטע 'סטעמפס', וואס מ'קען עס מאכן נאס, און דערנאך איבערנוצן).

יעצט אז איך האב געהאט בריווח צעטליך, האב איך געמאכט דערפון א געהיימע געשעפט. קודם איז געווען איבערגענוג צעטליך פאר אונזער משפחה צו באקומען ענוג עסן, דאס הייסט נאך מעל, נאך צוקער, און אנדערע לעבנס-מיטלען. דערנאך האב איך מיך באקענט מיט א יונגערמאן פון דער שטאט סעליש. ער פלעגט קומען קיין בילקא, און אפגעקויפט פון מיר אלע איבריגע צעטליך וואס איך האב באקומען פון די שטאטס-הויז.

אין א קורצע צייט האב איך אנגעזאמלט א פאנטאסטישע סומע געלט, צעהן טויזענט פענגעי. האבנדיג אזויפיל געלט, האב איך געהאט גרויס חשק צו שענקן דערפון פאר ארימעלייט פון שטעטל. עס זענען דאך געבליבן דעמאלטס אסאך לעבעדיגע-אלמנות, וועלכע זייערע מענער האט מען פארשיקט אין ארבעטס-לאגער, און זיי האבן נישט געהאט קיין פרוטה אין טאש צו קענען אויסהאלטן די פאמיליע.

אבער וויבאלד די גאנצע צעטליך-געשעפט איז געווען אומלעגאל, האב איך מורא געהאט צו טיילן אזעלכע געלטער, ווייל וואס וועל איך ענטפערן אויב מען וועט מיר פרעגן פון וואו איך האב אזויפיל געלט אין די יעצטיגע שווערע צייטן.

בין איך געגאנגען צום דערנעבעדיגן שטאט אורשיווא, דארט איינגעטיילט דאס געלט אין קאנווערטן, און דאס געשיקט אויף די פאסט פאר די ארעמעלייט

פון אונזער שטעטל, אזוי אז קיינער זאל נישט וויסן פון וואו דאס געלט קומט. נאך א קורצע צייט איז געווארן א שטיקל טומל אין שטעטל. די ארעמעלייט באקומען געלט אויף די פאסט, אבער קיינער ווייסט נישט ווער עס שיקט דאס...

דעמאלטס האב איך אויך געקלערט צו געבן א גרויסע סומע געלט אויף א נדן פאר מיין שוועסטער פייגא, ווען זי וועט ווערן א כלה. איך האב דאס איר געוואלט געבן אלס הכרת הטוב, אויף דעם וואס זי האט אלע איר פארדינטע געלט אוועקגעגעבן אויסצוהאלטן אונזער שטוב, ווי שוין דערמאנט אז דער טאטע האט פארלוירן זיין גאנצע הכנסה צוליב דעם אונגארישע פארבאט אויף די שחיטה.

מיר האבן דעמאלטס נעבעך געמיינט אז די מלחמה וועט זיך ענדיגן אין קורצן, און אלעס וועט ווערן מסודר. דערווייל איז יעדער געגאנגען שפעטער אין געטא, און מ'האט ארויסגעווארפן דאס גאנצע געלט, ווייל מ'האט מורא געהאט עס צו האלטן מיט זיך דארט אין געטא.

דער צעטליך ביזנעס וואס איך האב געמאכט, איז ווי געזאגט געווען פארבינדען מיט גרויס מסירת נפש, ווייל אויב מען כאפט מיר, וואלט מען מיר ממש געקענט הרג'נען ל"ע פאר אזא חטא. אבער אזוי האב איך זוכה געווען מחי' צו זיין פילע צובראכענע נפשות. און אפשר צוליב דעם זכות פון העלפן אידישע קינדער מיט גרויס מסירות נפש, האב איך זוכה געווען איבערצולעבן די מלחמה.

ימים נוראים תש"א-תש"ד

די יארן זינט מיינע ברידער חיים ארי' און נחום אורי הי"ד זענען אריינגענומען געווארן אין ארבעטס-לאגער, און מיין ברודער שמואל הערש איז שוין געווען אין ארץ ישראל, איז שוין נישט געווען דאס זעלבע. דער טאטע האט געדאווענט פאר'ן עמוד ביי אונז אין שטעטל, אבער עס האט שוין נישט געהאט די זעלבע טעם. עס האט געפעלט האלב פון די קאפעליע, ס'איז נאר געבליבן דריי משוררים, די דריי יונגערע ברידער, משה נחמי', יוסף, און איך. אויך האבן געפעלט אסאך אנדערע אידן פון שטעטל, וועלכע זענען אריינגענומען געווארן אין ארבעטס-לאגער.

סוכות תש"ג

דאס יאר תש"ג איז געווען גאר א שווער יאר פאר אייראפא. כאטש וואס מיר זענען נאך געווען אין בילקא, איז סוכות נישט געווען צו באקומען קיין איין אתרוג. איבער גאנץ אונגארין זענען נישט געווען מער ווי דריי אתרוגים. איינס אין סאטמאר (ראמעניא), איינס אין בודאפעסט, און איינס אין גרויסווארדיין.

יעדער איז געווען פארשפארט אין זיין שטעטל, מען האט נישט געקענט ארומפארן אין די שטעט און דערפלעך, און אוודאי נישט ארום די וועלט. מען איז געזעסן אינדערהיים סגור ומסוגר, אין יוצא ואין בא.

חיים ארי'ס אומקום

אין יאר תש"ג לפ"ק איז מיין ברודער חיים ארי' הי"ד געווען אין לאגער אין דעם שטעטל דאראשיץ, אוקריינא. דארט זענען ליידער טויזענטער געווען קראנק אויף די ביטערע מחלה פלעק-טיפוס. דאס איז געווען א געפערליכע אנשטעקיגע קרענק. די לאגער-אידן זענען קראנק געווארן צוליב די די אומריינע באנעמונג און די שווערע אומשטענדן. מען האט זיי דאך נישט געגעבן געהעריג צו עסן, און מען האט זיך נישט געקענט ריכטיג ארומוואשן.

די אונגארישע סאַדיסטן האבן זיך פלוצלינג דערזעהן מיט א גרויסן פראבלעם. וואס טוט מען מיט די אלע טיפוס-קראנקע אידן? די לאגער האט פריער באלאנגט צו די רוסן, און ס'איז געווען דארט א גרויסע געביידע, געבויעט פון האלץ און שטרוי, וואס האט תחילת געדינט אלס א שטאַל פאר בהמות, ס'האט געהייסן א קאלכאז. האבן די אונגארין געגומען אלע קראנקע אידן ל"ע און זיי ארייגעטריבן אין דעם קאלכאז, וואס האט אפיציעל געזאלט דינען אלס א שפיטאל פאר די קראנקע.

ווען אלע טיפוס-קראנקע זענען שוין געווען אינ'ם קאלכאז, האט מען עס הערמעטיש פארשלאסן, פארהאקט אלע טירן און פענסטערס, און אונטערגעצינדן דאס גאנצע געביידע מיט אלע אידן אינעווייניג. עס זענען נעבעך דארט לעבעדיגערהייט פארברענט געווארן העכער טויזענט אומשולדיגע אידן אויף קידוש השם, צווישן זיי איז געווען מיין עלטערע ברודער חיים ארי' הי"ד. - דאס איז געווען פון די גרויסע גרויזאמע רציחות, השם ינקום דמם.

בלויז איין איינציגער איד איז געראטעוועט געווארן פון דעם גרויזאמע שריפה. איך האב אים גוט געקענט, ער האט געהייסן ר' שלמה ראזענבערג ע"ה (דער פאטער פון יבלח"ט ר' קלמן ראזענבערג נ"י). ער איז די לעצטע מינוט ארויסגעשפרינגען פונ'ם אונטערגעצינדנעם קאלכאז.

נאך די מלחמה, ווען ער איז געקומען קיין אמעריקא, האט ער נאך געהאט אן אפגעברענטן פוס ל"ע פון יענעם ביטערע שריפה. ער האט מיר איבערגעגעבן פארשידענע פרטים איבער די גורל פון די אידן וועלכע זענען ליידער ארויף אין די פלאמען, און אומגעקומען מיט א מיתה משונה. ער האט מיר געזאגט אז די קולות און יללות פון אידן וואס זענען געווען געשטראנדעט אין די ברענענדיגע געביידע, האט דערגרייכט עד לב השמים.

ער האט מיר געזאגט אז מיין ברודער חיים ארי' הי"ד, איז געווען שטערבליך קראנק אויף פלעק-טיפוס ל"ע. די היץ האט נעבעך געברענט אין אים, אבער ער האט אפילו נישט געהאט קיין שלינג וואסער זיך צו דערהאלטן ביים לעבן. זעענדיג אז זיין סוף דערנענטערט זיך, האט חיים ארי' זיך געבעטן, אז כאטש נאך איינמאל וויל ער מאכן א 'שהכל' אויף וואסער. ר' שלמה ראזענבערג ע"ה האט מיר אפילו איבערגעגעבן די פונקטליכע טאג פון זיין פטירה, כ"ה ניסן שנת תש"ג לפ"ק.

מיינע עלטערן זענען שפעטער געוואויר געווארן וואס עס האט פאסירט מיט חיים ארי' הי"ד. מען קען זיך פארשטעלן דעם צער און וויטאג וואס זיי האב געהאט הערנדיג די ביטערע בשורה איבער זיין טראגישע אומקום.

עמיצער וואס האט צוגעזעהן די גרויס צער פון מיינע עלטערן הערנדיג איבער די מיתה משונה פון זייער זוהן חיים ארי' הי"ד, האט מחמת גרויס רחמנות, געפעלשט א פאסט-קארטל, און געשריבן א בריוו אונטער'ן נאמען פון חיים ארי', וואו ער איז מודיע, אז ער לעבט און אלעס איז אין ארדענונג. ווען מיינע עלטערן האבן ערהאלטן דאס בריוו, האבן זיי שטארק געצווייפלט אין די אטענטישקייט פון דעם בריוו, אבער דאך האבן זיי געהאפט אז ס'איז אפשר יא אמת.

נחום אורי'ס אומקום

אין די תקופה ווען דייטשלאנד האט זיך געשלאגן מיט רוסלאנד, האט דייטשלאנד אנגעגריפן רוסלאנד, און איינגענומען אסאך רוסישע שטחים ביז סטאלינגראד (דרום רוסלאנד). אונגארן איז געווארן א שותף מיט דייטשלאנד, און שוועד געקעמפט אויף די פראנט קעגן רוסלאנד. אויך די פארשקלאפטע אידן פון די ארבעטס-לאגערן, האבן די אונגארישע געשיקט אויפ'ן פראנט אין פוילין, וואו זיי האבן געדארפט ארבעטן צו קלויבן די מינעס וואס די רוסן האבן אונטערגעשטעלט.

בשעת די אידן האבן געארבעט אויף די פראנט, האבן די רוסן געמאכט אן איבערפאל קעגן דייטשלאנד. דאס איז געווען אין יאר תש"ג לפ"ק. רוסלאנד האט דורכגעבראכן די פראנט ביי סטאלינגראד. דעמאלטס זענען געפאנגען געווארן צו די רוסן א היפש ביסל בחורים וואס האבן געארבעט אויפ'ן פראנט, צווישן זיי איז אויך געווען מיין ברודער נחום אורי הי"ד. ליידער האבן די רוסן אלע געזומען אין געפענגעניש, אידן און דייטשן צוגלייך. זיי האבן נישט געמאכט קיין שום אונטערשייד צווישן א איד מיט א גוי. מען האט זיי אלע אריינגעשטיפט אין א לאגער, און געהאלטן אונטער ביטערע אומשטענדן.

די אידן האבן גע'טענה'ט אז זיי זענען אינגאנצען אומשולדיג, ווייל זיי זענען דאך געווארן געצווינגען צו ארבעטן דורך די אונגארין שוין פאר צוויי יאר. ס'האט אבער גארנישט געהאלפן, די רוסן האבן אלע באטראכט אלס קריגס-געפאנגענע פיינט, און מ'האט זיי דארט געהאלטן אין לאגער, און נישט געגעבן געהעריג צו עסן. זיי האבן בעיקר געוואלט אז די דייטשן זאלן אומקומען, אבער צווישן זיי זענען נעבעך אומגעקומען אויך די אידן.

ווען מיר האבן געהערט אז נחום אורי הי"ד איז געפאנגען געווארן דורך די רוסן, איז דאס געווען א שטיקל שמחה און נחמה ביי אונז אין די משפחה. מיר האבן זיך געפרייט אז ער איז ארויס פון די דייטשע רוצח'ישע נעגל, און די רוסן וועלן אים כאטש לאזן לעבן.

נחום אורי האט אבער נישט געוואלט עסן קיין טריפות דארט אין לאגער, האט ער זיך זייער געפלאגט, ער איז געווארן שוואכער און שוואכער, און נאך

א שטיק צייט איז ער קראנק געווארן און פון הונגער ליידער אויסגעהויכט זיין ריינע נשמה, ז' אדר ראשון שנת תש"ג לפ"ק.

מיר זענען געוואויר געווארן דערפון פון א בילקער איד, ר' שלמה דאוידאוויטש, וואס איז דארטן געווען, און האט אונז פונקטליך דערציילט וואס האט מיט אים פאסירט.

אכטער קאפיטל

פאמילע ווערט צוטיילט

דעם לעצטן פסח אין בילקא

אין די תקופה פון פסח שנת תש"ד לפ"ק, האבן די דייטשן באזעצט אונגארין. דער צורר היהודים אייכמאן ימ"ש, איז אריינגעקומען קיין בודאפעסט און איר איבערגענומען. וועו מיר האבן געהערט אז די דייטשן ימ"ש האבן איבערגענומען אונגארין, האבן מיר שוין פארשטאנען אז דאס איז די לעצטע מאל וואס מען לאזט אידן זיין אינדערהיים.

עס איז זיך נישט פארצושטעלן ווי אזוי יענע לעצטע פסח האט אויסגעזעהן ביי אונז אין בילקא. דער מצב איז געווען גאר אנגעצויגען. מ'האט עס געשפירט אין די לופטן. די סדר-נאכט איז גארנישט געווען דאס זעלבע ווי מיר זענען געווען געוואוינט אין די פריערדיגע יארן. דערצו זענען שוין מיינע צוויי ברידער, חיים ארי' און נחום אורי הי"ד ליידער אומגעקומען, און מיין אנדערע ברודער שמואל הערש ע"ה איז שוין געווען אין ארץ ישראל.

דעמאלטס זענען פארבליבן ביי אונז אינדערהיים, צוויי פארהייראטע שוועסטער:

א) לאה הי"ד, מיט איר פינף פיצלעך קינדער, ב) שרה הי"ד, מיט איין פיצל קינד.

דריי אומפארהייראטע שוועסטער: ג) פייגא ע"ה, ד) מרים איידיל ע"ה, ה) רייזל ע"ה.

ו) איך, און מיינע צוויי יונגערע ברידער: ז) יוסף הי"ד, ח) משה נחמי' שיחי'.

די סיבה פארוואס מיינע צוויי פארהייראטע שוועסטער, לאה און שרה, זענען געווען דעמאלטס ביי אונז אינדערהיים איז געווען, ווייל זייערע מענער האט מען שוין פריער געהאט געשלעפט אין די ארבעטס-לאגערן, צוזאמען מיט אלע אנדערע מענער העכער צוואנציג יאר. לאה'ס מאן איז געווען אין אן ארבעטס-לאגער אין בודאפעסט, און שרה'ס מאן איז געווען אין א צווייטע ארבעטס-לאגער. דערפאר זענען זיי געקומען וואוינען ביי אונז אינדערהיים.

ארבעטס-לאגער באפעל

אין יענע טעג האב איך ערהאלטן אן איינרוף-צעטל, אז איך דארף גיין ארבעטן אין די אונגארישע ארבעטס-לאגער. דאס האט מען געוראפן אן איינרוק-צעטל. איך האב מיך אנגעהויבן גרייטן צו גיין אין ארבעטס-לאגער.

איידער איך בין ארויסגעגאנגען צום ארבעטס-לאגער, האב איך מיטגענומען טויזענט פענגעי, צעהן הונדערטערס, אן אומגעהויערע סומע געלט אין יענע יארן. ס'איז אזוי ווי מ'וואלט מיר היינט מיטגעגעבן צעהן טויזענט דאלער. מיין שוועסטער פייגא האט אריינגענייעט דאס געלט אין מיין הויזן. (דאס געלט איז מיר זייער שטארק צוניץ געקומען שפעטער אין קריג, איך זאל נישט דארפן עסן קיין טריפות, ווי איך וועל ווייטער שילדערן).

אויך האט זי אריינגעשטעקט אין מיין רוק-זאק, פון אויבן, דארט ווו דאס בענדל קומט ארויס, זייער א טייערע זייגער, אן אָמֶגאָ (OMEGO) זייגער. דער זייגער איז געווען מיין ברודער חיים לייב'ס. ער האט עס איבערגעלאזט אינדערהיים ווען מען האט אים אריינגענומען אין ארבעטס-לאגער, און יעצט האט מען עס מיר מיטגעגעבן.

דורכאויס די גאנצע קריג האב איך איבעראל מיטגענומען מיט מיר דעם רוק-זאק. ממש ביים ענדע פון די קריג, האב איך דאס אויפגעטוישט פאר עסן, און גערעטעוועט מיינס א קרוב פון א זיכערן טויט, ווי שפעטער דערציילט.

מיט א שוועך פארקלעמט הארץ האב איך פארלאזט בילקא א טאג נאך פסח, און זיך געזעגענט מיט מיינע עלטערן אויף אייביג. דאס איז געווען זונטאג, אסרו חג פסח, כ"ג ניסן שנת תש"ד לפ"ק.

אין די זעלבע צייט וואס איך בין געגומען געווארן צו די צוואנגס-ארבעט, זענען מיינע שוועסטער געווען פארנומען צו פאקן פעק, און זיך גרייטן צו פארן אין געטא.

בילקא דעפארטירונג

א קנאפע צוויי טעג שפעטער נאכדעם וואס איך בין אוועקגעפארן צו די ארבעטס-לאגער, בערך צוויי-דריי טעג נאך פסח שנת תש"ד לפ"ק, האט מען אויסגערופן איבער די גאסן פון שטעטל א באפעהל, אז אלע אידן, אנשים נשים וטף, זאל זיך איינפאקן עפעס צידה לדרך, און גיין אינ'ם שוהל-הויף. זקנים ונערים, יונגע און אלטע, געזונטע און קראנקע, אלע אהן אויסנאם האבן געמוזט קומען.

די אונגארישע זשאנדארן האבן יעדעם ארויסגעשלעפט פון זייערע הייזער, און אריינגעטריבן אין דעם שוהל-הויף. פון דארט האט מען דעפארטירט אלע אידן פון אונזער שטעטל בילקא, צווישן זיי מיינע עלטערן און געשוויסטער. מ'האט זיי געפירט מיט די באן צו דער שטאט בערגעסאז.

דער וועג האט גענומען א צוויי-דריי שטונדן. בערעגסאז איז געווען א גרעסערע שטאט. די געטא דארט איז געווען א קאנצעטראציע-לאגער, וואו מען האט צוזאמען גענומען אידן פון אלע ארומיגע שטעטלעך, ווי אורשיווא, בילקא, און נאך, און מען האט זיי קאנצעטרירט אין אן ענגע געטא.

דעמאלטס האט זיך אנגעהויבן א נייע קאפיטל. מ'האט זיך געדארפט צוגעווואוינען צו דעם לעבנסשטייגער פון געטאס.

בערעגסאזער געטא

איך בין נישט געווען אין בערעגסאז צו קענען דערציילן וואס פונקטליך דארט איז פארגעקומען, אבער איך האב געהערט נאך די מלחמה פון מיינע שוועסטער, אז ס'איז געווען זייער ביטער.

די אומשטענדן זענען געווען גאר שווער. מען האט אריינגעשטיפט בערך צעהן טויזענט אידן אין אפענער ציגל פאבריק. די ציגל פאבריק איז געווען ארומגענומען מיט א גרויסע האלצערנע מויער, אבער די פאבריק האט נישט

פארמאגט קיין דאך, דעריבער איז מען געווען אויסגעשטעלט צו די שווערע וועטער.

יעדער משפחה האט באקומען א באזונדערעווינקל אינ'ם פאבריק, וואו ער האט פלאצירט זיך און זיין פאמיליע. מען האט אויפגעהאנגען ליילעכער צווישן איין משפחה און די אנדערע. אויך מיינע עלטערן און געשווויסטער האבן דארט באקומען אן ארט וואו זיך צו אויפהאלטן. אביסל עסן האט מען געהאט מיט זיך, וואס מען האט נאך עספיעט מיטצונעמען פון דערהיים אין בילקא. אבער די אומשטענדן אין געטא זענען געווען אומדערטרעגליך.

מיין שוועסטער לאה מיט אירע פינף קינדערליך זענען געווען אין גאר א שווערע מצב. די פיצלעך קינדער האבן נעבעך געהאלטן אין איין ווינקל. איינע פון לאה'ס קינדער איז ל"ע קראנק געווארן מיט א שווערן פאַל פון פאָקן ('טשיקן-פאַקס'). מ'האט דאס קליין פיהר יעריג יונגל אריינגענומען דארט אין שפיטאל, אלס מורא אז די מחלה זאל זיך נישט ווייטער פארשפרייטן צווישן די אנדערע אידן אינ'ם געטא.

שפעטער ווען מ'האט געהאלטן ביים טראנספאטירן מיין שוועסטער לאה מיט די רעשט פון אונזער פאמיליע קיין אוישוויץ, האבן די רשעים ימ"ש ארויסגענומען דאס קראנקן קינד פון שפיטאל, און אזוי קראנקערהייט האבן זיי אים איבערגעגעבן צו זיין מאמע, ער זאל אויך קענען געפירט ווערן קיין אוישוויץ...

גראדע האבן די אונגארין אפילו צוגעשטעלט א ספעציעלע ארט וואו צו דאווענען דארט אינ'ם פאבריק. עס האבן דארט געדאווענט די צעהן טויזענט אידן וואס זענען געווען דארט צוזאמען געזאמלט פון די גאנצע געגענט, צווישן זיי אסאך חשוב'ע אידן, רבנים, תלמיד חכמים, שוחטים, און חזנים.

עטליכע וואכן שפעטער, שבת מברכים חודש סיון, האט מען פון צווישען אלע צען טויזענט מענטשן, אויסגעקליבן דעם טאטן ז"ל, ער זאל צוגיין צו ראש חודש בענטשן. כאטש עס זענען דארט געווען אסאך אנדערע בעלי תפלה און חזנים.

עס איז לייכט זיך פארצושטעלן דאס התעוררות וואס האט דארט געהערשט. יעדער איז דאך געווען אזוי צובראכן און ערשיטערט פון די טרויעריגע מצב, די קינדער זענען געווען צושפרייט און צוזייעט אין די ארבעטס-לאגערן, יעדער איז געווען אין די פרעמד, איבערלאזנדיג אלע האב-און-גוטס אין די שטעטליך וואו מ'האט געוואוינט.

די וועג קיין אוישוויץ

עטליכע וואכן האבן זיי זיך אויפגעהאלטן אין דעם ציגל-פאבריק געטא אין בערעגסאז. דאן האט מען אנגעהויבן צו פירן טראנספארטן קיין אוישוויץ. דער רשע אייכמאן ימ"ש האט אנגעפיהרט מיט טראנספארטירן אלע אידן פון אונגארין קיין אוישוויץ. אלעס צוזאמען האט מען געשיקט דריי אדער פיר טראנספארטן קיין אוישוויץ. מ'האט אריינגעשליידערט יונג און אלט, אנשים נשים וטף, אין וואגאנען וואס מ'פירט געווענליך דערין בהמות. מ'האט אריינגעשטיפט אין די וואגאנען בערך אכציג מענטשן אין א וואגען.

בהמה-וואגאנען אויף וועלכע אידן זענען ליידער געפירט געווארן קיין אוישוויץ

דער וועג איז נישט געווען צו באגרייפן. קיין עסן האט מען נישט געגעבן, און אפילו א שלינג וואסער האט מען נישט דערלאנגט. מען האט געלעבט אויף

דאס ביסל עסן וואס מען האט מיט זיך מיטגענומען פון געטא. דער צער און געדרענג אין די וואגאנען איז געווען אין לשער, מ'קען זיך גארנישט פארשטעלן.

דריי טעג און דריי נעכט זענען זיי נעבעך אפגעלעגן אין די בהמה-וואגאנען, אין אן אומדערטרעגליכן צושטאנד. ס'איז נישט געווען קיין פלאץ וואו זיך אראפצוזעצן. א גרויסע צאל קראנקע און עלטערע מענטשן זענען נעבעך געשטארבן אין די וואגאנען אינמיטן די וועג. זייערע שוואכע כוחות האבן נישט געקענט אויסהאלטן אזעלכע אומבאשרייבליכע אומשטענדן.

אין איינע פון די טראנספארטן קיין אוישוויץ, האט מען ליידער אוועקגעפירט רוב פון אונזער פאמיליע. זיי האבן נעבעך נישט געוואוסט וואו אהין מען פירט זיי. כאטש וואס מען האט זיי פראבירט איינצורעדן אז מען פירט זיי אויף א גוטע פלאץ, וואו זיי וועלן זיך קענען אביסל אפריען, דאך האט מען געשפירט אז עפעס איז נישט אין ארדענונג. דאס ארץ האט נישט געגלויבט אז מען פירט זיי צו אן ארט וואו מען וועט זיי לאזן במנוחה.

ויבאלד מען האט דאך נישט געזאגט וואו אהין מען פירט זיי, האבן זיי כסדר ארויסגעקוקט פון די שמאלע שפאלט פונ'ם פענסטער פון די בהמה-וואגאנען. ביי יעדן סטאנציע האבן זיי נעבעך געמיינט און געהאפט, אז דארט וועט מען זיך אפשטעלן, און שוין ענדליך קענען ארויסגיין. ווען מען איז דורכגעפארן פוילין, האבן זיי געמיינט אז מען גייט זיך אפשטעלן אין פוילין, און אזוי ווייטער. אונגארישע וועכטער האבן א גאנצע צייט באוואכט דעם באן קיין אוישוויץ. זיי האבן אכטונג געגעבן אז קיינער זאל זיך נישט ארויסכאפן.

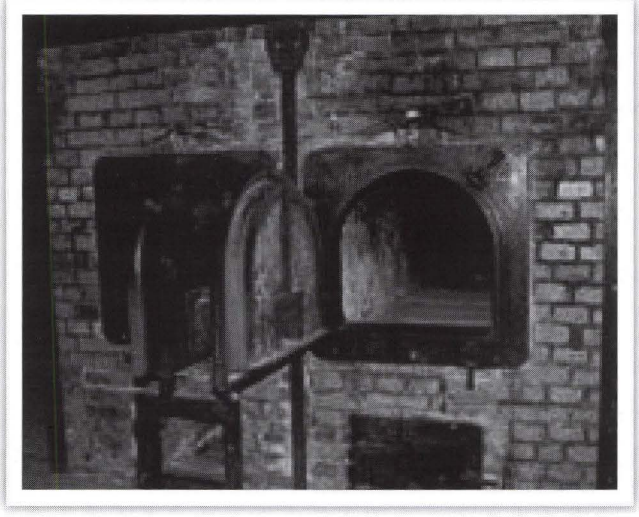
אוישוויץ

נאך דריי שווערע טעג זענען זיי ענדליך אנגעקומען קיין אוישוויץ. די דייטשן האבן זיי אראפגעטריבן פון די וואגאנען מיט א געוואלדיגע רציחה. תיכף אויפ'ן ערשטען מינוט האבן זיי אנגעהויבן פילן וואס דאס מיינט צו זיין אונטער די דייטשע נעגל. ס'איז ליידער היינט באקאנט מיט וואס פאר אן אכזריות די דייטשן האבן אראפגעטריבן די אידן פון די וואגאנען. מען האט

זיי געצווינגען איבערצולאזן אלע זייערע פעקלעך אויף די וואגאנען. מען האט גארנישט געלאזט מיטנעמען מיט זיך.

די רוצחים האבן אנגעהויבן סארטירן אלע אידן. מיטל-יעריגע מענטשן האט מען געלייגט אויף די רעכטע זייט, און דערנאך געשיקט צו די ארבעט אין לאגער. וועו ס'איז געווען אביסל עלטער אדער שוואכער, האט מען באלד געלייגט אויף די לינקע זייט. א מאמע מיט קינדערלין, און קינדער אונטער פופצן יאר, האט מען אויך געשיקט אויף לינקס.

די יונגערע מענטשען האט מען אפגעטיילט, באזונדער די מענער און באזונדער די פרויען. אינדערמיט איז געשטאנען דער טרויעריג-באקאנטער רשע, דאקטער מענגעלע ימ"ש. ער האט באקוקט יעדן מענטש וואס איז אנגעקומען קיין אוישוויץ. אויב דער רשע האט געשפירט אז דער מענטש איז נאך פעאיג צו ארבעטן, האט ער אים געשיקט צו די רעכטע זייט. אויב אבער האט ער געהאלטן אז ער קען שוין נישט ארבעטן, האט ער אים באלד געשיקט אויף די לינקע זייט, וואס דאס האט באדיידט אים צו פארברענען אין די קרעמאטעריום רח"ל.

גאז-קאמערן אין אוישוויץ

די טאטע און מאמע מיט די שוועסטער זענען אראפגעקומען פון די וואגאנען צוזאמען, און ביז די סעלעקציע האבן זיי זיך א גאנצע צייט נישט אפגעשיידט. מיין שוועסטער פייגא, וועלכע איז נאך געווען אומפארהייראט, האט די גאנצע צייט אנגעכאפט די קינדער פון לאה, איר ארויסצוהעלפן אויפפאסן אויף זיי.

א פוילישע איד, וועלכער האט געארבעט דארט אין אוישוויץ, דערזעהנדיג פייגא אנהאלטן די קינדער, איז צוגעקומען צו איר און געפרעגט, 'דאס זענען דיינע קינדער?'. האט זי געענטפערט מיט גרויס פחד, אז זיי זענען נישט אירע קינדער נאר איר שוועסטערס. האט ער ארויסגעריסן לאה'ס קינדער פון איר ארעם מיט געוואלד, און געהייסן אז די קינדער זאלן גיין מיט לאה אליינס.

פייגא האט א צומישטע און א דערשראקענע געפאלגט, נישט פארשטייענדיג וואס דער פוילישע איד האט דא געטון. אבער שפעטער האט זי זיך דערוויסט וואס פאר א טובה דער איד האט זי געטוהן. מיט דעם האט ער געראטעוועט איר לעבן פון א זיכערן טויט. ווייל ווען די דייטשן האבן געזעהן א מאמע מיט קינדער, האט מען איר באלד געשיקט לינקס, אין גאז קאמער רח"ל.

דער טאטע, די מאמע, לאה מיט אירע פינף קינדער, און שרה מיט איין קינד, האט מען נעבעך באלד געשיקט אויפ'ן לינקע זייט, און מ'האט זיי ליידער געפירט צום קרעמעטאריעם, וואו מ'האט זיי פארברענט און די גאז קאמערן. - ארץ ארץ אל תכסי דמם, וה' ינקום לעינינו נקמת דמם השפוך כמים!

זינט יענע ביטערע טאג וואס מיינע עלטערן זענען אזוי ברוטאל אוועקגעריסן געווארן פון מיר, האב איך פון זיי קיינמאל נישט מסיח דעת געווען, און זיי שטייען שטענדיג פאר מיינע אויגן. במשך די יארן האב איך געטוהן פארשידענע פעולות טובות לעילוי ולזכר נשמתם הטהורה, ווי צום ביישפיל, איך האב אויפגעשטעלט בנינים פאר מוסדות התורה והחינוך, על שמם ועל זכרם, עס זאל דינען אלס געדענק-צייכן לזכרון בהיכל ה'.

יעדעס יאר ג' סיון, די יארצייט פון מיינע אומפארגעסליכע עלטערן, קומען זיך ביי מיר צוזאמען, מיינע ליבע קינדער און אייניקלעך שיחיו, מיר לערנען

משניות לעילוי נשמתם בגנזי מרומים, און איך שמועס דברי זכרון איבער די מעשים טובים פון מיינע חשוב'ע עלטערן, למען ידעו דורות הבאים פון וועמען זיי שטאמען.

אויך האב איך געשריבן א ספר תורה לעילוי נשמת הורי היקרים הי"ד, ווי דערמאנט אין דעם לעצטן קאפיטל.

גורל פון מיינע שוועסטערס

מיינע דריי שוועסטערס, פייגא, מרים איידיל, און רייזל, האט מען געשיקט אויפ'ן רעכטע זייט. אויך מיינע צוויי יונגערע ברידער, משה און יוסף, האט מען געשיקט אויפ'ן רעכטע זייט. מ'האט זיי געהייסן אויסטוהן די קליידער, און אנטוהן די צעריסענע געשטרייפטע לאגער-קליידער. מ'האט זיי אריינגעטריבן אין א בארק, די מענער באזונדער און די פרויען באזונדער.

אידן אנקומענדיג קיין אוישוויץ שטייענדיג אין שורות

פייגא, מרים איידיל און רייזל, האט מען צוזאמען אוועקגעשיקט אין א לאגער אין אוישוויץ. זיי זענען געווען אינאיינעם אין די לאגערן, געליטן אינאיינעם, און אינאיינעם באפרייט געווארן מיט גרויסע נסים.

יעדער וואס איז געבליבן לעבן אין אוישוויץ האט מען אריינגעקריצט נומערן אין די האנט, וואס דאס האט געמיינט אז זיי דארפן גיין צו די ארבעט. מיינע שוועסטערס נומערן זענען געווען איינס נאכ'ן אנדערן, 2001, 2002, און 2003.

דארט אין די קאנצעטראציע-לאגערן אין אוישוויץ, האבן זיי געדארפט ארבעטן שווער און ביטער. אבער זיי זענען געווען דורכאויס די גאנצע צייט צוזאמען. פייגא ע"ה האט זיך מוסר נפש געווען אויפצופאסן אויף אירע צוויי שוועסטער, מרים איידיל און רייזל. אלעס וואס זיי האבן באקומען צו עסן אין לאגער, האט פייגא צוטיילט אויף פונקטליכע גלייכע חלקים, אז אלע דריי שוועסטערס זאלן קענען דורכלעבן די טאג. זיי זענען דארט געווען אין לאגער כמעט א יאר, ביז צו די באפרייאונג פון די מלחמה.

ניינטער קאפיטל

אין ארבעטס לאגער

נאדי-באניע

ווי דערמאנט אין די פריערדיגער קאפיטל, האב איך מיט א שוועד פארקלעמט הארץ, פארלאזט אויף אייביג מיין היימשטעטל בילקא, א טאג נאך פסח, אין די צייט וואס מיינע עלטערן האבן אליינס געהאלטן אינמיטן פאקן פעק איבערצולאזן אונזער היים און גיין קיין בערעגסאז אין געטא.

מען האט מיר געפירט ארבעטן אין א קליין שטעטל נאָדי-באַניע (NOD-BANYO, נישט ווייט פון סאטמאר), ביי די ראמעניש-אונגארישע גרענץ. עס האט פריער געהערט פאר ראמעניע, אבער דעמאלטס אינמיטן קריג איז עס געווען א טייל פון אונגארן.

נאדי-באניע איז געווען א דורכגאנגס-לאגער. דארט האט מען איינגעריקט טויזענטער אידישע יונגערע בחורים. (די עלטערע מענער האט מען שוין גענומען אסאך פריער אין לאגער, ווי פארציילט). צווישן די וואס זענען דעמאלטס געווען אין באניע איז געווען דער קלויזנבורגער רב'ן זצ"ל, און נאך אסאך אנדערע רבנים.

מען האט צוטיילט די קינדער אין קלענערע גרופעס לויט די יארגאנג. די ארבעטס-גרופען האבן געהייסן מונקא-סאַזאט, 'מונקא' מיינט ארבעט, און 'סאַזאט' מיינט גרופעס. אונזער גרופע איז באשטאנען פון צוויי הונדערט און זעכציג יונגע בחורים. כמעט אלע זענען געווען שומרי תורה ומצות, בחורי הישיבות פון אונזער געגענט, בילקא, חוסט, מונקאטש, און אזוי ווייטער.

מיר זענען געשלאפן אין גרויסע מיליטערישע צימערן. די ארמיי האט צוגעשטעלט הייזער וואס מען האט צוגערויבט פון די ארטיגע ציווילע איינוואוינער. מען האט אונז געלאזט דארט האבן א כשר'ע קאך, צו קאכן אליינס כשר'ס צו עסן.

דארט אין נאדי-באניע איז געווען פארשידענע ערליי ארבעט, טייל האבן געבויעט א שטראַסע, טייל האבן געטון אנדערע עבודת הפרך. אונזער גרופע האט געהאט די אויפגאבע צו בויען א שטראוז (גאַס).

מען האט אונז דארט געהאלטן בערך א חודש צייט, און פון דארט האט מען ווייטער געשיקט אלע גרופעס אויף פארשידענע ערטער צו ארבעטן. אסאך גרופעס האט מען ארויסגעשיקט קיין פוילין. אונזער גרופע האט מען אוועקגעשיקט צו די ראמענישׁ-רוסישע גרענץ.

לאגער ביים גרענץ

ביי די ראמענישׁ-רוסישע גרענץ זענען מיר איינגעשטאנען אין א קליין שטעטל נאנט צום גרענץ. דארט האבן געווואוינט ראמענישע גוים, און מ'האט אונז איינגעטיילט צו שלאפן אויף עטליכע ערטער ביי די ארטיגע באפעלקערונג, ביי זיי אין די הייזער, אדער האבן זיי ערלויבט צו שלאפן אין זייערע שטאלן. ס'איז אויך געווען דארט א גרויסע צימער וואו מ'איז געשלאפן, איך בין געשלאפן אין א שטאל פון א גוי, צוזאמען מיט עטליכע חברים. די ארטיגער גוים זענען נישט געווען אזוי שלעכט וואו די אונגארישע גוים.

מיר האבן געדארפן בויען א באן-ליניע. די ארבעט איז געווען ביטער שווער. מ'האט געדארפט טראגן גרויסע אייזענעס און שווערע שטיינער צו בויען די באן-שינעס, מיר האבן געדארפט שלעפן און גראבן. טאמער האט מען נישט געקענט טראגן די שטיינער, האבן די אונגארישע וועכטער אונז געשלאגן. זומער האט מען געארבעט אין די שטארקע היצן. אונז זעמער געווען דארט עטליכע חדשים ביז מיר האבן געענדיגט בויען די גאנצע באן-ליניע.

מיר זענען געווען אין זייער א דערנידערטע מצב. קיין קליידער האט מען נישט געטיילט, מען האט זיך געדארפט אליין שאפן קליידער. עס איז געווען

דארט א וואסערל, און אויב האט מען געקענט, האט מען זיך אויסגעוואשן דאס העמד. שפעטער איז שוין געווען לייז אין די קליידער.

זייענדיג אונטער די אונגארין, האט מען אונז ערלויבט צו דאוונענען און לייגן תפילין. יעדן אינדערפרי פלעגן מיר האבן א מנין. איך האב געדאוונט שחרית מיט מיינע תפילין וואס איך האב מיטגעברענגט פונדערהיים. מ'פלעגט אויפשטיין פרי דאוונענען, ווייל מיר האבן שוין געמוזט גיין צו די ארבעט בערך זיבן אזייגער.

שבת האט מען אונז ליידער געשלעפט מיט געוואלד צו די ארבעט. מיר האבן פראבירט, ווי ווייט מעגליך, זיך ארויסצודרייען פון טוהן א מלאכה, אדער כאטש נישט טוהן קיין מלאכה דאורייתא.

מסירות נפש אויף כשרות

די גאנצע צייט אין לאגער האב איך מיר גאר שטארק געהיטן נישט אריינצונעמען אין מויל קיין שום זאך וואס איז נישט געווען כשר. איך האב מיר שטארק אנגעשטרענגט, און דער אויבערשטער האט מיר געגעבן כח עומד צו זיין בנסיון, איך זאל נישט דארפן עסן קיין טריפות ח"ו. ס'איז מיר בכלל נישט לייכט אנגעקומען, ווייל אין לאגער האט מען געגעבן צו עסן נאר טריפות. זיי האבן דארט געקאכט קעסלען, און געגעבן צו עסן.

וויבאלד איך האב מיטגענומען מיט זיך געלט פון בילקא (וואס איז געווען באהאלטן אריינגענייעט אין מיין הויזן), האט דאס מיר געהאלפן איך זאל זיך קענען באגיין אהן דארפן עסן טריפות, ווייל מיט דאס געלט האב איך געקויפט כשר'ס.

איך האב געגעבן געלט פאר מיין חבר וואס איז געווען דארט מיט מיר, און ער האט זיך ארויסגעכאפט ביינאכט און שטעטל, און ער האט געקויפט פאר מיר ביי די ראמענישע גוים, כשר'ע מילך, קעז, אייער, און ברויט. אבער מיט דעם אלעם, איז עס געווען א שטארקע מסירות נפש, ווייל נישט אייביג איז געווען גרינג צו באקומען כשר'ס. ס'איז מיר ברוך ה' געלונגען, אז די גאנצע צייט וואס מיר האבן זיך דארט אויפגעהאלטן, האב איך נישט געגעסן קיין טריפות.

סאמבאטהעל

תשרי תש"ה לפ"ק (אקטאובער 1944 למספרם), וועו מיר האבן געענדיגט בויען די באן-ליניע, האבן די אונגארין אונז אנגעהויבן אוועקצוטרייבן פון דארטן, אלס נענטער צום אונגארישׁ-עסטרייכישע גרענץ. דארט בייַ די גרענץ האבן מיר געגראבן שוץ-גראבנעס, קעגן די רוסישע טאנקען.

אין יענע צייט האבן זיך די רוסן אנגעהויבן דערנענטערן צו אונזער געגענט. די אונגארישע האבן אונז געטריבן טיפער אריין אין אונגארין. זיי האבן אונז אזוי אדורכגעטריבן גאנץ ראמעניע (וואס איז דעמאלטס געווען אונגארין), און די קארפאטן.

א טייל וועג זענען מיר געגאנגען צופיס, און א חלק פון די צייט האט מען אונז אריינגעזעצט אין באנען. מיר זענען דורכגעגאנגען פארשידענע אידישע שטעט און דערפלעך וואס זענען נעבעך געווען פיסט און וויסט פון אידן.

יענעם יאר, ראש השנה תש"ה, האבן מיר בכלל נישט געקענט דאוונענען, ווייל מ'האט אונז שוין דעמאלטס כסדר געטריבן ווייטער. איך האב געדאוונענט וויפיל איך האב געדענקט פון אויסענווייניג, אבער מיר האבן נישט געקענט געהעריג דאוונענען די תפלות פון ראש השנה מיט א מנין, אדער בלאזן שופר.

יום כיפור איז געווען געפערלעך, וויבאלד מ'האט אונז געפירט ערב יום כיפור פארנאכטס פון די ארבעט, איז נישט אויסגעקומען צו עסן פאר'ן תענית. ביז מ'האט אונז געגעבן צו עסן, איז שוין געווען די זמן פון יום כיפור, דעריבער האבן מיר געפאסט צוויי טעג ברציפות.

ימים טובים צייט זענען מיר אריבער דער שטאט סעליש, וואס איז געווען אין די געגענט פון מיין היימשטעטל בילקא. איך בין אריינגעגאנגען אין די שטאט. דארט אין סעליש איז פאר די מלחמה געווען די הויף פון הרה"ק בעל חקל יצחק מספינקא זי"ע הי"ד, אבער יעצט איז עס ליידער געווען אינגאנצן פארוויסט.

אזוי האט מען אונז געטריבן טיפער אריין אין אונגארין, ביז מיר זענען אנגעקומען אין חודש חשון קיין סאמבאטהעל, וואס איז גאר טיף אין אונגארן.

סאמבאטהעל איז געווען א וויכטיגע פונקט פון די באן-ליניע, דערפאר פלעגן די אמעריקאנע און די ענגלענדער באמבארדירן יעדן טאג די באן-ליניע אין סאמבאטהעל. די אונגארין אליינס פלעגן אנטלויפן פון די ראיאן ווען די באמבעס זענען געפלויגן, אבער אונז האבן זיי נישט געלאזט שיצן פון די פליענדע באמבעס, נאר זיי האבן אונז געצווינגען צו שטיין דארט בשעת'ן באמבארדירן, כדי אונז אריינצולייגן אין א שרעקליכע סכנה. עס זענען נעבעך גע'הרג'ט געווארן עטליכע יונגלעך פון די באמבעס.

צענטער קאפיטל

אין הענט פון די דייטשן

מסירות נפש פאר הנחת תפילין

נאכ'ן זיין א ווייליע אין סאמבאטהעל, האט אונז דער אונגארישע קאמאנדא איבערגעגעבן, פסח תש"ה, אין די הענט פון די דייטשע עס. עס. ימ"ש. די עס. עס. זענען געווען געפערליכע מלאכי חבלה, וואס האבן געוואלט אומברענגען אלע אידן, ה' ישמרנו.

תיכף ווען מ'האט אונז איבערגעגעבן פאר די דייטשן ימ"ש, האבן זיי פארלאנגט אז מיר זאלן זיי איבערגעבן אלע חפצים וואס מ'האט געהאט מיט זיך. מ'האט אונז אויסגע'שורה'ט אין א גלייכע שורה, און יעדעם געהייסן אויפמאכן זיין רוק-זאק. איך האב געהאט ביי מיר מיינע תפילין און אויך בילדער פון מיינע עלטערן און געשוויסטער, וואס איך האב מיטגענומען פון בילקא.

מען האט אונז באקוקט אינדרויסן אויפ'ן פעלד, און בשעת מען האט באקוקט מיינע חברים, האב איך שנעל באהאלטן מיינע תפילין און די בילדער. איך האב עס פארשטעקט אונטער א בוים, אונטער די בלעטער אויף די ערד, האפענדיג אז איך וועל עס שפעטער קענען קומען אפנעמען פון דארט, און איך האב מיך שנעל צוריק ארייגעשטעלט אין די שורה.

פון מיינע חברים האט מען טאקע צוגענומען אלעס וואס זיי האבן נאר געהאט ביי זיך. דערנאך איז געקומען מיין רייע, מ'האט באקוקט מיין זעקל, און אלעס איז אדורך בשלום. דאן בין איך שטילערהייט צוריקגעגאנגען צו דעם בוים, און גענומען פון דארט די תפילין און די בילדער. דערנאך האט מען אונז ארייגעפירט און א לאגער, ווי מיר זענען געווען אייגקוואטירט צו שלאפן אין א שטאל.

צוויי-דריי טעג נאך מיר זענען אנגעקומען אין לאגער, זענען ביינאכט אריינגעקומען די עס. עס. מלאכי חבלה, און יעדעם געהייסן זיך אויס'שורה'ן, און ווידער עפענען אלע זאכן. זיי האבן געוואלט זעהן צי מ'האט נאך ביי זיך עפעס ווערטפולע חפצים. אויב האבן זיי געטראפן א העמד, אדער דאס גלייכן, האבן זיי דאס צוגענומען.

אזוי ווי איך האב געהאט די תפילין און די בילדער, האט דער עס. עס. מאן וואס האט מיר אונטערזוכט, אנדעקט מיין אוצר. דערזעהנדיג אז איך האב אריינגעשמאגלט די תפילין מיט די בילדער אין לאגער, איז ער געווארן מלא כעס. ער האט מיר געשלאגן מכות רצח, אויפ'ן חוצפה אז איך האב עס נישט איבערגעבן עטליכע טעג פריער, ווען זיי האבן באקוקט יעדן איינעם תיכף ביים אנקומען אין לאגער.

נאכדעם וואס ער האט מיר אזוי צושלאגן, האט ער אראפגעלייגט ביידע זאכן פאר מיר, און געזאגט מיט שפּאַס, אז ער וויל מיר צוריקגעבן איינס פון די צוויי זאכן, און ער פרעגט מיר וועלכע פון די צוויי איך וויל האלטן, די תפילין אדער די בילדער?

ווי פארשטענדליך, האב איך געוויזן אויפ'ן תפילין, אז איך וויל דאס בעסער האבן, ווי איידער די בילדער. האט ער זיך שטארק געבייזערט, און מיר נאכאמאל געזומען שלאגן מכות אכזריות, שרייענדיג דערביי, 'דו וועסט שוין מער קיינמאל נישט זעהן דיינע עלטערן', כאילו ער זאגט, פארוואס איך וויל נישט בעסער האבן די בילדער פון מיינע עלטערן וואס איך וועל מער נישט זעהן.

ער האט ארויסגעווארפן מיינע תפילין דורכ'ן פענסטער, און מיר צוריק געגעבן די בילדער. פונקט איז דארט אינדרויסן געשטאנען מיין חבר, וואס מען האט אים שוין געהאט אונטערזוכט. ער האט געזעהן ווי מיינע תפילין פליען ארויס פון פענסטער, האט ער עס שנעל אויפגעהויבן און געזומען. שפעטער ווען איך בין ארויסגעקומען, האט ער מיר דאס צוריק געגעבן. אזוי האב איך צוריקבאקומען ביידע זאכן, סיי די תפילין און סיי די בילדער.

יעדן טאג פלעג איך אויפשטיין גאנץ פרי פארטאגס, און געלייגט תפילין. אויך מיינע חברים פלעגן אויפשטיין פרי, שנעל אנגעטוהן א של יד אדער א

של ראש, און געלייענט קריאת שמע. איינער פון אונז פלעגט שטיין ביי די טיר פונ'ם בארק (שטאל), אכטונג צו געבן אז קיין דייטש זאל נישט באמערקן וואס גייט פאר ביי אונז.

דער רבונו של עולם האט מיר געהאלפן, אז איך האב כמעט יעדן איינציגן טאג געלייגט תפילין, האבנדיג מיינע תפילין דורכאויס די גאנצע צייט פון די מלחמה.

נאכ'ן קריג האבן די תפילין באקומען ביי מיר גאר א גרויסע חשיבות. איך האב עס געלאזט בודק זיין, און כאטש די תפילין זענען געווען אנגעוועלשט פון רעגן און שנייען בשעת די וואנדערונגען אינמיטן קריג, און די בתים זענען שוין נישט געווען נוצבאר, זענען די פרשיות געבליבן כשר.

מיינע תפילין וואס איך האב אנגעטוהן טעגליך מיט מסירות נפש

אונטער די תפילין איז אויפגעשריבן למזכרת עולם:

"פרשיות מהודרות, ועבר על התפילין מסירות נפש ממש בימי השואה"

די תפילין זענען ביי מיר די חשוב'סטע זאך וואס איך האב. זיי וועלן מעיד זיין אויף מיר, אז איך בין נישט געווען קיין 'קרקפתא דלא מנח תפילין'.

פסח שנת תש"ה

וועק מ'האט אונז געטריבן פון אונגארן קיין עסטרייך, איז דעמאלטס געווען פאר פסח שנת תש"ה לפ"ק. איך האב געוואוסט אז מיר וועלן דא זיין פסח אונטער די דייטשן, האב איך מיר אנגעהויבן בארעכענען, ווי אזוי וועלן מיר זיך דא אן עצה געבן, צו קענען זיין אנגעהיטן פון עסן חמץ אין פסח.

דער אויבערשטער האט געהאלפן, אז איך האב נאך דעמאלטס געהאט ביי מיר פון די אונגארישע געלט וואס מיין שוועסטער פייגא ע"ה האט מיר אריינגענייעט אין מיין הויזן איידער איך בין געגאנגען אין ארבעטס-לאגער, האב איך געקענט מאכן עפעס א געשעפט. (אין עסטרייך האט מען זיך געקענט באנוצען מיט די אונגארישע וואלוטע, מ'האט עס איבעראל אנגענומען).

ביי אונז האט געארבעט א גוי, ער פלעגט דארט קאכן, האב איך אים געבעטן ער זאל מיר פארשאפן עטליכע קארטאפל, און איך וועל אים באצאלן דערפאר. דער ערל האט זיך צוגעכאפט צום געשעפט, און ער האט מיר געברענגט א פאר קארטאפל, און איך האב אים ערליך באצאלט.

דער ערשטער נאכט פסח, זענען מיר געווען אין זייער א טרויעריגע שטימונג. מיר האבן גוט געדענקט ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן מיט עטליכע יאר פריער אינדערהיים פסח ביינאכט. כדי מחזק צו זיין די צובראכענע געמיטער, האב איך צוזאמען גענומען עטליכע חברים, זיך אנידערגעזעצט, און איך האב זיי געזאגט, ס'איז דאך פסח אויפדערנאכט, קיין מצה און קיין ווין האבן מיר נישט, לאמיר כאטש עסן א קארטאפל לכבוד פסח, אזוי וועלן מיר נישט דארפן עסן קיין חמץ. אזוי האט נעבעך אויסגעזעהן אונזער סדר-נאכט אין לאגער.

זיצנדיג אזוי צוזאמען, האט מען אונז אנגעהויבן צו טרייבן ווייטער, ווייל די רוסן זענען געקומען אלס נענטער און נענטער. בין איך געלאפן מיט אלע קארטאפל אין די האנט, אבער לויפענדיג, זענען די קארטאפל ארויסגעפאלן פון מיין האנט...

טויטן-מארטש

ניסן-אייר תש"ה לפ"ק, קורץ בעפאר די ענדע פון קריג, זענען די אמעריקאנע געקומען פון איין זייט, און די רוסן פון די אנדערע זייט, און מיר זענען געווען דער קרבן אינדערמיט. די דייטשן האבן געזעהן אז זיי האלטן שמאל און די ענדע פון דעם מלחמה איז שוין גאנץ נאנט, ווייל די רוסן און די אמעריקאנער זענען געקומען אלס נענטער און נענטער צו די ריכטונג פון אוישוויץ.

דערפאר זענען די דייטשן דעמאלטס געווארן ווילד און צולאזט. זיי האבן אונז געצווינגען צו גיין צופיס לאנגע שטרעקעס אהן קיין שום ציל, נאר ארויסצונעמען דאס לעצטע ביסל כוחות וואס איז אונז נאך געבליבן. דאס איז געווען דעם טרויעריגן 'טויטן מארטש'.

גייענדיג אויפ'ן וועג האט מען כסדר געהאלטן אין איין טרייבן דעם עולם, 'שנעל, שנעל'. עלטערע מענטשן און יונגע בחורים וואס האבן נישט געקענט גיין גענוג שנעל, אדער אויב האט איינער זיך אראפגעזעצט אונטערוועגנס, האט מען אים באלד דערשאסן צום טויט רח"ל. רוב אידן זענען שוין דאן

טויטן מארש

געווען הויט-און-ביין, און די פיס האט שוין נישט געקענט טראגן. די אלע האט מען נעבעך געשאסן אויפ'ן וועג. בכלל האבן די רוצחים געשאסן סיי וועמען ס'איז זיי בייגעפאלן צו שיסן.

איך האב געהאט א חבר, א יונגע יונגל, ער האט געהייסן יענקל. אינמיטן וועג האט ער זיך אנגעהויבן אראפצוזעצן, זאג איך אים: 'יענקל, דו זעהסט דאך אז מען שיסט, מען הרג'ט, שטעל זיך אויף'. האט ער מיר געענטפערט: 'איך וואלט ווייטער געגאנגען, אבער וואס קען איך טוהן, די פיס גייען שוין מער נישט'. ער האט זיך נעבעך אראפגעזעצט, און מען האט אים באלד געשאסן א קויל אין קאפ, הי"ד.

משלם רעה תחת טובה

צווישן די וועלכע האבן מארשירט מיט אונז, איז געווען א אידישער דאקטאר. ער האט נאך פאר די קריג געדינט אלס דאקטאר, און בשעת די מלחמה האט ער אויך געהאט א פאזיציע אלס דאקטאר אין לאגער. וועז א עס. עס. מאן איז קראנק געווארן, האט אים דער אידישער דאקטאר באהאנדלט, און געגעבן מעדעצין.

האב איך באמערקט אז דער אידישער דאקטאר האט שוין נישט קיין כח צו גיין, און בלית ברירא האט ער זיך אפגעשטעלט אינמיטן וועג. איז צוגאגענגען צום אים איינס פון די דייטשן וועמען דער דאקטאר האט געהאט אונטערזוכט און אויסגעהיילט אין לאגער, און זאגט אים: 'הער דאקטאר, איך בעט דיר ביטע, זאלסט זיך אנשטרענגען וועיטער צו גיין, ווייל איך האב א באפעל אז ווער עס שטעלט זיך אפ, דארף מען זאפארט שיסן'.

דער דאקטאר האט זיך אנגעשטרענגט און איז קוים געגאנגען אביסל וועיטער. אבער די כוחות זיינע האבן זיך שוין אויסגעלאזט, און ער האט נישט געקענט וועיטער פארזעצן. האט ער זיך ווידער אראפגעזעצט. האב איך געזהן ווי דער דייטשער רשע ימ"ש גייט צו צום דאקטאר און זאגט: 'פארצייען זי מיר' (אנטשולדיגט מיר), און ער האט אים ליידער דערשאסן אויפ'ן ארט!

מאטהויזען

דער טויטן מארטש האט געדויערט בערך פיר-פינף טעג. דורכאויס א גאנצן טאג האבן מיר געהאלטן אין איין גיין, און ביינאכט זענען מיר געשלאפן אויפ'ן פרייען פעלד. מען האט אזוי מארשירט און מארשירט, ביז מיר זענען אנגעקומען צו א לאגער מיט'ן נאמען מאטהויזען.

מאטהויזען איז געווען א גרויסער לאגער, אבער זייער א שווערע לאגער, ממש דאס גיהנם התחתון. ווי איז פאר אונזערע אויגן וואס מיר האבן אלס געזעהן דארט.

פריער איז דארט געווען א קרעמעטעריום וואו מ'האט פארברענט אלע טויטע קערפערס, אבער ווען מיר זענען אנגעקומען דארט, איז שוין געווען ממש פאר די ענדע פון די מלחמה, האט דער קרעמעטעריום שוין נישט געארבעט, דערביי איז געווען איבעראל אנגעלייגט מיט הויפנס טויטע קערפער, אין די הונדערטער, איינס העכער'ן צווייטן, ווי האלץ וואס מ'לייגט איינס אויף די אנדערן רח"ל.

מיר האבן צוזאמען געקליבן די קערפערס פון די אומגעקומענע קדושים וואס זענען נעבעך געווען אויסגעלייגט איבעראל. מ'האט געגרובן גרובער אין די אפענע פעלדער, און מ'האט זיי דארט אריינגעלייגט.

דארט אין מאטהויזען, איז שוין נישט געווען וואס צו עסן. די דייטשן האבן שוין דעמאלטס אויפגעהערט צו געבן צו עסן. איי ווי אזוי האבן מיר געלעבט? ס'איז שוין געווען זומער צייט, און עס איז שוין געווען גראז אויף די ערד, האבן מיר פשוט געגעסן גראָז! אזוי ווי די חיות השדה, ונתתי עשב בשדך לבהמתך...

גערעטעווען פון א זיכער'ן טויט

מארשירנדיג אויפ'ן וועג, זענען מיר אנגעקומען נעבן א שטעטל מיט'ן נאמען אייזערניץ, אין די אלפין בערג (נעבן די שטאט גראַטץ). דארט האבן מיר זיך אפגעשטעלט. די דייטשע סאדיסטן האבן נאך געוואלט עפעס 'אריינכאפן',

מיט וואס זיי קענען אונז נאך פיניגן. דארט אין עסטרייך איז דא די גרויסע טיראָל בערג, האבן זיי אונז דארט ארויפגעטריבן אויף א הויכ'ן בארג מיט'ן נאמען פרעביכל. מ'האט אונז באפוילן זיך אויס'שורה'ן אויף די גאס, פינף אין א רייע, און זיך אנהאלטן איינער דעם אנדערן. מיר זענען דארט געווען בערך פינף הונדערט מענער, יונגע און עלטערע.

ארויפקומענדיג אויפ'ן שפיץ בארג, זעהן מיר אז אויף די צוויי זייטן פון די גאס שטייען די עס. עס. רשעים, מיט מאשין-געווער אין די הענט. צעהן רוצחים זענען געשטאנען אויף איין זייט, און צוואנציג אויף די אנדערע זייט. זיי האבן נישט קיין סאך געטראכט, נאר זיך גענומען שיסן אין אונזער ריכטונג. עס זענען דאן ליידער אומגעברענגט געווארן במשך א פאר שטונדען, כמעט צוויי הונדערט זיבעציג יונגע מענטשן, השם ינקום דמם.

די גאנצע צייט ווען זיי האבן געשאסן, בין איך געשטאנען מיט מיין קאפ אראפגעבויגן, און איך האב געזעהן די חברה רשעים בשעת'ן שיסן. זיי האבן אזוי געשאסן און געשאסן אהן אויפהער, זיי האבן אונז אלע געוואלט אומברענגען, ביז איינער איז געקומען שרייען אז ס'איז אנגעקומען א הויכער אפיציער פון די דייטשע וועהרמאכט, און ער האט אנגעהויבן שרייען אז די אמעריקאנע זענען דא, האבן זיי שנעל אפגעשטעלט די שיסעריי. ביידע אידן פון מיינע צוויי זייטן, וועלכע איך האב אנגעהאלטן, זענען ליידער אומגעקומען פון די שיסעריין. איך בין געבליבן אינדערמיט, כפתע בין החיים ובין המות.

נאך די מלחמה האב איך געדינט אלס עדות, קעגן די דייטשע מערדערער וואס האבן געשאסן אויף אונז.

איך האב דעמאלטס אריינגעקלערט אין וועלכן זכות בין איך גערעטעוועט געווארן פון אזא זיכערן טויט. האב איך געטראכט אז עס איז זיכער אין זכות פון די תפילין וואס איך האב געהאט מיט מיר, און איך האב זיך אזוי מוסר נפש געווען זיי צו לייגן, און אויך מזכה געווען מיינע חברים מיט די מצוה. זכות המצוה איז דאך מגיני ומצלי, דאס האט אוודאי מגין געווען אז איך זאל נישט פאלען א קרבן.

[**אגב** איז כדאי צו דערמאנען, אז ווי‌באלד איך בין ניצול געווארן פון די מלחמה בזכות התפילין, האב איך מיר איינגעפירט א מנהג, צו קויפן יעדעס אייניקל און אור אייניקל, תפילין לכבוד די בר מצוה, אלס הכרת הטוב צום רבונו של עולם, אויף דעם וואס איך האב זוכה געווען און איבערגעלעבט די ביטערע קריג].

בא הרוג ברגליו

דארטן זענען געווען צוויי ברידער שומרי תורה ומצות, וואס זענען מיטגעווען מיט אונז, און איינער פון די ברודער איז נעבעך אראפגעפאלען פון די קוילען. אויפדערנאכט ווען מיר זענען אנגעקומען אויף אן ארט וואו מען האט אונז שוין געלאזט אביסל רוען. האט דער אנדערע ברודער אונז געבעטן, אז ער וויל כאטש זאגן איין קדיש נאך זיין ברודער, וועלכער ער האט אנגעהאלטן מיט זיין רעכטע האנט, און איז דורכאויס די שיסעריין אנידערגעפאלן. האבן מיר געמאכט א מנין אין די זייט, אז די עס. עס. זאלן נישט באמערקן, און ער האט געזאגט קדיש.

דעם קומענדיגן אינדערפרי, ווען מ'האט אונז אנגעהויבן צו טרייבן ווייטער, זענען מיר מיט גרויס שטוינונג, וואו דער געשטארבענער ברודער קומט צו גיין... ער לעבט... ער האט אונז פארציילט, אז ער האט נעבעך באקומען א קויל אין מויל, און דאס פנים איז אים געווען זייער געשוואלן, אבער ער האט עס איבערגעלעבט.

[**שפעטער** קומענדיג אין לאגער גונסקירכען, איז דער ברודער וואס האט געזאגט קדיש, געשטארבן, און דער ברודער נאך וועמען ער האט געזאגט קדיש, האט איבערגעלעבט די מלחמה].

גונסקירכען

פון מאטהויזען האט מען אונז געטריבן קיין גונסקירכן אין עסטרייך. דארט זענען מיר אנגעקומען בערך ראש חודש אייר שנת תש"ה לפ"ק, וואו מיר האבן זיך אויפגעהאלטן די לעצטע טעג פון די קריג.

דארט אין גונסקירכען האט מען אריינגעשטיפט איבער פופצן טויזענט אידן אין א קארגע פינף האלצערנע בארַאקן, וואס האבן געקענט אריינענעמען דאס מערסטע, א פינף טויזנעט מענטשן. מיר זענען געלעגן דארט ווי סארדינען. מיר האבן נישט געהאט קיין פלאץ ווי זיך אויפצושטעלן. מען האט נישט געקענט זיצן און נישט געקענט שטיין. ס'איז געווען שרעקליך.

גונסקירכען איז געווען דער ביטערסטע לאגער, נאך ערגער פון מאטהויזען. אויך דא האט מען אונז ממש גארנישט געגעבן צו עסן אדער טרינקן. נישט האבנדיג קיין ביסן אין מויל, האבן מיר בלית ברירא ווייטער געגעסן גראז זיך צו ערנערן.

אונזער צושטאנד אין גונסקירכען איז געווען גאר ביטער. מען האט נישט געדארפט מער קיין גאז קאמערן, מען האט נישט געדארפט מער קיין מאשין געווער אונז אומצוברענגען. מען האט פשוט נישט געגעבן צו עסן, און טויזענטער זענען ל"ע טעגליך געפאלן, השם ינקום דמם.

מיט מיינע אייגענע אויגן האב איך געזעהן, ווי אזוי א היימישער איד איז צוגעגאנגען צו א נישט-לעבעדיגער מענטש, און אראפגעריסן א שטיקל פלייש, און מיט דעם געשטילט זיין אויסטערלישן הונגער. ס'איז ליידער מקוים געווארן דאס וואס מען זאגט אין קינות פון תשעה באב, נשים רחמניות בשלו ילדיהן, מען האט געגעסן די פלייש פון די אייגענע קינדער. וויי איז צו מיינע אויגן, אז איך האב אזוינס געדארפט צוזעהן.

געראטעוועט מיין קרוב

מיין קרוב ר' יעקב הערש דאָפט ע"ה איז געווען צוזאמען מיט מיר אין גונסקירכען. ער איז צו מיר צוגעקומען און געזאגט, 'שלמה, איך גיי אויס פון הונגער, איך האב שוין נישט געגעסן א פאר טעג, איך פאל צוזאמען'.

איך האב נאך געהאט ביי מיר אן אָמֶעגאָ (OMEGO) זייגער (מיין שוועסטער פייגא האט עס געהאט אריינגעשטעקט אין מיין רוק-זאק, און איך האב דאס ארומגענומען איבעראל). בין איך צוגעגאנגען צו א אידישן קאפּאָ, ער איז

געווען דער ממונה אויף דעם עסן, און איך האב אים געזאגט: 'איך האב דא אן 'אמעגא זייגער', גיב מיר א רעפטל ברויט און איך גיב דיר דעם זייגער'.

ער האט מסכים געווען צו דעם געשעפט, און ער האט מיר געגעבן ברויט פאר דעם זייגער. איך האב מיך געטיילט מיט דאס שטיקל ברויט, מיט ר' יעקב הערש. אזוי האבן מיר נאך געקענט ציען נאך אביסל, און מיר זענען ביידע טאקע געבליבן לעבן, א דאנק דאס שטיקל ברויט.

איך אליין בין זייער קראנק געווארן אין גונסקירכען. איך האבן נישט געקענט שטיין אויף די פיס. וועז די באפרייאונג זאל זיך זוימען נאך צוויי-דריי טעג לענגער, וואלט איך עס ח"ו נישט איבערגעלעבט. עס איז ממש געווען א הצלה מן השמים, אז איך האב מיך געקענט פארזארגען דאס ברויט. הודו לה' כי טוב.

עלעפטער קאפיטל

באפרייאונג און פאראייניגונג

באפרייאונג

זייענדיג א פאר טעג אין גונסקירכען עסטרייך, האט מען פרייטאג ערב שבת קודש, כ"א אייר שנת תש"ה לפ"ק (מאי 4, 1945) אפיציעל געענדיגט די צווייטע וועלט מלחמה. די אמעריקאנער האבן דעמאלטס אויפגעריסן די צוים פון דעם לאגער, און ארײנגעשטורעמט מיט א טאנק, און אונז באפרייט לחירות עולם! אזוי האט זיך געענדיגט די קריג. (די דייטשן זענען שוין פריער אנטלאפן, וועו זיי האבן איינגעזעהן אז דער קאמף איז שוין א פארלוירענער).

מען קען זיך פארשטעלן די געוואלדיגע שמחה פון די העפטלינגען וואס זענען נאך געבליבן לעבן. פון די פופצן טויזענט אידן וועלכע זענען דעפארטירט געווארן דארט, האבן ליידער בלויז איבערגעלעבט א קנאפע צוויי טויזענט אידן, אחד מעיר ושנים ממשפחה.

וועו מיר זענען באפרייט געווארן, האבן אונז די אמעריקאנער געגעבן א שריפט מיט א זיגל, אלס באווייז אז מיר זענען געווען אין גונסגירכן לאגער. דאס איז געווען דער איינציגער לעגאלע שריפט וואס איך האב דעמאלטס פארמאגט.

וועו מיר זענען באפרייט געווארן, בין איך געלעגן אויפ'ן בעט אינגאנצען אפגעשוואכט. איך האב מיך קוים געקענט רירן, איך האב נישט געקענט זיצן, און אוודאי נישט שטיין אויף די פיס. איך בין געווען ממש הויט און ביין, און געוואויגן ווייניגער פון פערציג פונט!

דאס איז אבער געווען א געוואלדיגער חסד ד', ווייל די אלע אידן וועלכע האבן נאך געהאט כח צו גיין אויף די פיס, זענען באלד ביי די באפרייאונג געלאפן צו די מאגאזינען מיט עסן. זיי האבן אויפגעבראכן די טירען פון די מאגאזינען, און האבן אנגעהויבן צו עסן פארשידענע פעטע עסן וואס איז דארט געווען. אבער נאך די עטליכע יאר וואס זיי האבן נישט געהאט קיין נארמאל שטיקל עסן אין מויל, איז דאס געווען א שרעקליכע סכנה פאר זיי. זייערע מאגערע סקעלעטן קערפער האבן נישט געקענט מיט איינמאל פארדייען אזעלכע סארט שווערע עסן. זיי זענען ליידער קראנק געווארן אויף פלעק-טיפוס ל"ע, און קורץ דערנאך געשטארבן, שוין נאך די באפרייאונג.

דער אויבערשטער האט מיר געהאלפן אז איך האב נישט געהאט קיין טראפ כח, ווייל אזוי האב איך נישט געקענט לויפן צו די מאגאזין כאפן עסן,

שילד וואס ווארענט אז עס זענען דא מענטשן אנגעשטעקט מיט טיפוס רח"ל

און דאס האט ממש גאראטעוועט מיין לעבן. דאס איז א מוסר-לעקציע פאר יעדן איד, אז אסאך מאל זעהט עפעס אויס זייער נישט גוט, מען קען נישט אראפלייגן א פיס פון בעט ל"ע, אבער דערווייל איז דאס די גרעסטע טובה פאר'ן מענטש, וואס קען אפילו ראטעווען זיין לעבן!

הירשינג שפיטאל

זייענדיג אין אזא שוואכן צושטאנד נאך די באפרייאונג, האבן די אמריקאנער סאלדאטן, וועלכע האבן אונז באפרייט, אונז אוועקגעפירט מיט לאסט-אויטעס צו א שטעטל מיט'ן נאמען הירשינג. אין הירשינג האבן די אמעריקאנער אויפגעבויעט א פראוואזארישער שפיטאל. זיי האבן ארויסגעטריבן די דייטשן פון זייערע הייזער, און געמאכט דערפון א שפיטאל. די דייטשן פון די געגענט ארום, זענען געקומען באדינען די פאציענטן פון שפיטאל.

אין דעם שפיטאל בין איך אפגעליגן בערך דריי מאנאטן. איך בין געווען אזוי אויסגעדארט און אזוי קראנק, אז איך האב נישט געקענט שטיין אויף מיינע פיס, איך האב גארנישט געקענט טוהן. איך האב געהאט פלעק-טיפוס, און די הער פון מיין גוף איז מיר אינגאנצען אויסגעקראכן.

טראץ מיין שוואכן צושטאנד, האב איך נישט פארפאסט צו לייגן תפילין. איך האב געהאט א חבר וואס איז געקומען יעדן טאג און שפיטאל, און מיר געהאלפן לייגן תפילין.

די אמעריקאנער האבן אונז געגעבן צו עסן צושטאטלעך, קודם גאר לייכטע עסנווארג, און ביסלעכווייז אונז צוגעווואוינט צוריק צו עסן ווי געווענליך, ביז איך האב צוביסלעך אנגעהויבן צוריק צו קומען צו די כוחות. אבער אויך דא אין שפיטאל, האב איך זיך שטארק געהיטן נישט צו עסן קיין טריפות, און איך האב בעיקר געגעסן קארטאפל.

אין איינע פון די טעג וואס איך בין אזוי געלעגן אין שפיטאל, בין איך געווען פארזינקען אין א שלאף. קלאפט פלוצלינג איינער אויף די טיר. איך גיב א קוק, און איך זעה א סאלדאט שטייט פאר מיר. דער סאלדאט איז קענטליך געווען א איד, און ער האט געהאט א 'מגן דוד' סימבאל אויף זיך.

איך האב אים געפרעגט מיט ערשטוינונג ווער ער איז, און וואס ברענגט אים אהער אין שפיטאל. האט ער מיר געזאגט אז ער איז פון די אידישע בריגאַדע פון ארץ ישראל, און ער איז געקומען זיך אומקוקן אויף די אידישע קראנקע דא אין שפיטאל, און דערנאך פארט ער צוריק אהיים קיין ארץ ישראל.

'ארץ ישראל?' - טראכט איך צו מיר - 'איך האב דאך א ברודער אין ארץ ישראל!' איך האב נאך געדענקט זיין אדרעס, אז ער וואוינט אויף שמואל הנביא 10, אין ירושלים. האב איך געגומען א בליי מיט א שטיקל פאפיר, און אפגעשריבן א פאר וועדטער פאר מיין ברודער שמואל הערש. אין דעם בריוו האב איך אים מודיע געווען אז איך האב איבערגעלעבט די קריג, און אז איך ערהויל זיך אצינד אין א שפיטאל. איך האב איינגעקנייטשט דעם בריוול און עס איבערגעגעבן פאר דעם סאלדאט, וועלכער האט מיר פארשפראכן אז ער וועט פערזענליך גיין באזוכן מיין ברודער און אים איבערגעבן דאס בריוול.

דריי טעג שפעטער האט מיין ברודער שוין געהאט דעם בריוו. ער האט שטארק אויפגעלעבט און זיך גאר געפרייט, וויסנדיג אז כאטש איינס פון זיינע געשוויסטער זענען געבליבן לעבן.

פרעשבורג

זייענדיג אין שפיטאל אין הירשינג, זענען געקומען דארט אידן וואס זענען געווען אין אוישוויץ, און זיי האבן מיר פארציילט וואס איז דארט פארגעגאנגען רחמנא ליצלן. איך האב שוין אינמיטן די מלחמה געזעהן ווי באנען פירן אידן קיין אוישוויץ, אבער איך האב נאך געהאפט אז מיינע עלטערן לעבן אפשר.

נאך א שטיק צייט, האב איך מיך בארעכנט אז איך גיי אהיים קיין בילקא, זעהן צי איז אפשר איינע פון מיין משפחה געבליבן לעבן. איך בין געפארן פון עסטרייך קיין פרעשבורג, וועלכעס איז געווען סלאוואקיי דעמאלטס. דארט אין פרעשבורג טרעף איך א איד פון בילקא, אונזער היימשטעטל, און ער זאגט מיר, אז ער האט געזעהן מיינע שוועסטערס, זיי לעבן. וועז איך האב אים געפרעגט, 'וואו האסטו זיי געזעהן', האט ער מיר געזאגט, 'אין בודאפעסט', אונגארן.

אוי האב איך געהאט א שמחה מיט אזא בשורה טובה, אז דריי פון מיינע שוועסטערס האבן איבערגעלעבט. תיכף נאכ'ן הערן די גוטע נייעס, האב איך

מיך אויפגעהויבן פון פרעשבורג, און אנשטאט פארן קיין בילקא, האב איך אנגעהויבן פארן אין די ריכטונג פון פעסט, צו טרעפן מיינע שוועסטערס.

קיין געווענליכע באנען זענען דעמאלטס נישט געפארן, אבער עס זענען געווען רוסישע לאסט אויטאס וואס האבן געפירט די רוסישע און די אמעריקאנער סאלדאטן, און זיי פלעגן אויפנעמען ציווילע מענטשען אויף די טראָקס אומזיסט. איך האב מיך אריינגעזעצט אין א לאסט-אויטא, און זיך ארויסגעלאזט אויפ'ן וועג קיין פעסט.

אונטערווענגס זענען געווען פול מיט פאָלקס-קיכן, וואס די אמעריקאנער ארגענעזאציעס האבן צוגעשטעלט, צו פיטערן די קריג איבערגעלעבטע וועלכע זענען געפארן אויף די וועגן.

פאראייניגונג אין בודאפעסט

אנגעקומענדיג קיין בודאפעסט, האב איך צום ערשט געטראפן אויף די גאס, מיין שוועסטער מרים איידיל ע"ה. ס'איז געווארן א גרויסע פרייד, א שמחה עצומה. איך האב זי באלד געפרעגט וואו זענען מיינע אנדערע צוויי שוועסטער, פייגא און רייזל, האט זי מיר געזאגט אז זיי זענען געפארן קיין בילקא זעהן צי איז אפשר איינער פון די משפחה געקומען אהין נאך די מלחמה. זיי האבן אויך געקלערט אז אפשר קען מען דארט אין בילקא אנהייבן א ניי לעבן.

דאס באגעגעניש מיט מרים איידיל ע"ה איז געווען גאר רירענד אבער פרייליך. פון די אנדערע זייט איז אבער געווען א גרויס טרויער, ווייל איך האב ביז דאן נאך קיינמאל פריער נישט געהערט וואס האט למעשה פאסירט מיט מיינע עלטערן און די אנדערע געשוויסטער וואס מ'האט אוועקגעפירט קיין בערעגסאז, נאך מ'האט זיי דעפארטירט פון בילקא. יעצט האב איך מיך צום ערשטן דערוויסט די ביטערן ווארהייט, אז מען האט ליידער אומגעברענגט אויף קידוש השם די טאטע און מאמע, לאה מיט אירע פינף קינדער, און שרה מיט איר קינד, השם ינקום דמם.

די ביטערע נייעס האט מיך אינגאנצן אויפגעשוידערט, ווייל ווי לאנג איך האב נישט געהערט קיין קלארע ידיעה, האב איך נאך געהאפט אין הארצן

אז אפשר לעבן זיי נאך. - אבער דאס אז כאטש דריי פון מיינע שוועסטערס האבן יא איבערגעלעבט, האט מיר עטוואס געגעבן א שטיקל חיזוק.

דערווייל האבן מיר נאכנישט געהאט קיין שום ידיעה איבער מיינע צוויי יונגערע ברידער, יוסף און משה נחמי'.

בילקא נאכ'ן קריג

נאך א קורצע צייט זענען פייגא און רייזל צוריקגעקומען פון בילקא, און מיר האבן זיך ווידער פאראייניגט. די שמחה איז געווען אין לשער.

פייגא און רייזל האבן אונז דערציילט, אז אנקומענדיג צו אונזער הויז אין בילקא, האבן זיי הערשט געזעהן דעם ריכטיגן חורבן. דאס גאנצע הויז איז געווען אויסגעלייגט. די גוים פון שטעטל האבן אוועקגערויבט אלעס פון די אידישע הייזער. אויך פון אונזער הויז איז אלעס אויסגעלייגט געווארן. ס'איז נישט געבליבן קיין שטיקל מעבל, אפילו קיין בענקל איז נישט געבליבן. שוין אפגערעדט פון אלע ספרים וואס זענען ווי פארשווינדען געווארן. מיר האבן געהאט א ווילנא ש"ס, און נאך פילע ספרים.

צוזאמען מיט מיינע שוועסטער אין בודאפעסט באלד נאך די מלחמה
פון רעכטס צו לינקס: מרת רייזל מאשקאוויטש ע"ה, אני הק', מרת מרים איידיל ראזענבוים ע"ה, מרת פייגא שווימער ע"ה

מיינע שוועסטערס זענען אריין אין שטאט-הויז, דאס איז געווען די שטוב פונ'ם בירגערמייסטער (הויפט פון שטעטל), צו הערן פון אים וואס עס איז דא צו טוהן. ער האט געבעטן אז זיי זאלן זיך ווידער באזעצן אין בילקא.

אבער מיינע שוועסטערס האבן געווייגט צום בירגערמייסטער אז דאס גאנצע הויז איז אויסגעלערט. ער האט זיי פראבירט צו בארואיגן, און געזאגט: 'נישט געזארגט, גייטס ארום צו די גוי'אישע הייזער, און וואו איר וועט טרעפן מעבל וואס איר דערקענט אז עס קומט פון אייער הויז, זאלט איר דאס אפנעמען...'. די איראניע דערפון איז געווען, אז דער בירגערמייסטער אליינס איז געזעצן אויף א בענקל פון אונזער הויז... .

וען זיי האבן דאס געזעהן, האבן זיי באשלאסן אז עס קומט נישט אין באטראכט ווייטער צו פארבלייבן אין בילקא.

רוסן לאזן נישט ארויס

מיינע שוועסטערס האבן זיך בארעכנט צוריק צו לאזן אין וועג קיין בודאפעסט. אבער עס האט זיך געמאכט א פראבלעם. די רוסן האבן אינצווישן באזעצט די געגענט פון בילקא, און האבן קיינעם נישט ארויסגעלאזט פון די געגענט. אבער פייגא און רייזל, האבן באוויזן אונטערצוקויפן די רוסישע גרענץ-ווכטער, און ער האט זיי דורכגעשווארצט די גרענץ צוריק קיין אונגארן. אזוי זענען זיי בשלום צוריק אנגעקומען קיין בודאפעסט.

דאס גאנצע אונטערקויפן איז געווען מיט גרויס סייעתא דשמיא. איידער מ'האט דעפארטירט אונזער משפחה צו דעם געטא אין בערעגסאז, האט פייגא געהאט א טייערע פעלצענעם מאנטל. זי האט דאס דעמאלטס געגעבן פאר א גוי'טע אין שטעטל צו באהאלטן ביז מ'וועט צוריקקומען און עס אפנעמען, און יעצט וועז זי איז צוריקגעקומען קיין בילקא, האט זי אפגענומען דעם טייערן מאנטל פון די גוי'טע. מיט אט דעם מאנטל האט זי אונטערגעשמירט דעם רוסישן אפיציר, און ער האט זיי דורכגעשווערצט די גרענץ קיין אונגארן.

עס איז געווען א חסד ד' אז פייגא האט געהאלטן קאפ צו באהאלטן דעם טייערן מאנטל ביי די גוי'טע, און בעיקר אז די גוי'טע איז געווען ארענטליך

און מסכים געווען דאס צוריק צו געבן. אזוי איז איר געלונגען אונטערצושמירן דעם רוסישן אפיציער.

מיינע שוועסטערס האבן געהאט גרויס מזל אז זיי האבן געקענט ארויסגיין באצייטענס פון בילקא, ווייל ווען נישט, וואלט דאס באדיידט צו בלייבן פארהאקט אונטער די רוסישע אייזערנע פירהאנג חלילה, אזוי ווי עס האט ליידער פאסירט מיט אסאך אנדערע אידן.

באשלוס צו פארן קיין ארי"י

אין בודאפעסט זענען מיר געווען עטליכע וואכן, ביז מיר האבן זיך בארעכנט אז ס'איז נישט קיין תכלית מער דארט צו בלייבן. מיר האבן אנגעהויבן טראכטן וואו מיר זאלן זיך באזעצן, און באשלאסן צו פארן קיין ארץ ישראל. דארט אין ארץ ישראל האבן מיר דאך געהאט א ברידער, ר' שמואל הערש ע"ה. מיר האבן אים שוין גראדע פראבירט מערערע מאל צו קאנטאקטן נאך די מלחמה, אבער עס איז שוין אריבער עטליכע חדשים און האבן מיר נאך אלס נישט געהאט קיין שום פארבינדונג מיט אים.

אינצווישן האבן מיר געהערט אז עס פארן טראנספארטן קיין ארץ ישראל. עס זענען דארט געווען די אידישע בריגאדא (אידישע סאלדאטן) אונטער'ן נאמען 'בריחה', וועלכע האבן ארגאנאזירט צו פארן קיין ארץ ישראל. האבן מיר אלע (דאס הייסט מיינע דריי שוועסטער און איך) זיך צוגעשטעלט צו דעם טראנספארט צו פארן אינאיינעם קיין ארץ ישראל.

דער פלאן איז געווען אז דער טראנספארט וועט גיין ביז איטאליע, און פון דארט וועלן די שיפן פארן קיין ארץ ישראל. דא האט זיך ווידער אנגעהויבן אונזערע מיטמאכענישן. מען האט אונז געפירט צופיס פון איין ארט צום אנדערן, און אין די טונקלקייט פון די נאכט זענען מיר געגאנגען מיט לאסט-אויטאס, ביז מיר זענען אנגעקומען קיין עסטרייך.

נאך אלע וואנדערונגען האט מען דארט אין עסטרייך צעוויסן געטון פאר דעם גאנצן טראנספארט, אז למעשה קען מען נישט פארן קיין ארץ ישראל. זיי

האבן אונז געמאלדן אז די ענגלענדער האבן פארמאכט אלע גרעניצן, און זיי האלטן נישט ביים אריינלאזן קיין שום אידישע אימיגראנטן קיין ארץ ישראל.

באלד וועו די ענגלענדער האבן געזעהן א טראק מיט אידן, האבן זיי יעדן אראפגעטריבן, און נישט געלאזט ווייטער פארן. זיי האבן נישט געוואלט אז די אידן זאלן קומען קיין ארץ ישראל, און אויפשטעלן דארט א מדינה. דעריבער האבן זיי אנגעזאגט פאר אלע מדינות, אז מען זאל נישט לאזן די אידן פארן קיין ארץ ישראל.

צוועלפטער קאפיטל

בראַנאָ פליטים-לאגער

בראַנאָ פליטים-לאגער

ווי באלד מ'האט אונז געמאלדן אז מיר קענען נישט פארן קיין ארץ ישראל, זענען מיר אלע געבליבן שטעקן אין עסטרייך. מען האט אונז געפירט צו א שטעטל מיט'ן נאמען בראנא. (אגב, בראנא איז די געבאָרטס-ארט פון דער צורר היהודים היטלער ימ"ש). עס האט זיך דארט געשאפן א פליטים-לאגער, וואו עס האבן זיך אויפגעהאלטן א שיינע אידישע ציבור, בערך דריי הונדערט אידישע משפחות. דאס איז שוין געווען אין תש"ו לפ"ק, און איך בין אלט געווען בערך דריי און צוואנציג יאר.

אינטערעסאנט איז, אז אלע לענדער וועלכע די דייטשן האבן איינגענומען במשך די קריג, זענען נאך די מלחמה צוטיילט געווארן אויף פיר טיילן. ס'איז געווען איינגעטיילט צווישן די פיר אליאירטע לענדער, אמעריקע, ענגלאנד, רוסלאנד, און פראנקרייך. יעדער האט געקומען דער טייל וואו ער האט איינגענומען ביי דעם סוף פון די קריג. יעדער טייל וואו די פיר גרויסמאכטן האבן באזעצט, האט זיך געגרופן אויף איר נאמען. ס'איז געווען די אמעריקאנער-זאָנע, די ענגלישע-זאָנע, די רוסישע-זאָנע, און די פראנצויזישע-זאָנע.

אונזער פליטים-לאגער בראנא איז געווען אונטער די פירערשאפט פון די אמעריקאנער-זאנע. מ'האט געמאכט א ישוב אין די הייזער וואו עס האבן פריער געוואוינט דייטשן. די אמעריקאנער האבן ארויסגעטריבן די דייטשן פון דעם שטעטל, און מ'האט אונז דארט באזעצט. אין א הויז האט געוואוינט בערך פיר-פינף פאמיליעס, יעדער פאמיליע האט באקומען איין צימער. מענער זענען געשלאפן באזונדער און פרויען באזונדער.

איך בין געשלאפן מיט עטליכע חברים אין איין צימער. אין אונזער הויז האבן געווואינט עטליכע משפחות וואס האבן געשטאמט פון מונקאטש און בערעגסאז. איינער פון זיי איז געווען א איד מיט'ן נאמען ר' עזריאל קליין. ער איז געווען פון די שטאט מונקאטש, און האט דארט געווואינט מיט זיינע קינדער וועלכע האבן איבערגעלעבט די קריג.

רוב אידן האבן זיך דארט באזעצט נאר צייטווייליג. זיי האבן געהאט אין פלאן ווייטער פארצוזעצן, אדער קיין אמעריקא אדער קיין ארץ ישראל. דער בראנא לאגער איז געווען א ריכטיגער קיבוץ גליות, אידן מארבע כנפות הארץ, פון רוסלאנד, דייטשלאנד, פולין, אונגארין, טשעכסלאוואקיי, און נאך פארשידענע לענדער.

די אידן וועלכע זענען אנגעקומען קיין בראנא מיט די טראנספארטן פון רוסלאנד, זענען אסאך פון זיי נעבעך געווען אין סיביר דורכאויס די מלחמה, און האבן געהאט מיט זיך יונגע קינדער. דארט זענען געווען געגענטער ווי קינדער האבן איבערגעלעבט די מלחמה. פון אונגארן זענען ליידער כמעט נישט געבליבן קיין יונגע קינדער, מ'האט זיי נעבעך אלע אויסגע'הרג'ט אין אוישוויץ, הי"ד. אבער אין רוסלאנד האט מען נישט גע'הרג'ט, און דעמאלטס איז געווען דאס ערשטע מאל נאך די מלחמה וואס מיר האבן געזעהן יונגע קינדער, און עס איז געווען ביי אונז א חידוש.

די קינדער פון רוסלאנד האבן נעבעך גארנישט געקענט, זיי האבן דאך קיינמאל נישט געלערנט. מען האט מיר געבעטן צו לערנען מיט די קינדער. עס זענען געווען קינדער פון פינף ביז פופצן יאר אלט, האב איך מיט יעדעם איינעם געלערנט אביסל וואס עס האט אים אויסגעפעלט, עברי, חומש, אדער גמרא.

צוביסלעך האט מען אנגעהויבן שפירן אז מען לעבט. די אמעריקאנער 'דזשוינט' האט ווי באקאנט געהאלפן די שארית-הפליטה אידן זיך שטעלן אויף די פיס. זיי האבן געשיקט פעקלעך מיט עסן, קליידונג, און וואס מען האט נאר געדארפט. צווישן די עסנווארג וואס זיי האבן געשיקט פון אמעריקע, איז געווען קאנסערווועטירטע כשר'ע מילך, און פלייש. שפעטער איז געקומען

א שוחט, אן אונגארישער איד. דעמאלטס האט מען שוין אנגעהויבן שחט'ן בהמות און הינדלעך אין בראנא.

יעדן חודש האט יעדער איינער באקומען געלט פון די אמעריקאנער 'דשוינט', נישט קיין גרויסע געלטער, אבער מען האט געקענט דערפון שיין עקזעסטירן. אז מ'האט געהאט אביסל געלט, האט מען שוין געקענט קויפן קליידער און בגדי שבת, מ'האט געקענט קויפן א קאפעלוש. (ס'איז טאקע נישט געווען אזוי ווי די היינטיגע חסידישע הוטן, אבער ס'איז געווען א שווארצע קאפעלוש...). מיט דעם געלט האט מען אויך געקענט קויפן פרישע גרינצייג. (אבער פרישע פיש און פלייש איז בכלל נישט געווען צו קויפן דארט).

אין בראנא האבן מיר געהאט א בית המדרש, און עס איז אפילו אויפגענומען געווארן דארט א רב פון אונגארן, דער קערעסטירער רבי, הגה"צ רבי נפתלי גראס זצ"ל, אן אייניקל פון הרה"ק רבי ישעי'לע קערעסטירער זי"ע. ער האט געהאט עלף קינדער, און אלע זענען געבליבן לעבן. ער איז געווען אן ערליכער איד. ער האט געפירט דאס דאווענען, פלעגט פסק'נען שאלות, און פארלערנען גמרא.

איך האב זיך באקאנט געמאכט מיט'ן רב, און איך פלעג לערנען מיט אים יעדן טאג, צוזאמען מיט מיינס א חבר, שמואל זיינוויל ראזענבערג נ"י (איך בין געווען צוזאמען מיט אים אין לאגער). דאכט זיך אז מיר האבן דעמאלטס געלערנט מסכת בבא מציעא. ס'איז נישט געווען דארט קיין סאך ספרים, אבער עטליכע גמרא'ס האט דער 'דשוינט' געברענגט פון אמעריקע, א גמרא ברכות, פסחים, א חומש, און נאך עטליכע וויכטיגע ספרים.

מיט שמואל זיינוויל האב איך צוזאמען עדות געזאגט קעגן די דייטשן וואס האבן געשאסן אויף אונז אין די שטאט אייזערניץ, בשעת'ן טויטן מארש ביי די ענדע פון די מלחמה.

עדות קעגן די דייטשן

זייענדיג אין בראנא האב איך געזעהן אין די ארטיגע צייטונגען א מעלדונג, אז מען זוכט עדות וואס זענען געווען ביי די אויבנדערמאנטע שיסעריי אין אייזערניץ. ווארשיינליך האט מען דעמאלטס געכאפט די דייטשע רוצחים, און

מ'האט געזוכט באווייזן ביי די פראצעס וואס איז אפגעהאלטן געווארן קעגן זיי. איך האב מיך איינגעמאלדן צוזאמען מיט מיין חבר שמואל זיינוויל ראזענבערג, אז מיר זענען געווען ביי יענע שיסעריי.

עטליכע חדשים שפעטער, חנוכה צייט (דעצעמבער 1945 למספרם), זענען די אמעריקאנער פאליצייַ (מען האט זיי גערופן די עם. פי.) אנגעקומען קיין בראנא, אין א פרייטאג אינדערפרי, און זיי האבן געזאגט אז זיי זוכן ליפשיץ און ראזענבערג. וועו מיר האבן זיך געטראפן מיט זיי, האבן זיי אונז געזאגט אז זיי ווילן אונז נעמען אלס עדות איבער די שיסעריי אין אייזערניץ.

די שטאט וואו דער פראצעס איז פארגעקומען האט געהייסן גראַטץ, און זיי האבן אונז געוואלט אהינפירן כדי עדות צו זאגן. גראטץ איז אויך געווען אין עסטרייך, אבער אין די ענגלישע-זאנע.

אזוי ווי עס איז געווען א קורצער ווינטערדיגער פרייטאג, האב איך זיי מודיע געווען אז איך פאהר נישט, ווייל עס איז שוין באלד שבת. האבן זיי אונז געזאגט אז זיי וועלן זיך אפשטעלן אויף שבת אין א אידישן פליטים-לאגער, וואו מיר וועלן זיך קענען אויפהאלטן שבת, און פון דארט וועלן זיי אונז ווייטער פירן קיין גראטץ. מען האט אונז טאקע געפירט מיט אן אמעריקאנער פאליציי'אישע קאר צו א אידישן פליטים-לאגער נעבן די ענגלישע-זאנע. דארט האבן מיר זיך אויפגעהאלטן שבת, און זונטאג האט מען אונז געפירט קיין גראַטץ.

אנקומענדיג קיין גראַטץ, האט מען אונז איינקוואטירט אין א האטעל. מען האט אונז אנגעזאגט אז מיר זאלן נישט ארויסגיין אויף די גאס, ווייל די עסטרייכישע צייטונגען האבן שוין באריכטעט אז עס זענען אנגעקומען צוויי עדות וועלכע זענען געווען ביי די שיסעריי, און וויבאלד די עסטרייכער זענען געווען גרויסע אנטיסעמיטן, האבן זיי נישט געוואלט אז מיר זאלן עדות זאגן, דעריבער זענען מיר געבליבן פארמאכט אינ'ם האטעל.

דארט האט מען אונז געפירט צו א תפיסה, וואו עס זענען געווען אויסגע'שורה'ט א פופציג-זעכציג חברה רוצחים. מען האט אונז געזאגט אז צווישן זיי געפונען זיך עטליכע וועלכע האבן געשאסן אויף אונז אין אייזערניץ, און זיי ווילן זעהן צי מיר וועלן זיי קענען דערקענען.

איך בין געשטאנען און געקוקט אויף די שורה באנדיטען, און איך פראביר צו זעהן אויב איך דערקען איינער פון זיי. יא, איך האב דערקענט דריי פון די מלאכי-חבלה. איך האב זיי אידענטיפיצירט, ווייל פונקט די דריי האבן ארויסגעשטעקט פון אלע אנדערע, און איך האב געדענקט די סימנים. איינער איז געווען זייער א הויכער, איינער האט נאר געהאט איין האנט ל"ע, און איינער האט סתם אויסגעזעהן מאדנע. בשעת די רוצחים האבן געשאסן, בין איך געווען מיט דעם קאפ אראפגעבויגן, אבער איך האב געקענט זעהן די רוצחים בשעת'ן שיסן.

איך האב עדות געזאגט אז די דריי זענען דארט געווען ביי די שיסעריי. נאכ'ן ענדיגן מיין עדות'שאפט האט מען אונז צוריקגעפירט קיין בראנא. די דייטשע מערדערער האבן ג'ע'טענה'ט אז עס איז נישט געווען זייער שילד, ווייל זיי האבן באקומען א באפעל פון זייערע אויבערהארן צו שיסן...

איך האב דעמאלטס כסדר נאכגעפאלגט די צייטונג-ארטיקלן צו זעהן וואס פאר אן אורטייל זיי וועלן באקומען. עס איז טאקע פארגעקומען א משפט, אבער מ'האט זיי פאראורטיילט א נישטיגע צוויי יאר אין טורמע. כאטש וואס זיי האבן געשאסן און אומגעברענגט אזויפיל אומשולדיגע קדושים מיט אזא גענפערליכע רציחה, איז דאס געווען דעם גאנצען אורטייל וואס זיי האבן באקומען.

גורל פון מיינע יונגערע ברידער

דארט אין בראנא, האט מען מיר איין טאג דערציילט, אז מ'האט געזעהן מיין ברודער משה נחמי' ני"ו שוין נאך די קריג. איך האב אנגעהויבן טראכן, אויב מיין ברודער משה נ"י לעבט, גיי איך אים זוכן. נו, וואו קען ער זיין? אין דייטשלאנד זענען דאך געווען אסאך פליטים-לאגערן, צווישן זיי, פעלדאפינג און פערנוואלד (אין עסטרייך זענען געווען צום ביישפיל, זאלצבורג, בראנאו, בינדערמיכל, און נאך). איך האב מיר בארעכענט אז איך וועל גיין קיין דייטשלאנד און ארומפארן אים זוכן. דאס איז שוין געווען אין יאר תש"ו לפ"ק, א יאר נאך די מלחמה האט זיך געענדיגט.

כדי צו קענען פארן פון איין לאנד צו דעם אנדערן, האט מען געדארפט האבן לעגאלע-שריפטן וואס צייגן וועט איך בין, איך האב אבער נישט געהאט קיין שום שריפטן נאך די מלחמה. עס איז געווען טראנספארטן מיט מענטשן, וואס זענען געפארן אהין און צוריק, פון אונגארין קיין עסטרייך, און פון עסטרייך קיין דייטשלאנד. די טראנספארטן זענען געווען אומזיסט. איך בין מיטגעפארן מיט אזא טראנספארט, און איך בין געגאנגען פון לאגער צו לאגער זוכן מיין ברודער, אבער אהן ערפאלג. קיינער אין די לאגערן האבן נישט געהערט פון אים, און איך האב אים נישט געקענט טרעפן.

הערשט א יאר שפעטער בין איך געוואויר געווארן, אז משה נחמי' נ"י איז באפרייט געווארן אין בוכענוואלד. דארט אין בוכענוואלד האט מען געזומען אלע קינדער בלויז דריי חדשים נאכ'ן קריג, און מען האט זיי געפירט מיט א שיף קיין ארץ ישראל. דאס הייסט אז ווען איך בין ארומגעלאפן פון לאגער צו לאגער אין דייטשלאנד אים זוכן, איז ער שוין לאנג געווען אין ארץ ישראל...

שפעטער, ווען איך האב מיך געטראפן מיט מיין ברודער משה נחמי' נ"י, האט ער מיר פארציילט די השתלשלות ווי אזוי ער איז אריבערגעגאנגען די קריג.

ווען ער איז אנגעקומען קיין אוישוויץ מיט דעם טראנספארט פון בערעגסאז צוזאמען מיט מיינע עלטערן און געשוויסטער, האט מען געשיקט מיינע צוויי יונגערע ברידער, יוסף און משה נחמי', צו די רעכטע זייט, און זיי זענען אריין ארבעטן דארט אין לאגער אין אוישוויץ.

נאך עטליכע וואכן זענען זיי ביידע געזומען געווארן צו די ביטערע לאגער פלאַשוב, נעבן קראקא. דארט זענען ביידע ברידער געווען צוזאמען אין די ערשטע צייט, אבער נאכדעם האט מען זיי צושיידט. יוסף הי"ד איז ליידער אומגעקומען א קורצע צייט שפעטער אין א שפיטאל, אין חודש טבת שנת תש"ד לפ"ק, זייענדיג א בחור פון אכצן יאר.

דאקעגן מיין ברודער יבלח"ט משה נחמי' נ"י, וואס איז אינגאנצן געווען א יונג בחור'ל ביים אויסברוך פונ'ם קריג, האט יא איבערגעלעבט. נאך די קריג איז ער אנגעקומען קיין בוכענוואלד. ער איז געווען פון די 'ילדי-בוכענוואלד' וואס מען האט געפירט קיין ארץ ישראל מיט א שיף קורץ נאך די מלחמה. דאס איז געווען איינע פון די ערשטע קינדער-טראנספארטן קיין ארץ ישראל.

וועו ער איז אנגעקומען קיין ארץ ישראל, האבן די ענגלענדער פארכאפט די שיף, און ארעסטירט אלע קינדער. ביינאכט זענען געקומען די 'בריחה' (דאס זענען געווען די אידישע בריגאדע, וועלכע האבן ארגאנאזירט מען זאל פארן קיין ארץ ישראל), זיי האבן אויפגעבראכן די תפיסה, און צוטיילט די קינדער איבער גאנץ ארץ ישראל, אז די ענגלענדער זאלן זיי נישט קענען טרעפן.

מיין ברודער משה נחמי', האט שפעטער געשריבן א בוך מיט'ן נאמען 'בילקה שלי' (מיין בילקא). ער האט דארט באשריבן דאס שיינע אמאליגע לעבן אין אונזער שטעטל בילקא, און ווי אזוי דאס איז ליידער פארווויסט געווארן בשעת די מלחמה יארן.

פערנוואלד

וועו איך האב מיך ארומגעוואלגערט אין דייטשלאנד, פון איין לאגער צום אנדערן צו זוכן מיין ברודער משה נחמי' נ"י, און איך האב שוין געהאלטן ביים צוריקפארן קיין בראנא, בין איך אויף א פרייטאג אנגעקומען קיין פערנוואלד, דער באקאנטער פליטים-לאגער וואו עס האט זיך אויפגעהאלטן דער קלויזענבורגער רב זצ"ל.

דארט האט זיך געשאפן א שיינער אידישער ישוב, צווישן זיי אונזערס א קרוב, ר' העניך ליפשיץ. ער איז געווען א זוהן פון דער פעטער ר' משה נחמי' (א זוהן פונ'ם זיידן הגאון ר' אברהם ליפשיץ זצ"ל). ר' העניך האט מיך איינגעליידנט צו פארבלייבן ביי אים אויף שבת. ער איז שוין דעמאלטס געווען פארהייראט, און געהאט דארט א דירה. איך האב אנגענומען די איינלאדונג און געבליבן ביי אים אויף שבת.

פרייטאג-צו-נאכטס האט ר' העניך מיך אריינגענומען צום קלויזענבורגער רב זצ"ל, און מיך פארגעשטעלט אלס זיין שוועסטער-קינד וואס איז געקומען פון א פליטים-לאגער אין עסטרייך.

דער קלויזענבורגער רב האט מיך געפרעגט פארשידענע פראגען, איבער דעם מצב אין עסטרייך, וואו די אידן וואוינען דארט? וויפיל לאגערן עס זענען דא. - איך האב געענטפערט אויף אלס וואס איך האב געוואוסט.

דער קלויזענבורגער רב האט מיר דעמאלטס געזעגן דרייסיג דאלער, וואס דאס איז געווען אסאך געלט בימים ההם, און מיך געבעטן אז איך זאל דאס איבערגעבן אין זאלצבורג פאר'ן ראש ישיבה. אין עסטרייך איז געווען א שטעטל מיט'ן נאמען זאלצבורג, וואו עס איז געווען א ישיבה וואס דער קלויזענבורגער רב זצ"ל האט געגרינדעט נאך די מלחמה.

דער קלויזענבורגער רב זצ"ל איז געווען איינער פון די ערשטע צו קומען קיין אמעריקא באלד נאך די קריג. ער האט דערציילט די אמעריקאנער אידן אלע צרות וואס ער איז דורכגעגאנגען, און זיי האבן אים באווארפן מיט געלט. ווען ער איז צוריקגעפארן צו די פליטים-לאגערן, האט ער מיט'ן געלט געשאפן ישיבות, וואס ער האט געזופן 'ישיבות תחת קלויזענבורג'. עס האבן דארט געלערנט א שיינע בחורים, און ער פלעגט זיי שטיצן. דער קלויזענבורגער רב האט אויפגעטוהן א געוואלד נאך די מלחמה.

איך האב זיך דאן אפגערעדט פאר'ן קלויזענבורגער רב זצ"ל אז איך ווייס נישט ווי אזוי איך וועל צוריק פארן קיין עסטרייך, ווייל די טראנספארטן זענען געפארן פון טשעכין און פון אונגארן, קיין עסטרייך און דייטשלאנד, און פון דארט קיין פראנקרייך, אבער אויף צוריק איז נישט געווען קיין טראנספארטן. קיין שריפטן האב איך אויך נישט געהאט צו גיין פון איין גרעניץ צו די אנדערע. האט מיר דער קלויזענבורגער רב זצ"ל געווינטשן אז איך זאל האבן הצלחה, און קענען צוריק קומען בשלום.

זונטאג האב איך מיך נאכגעפרעגט ווי אזוי מ'קען צוריקפארן קיין עסטרייך, האט מען מיר געזאגט אז עס זענען דא שווערצערס. די שווערצערס האבן געמאכט גוטע ביזנעס. זיי האבן געזומען זאכן וואס זענען געווען ביליג אין דייטשלאנד און עס אריבערגעפירט קיין עסטרייך, וואו זיי זענען געווען טייער. זיי האבן, צום ביישפיל, אריבערגעשווערצט צינד-שטיינער (מיט וואס מ'האט אנגעצינדן פייער, א שטיינער ווי שוועבל), פאָדעם, און נאך פארשידנע ארטיקלען.

מ'האט מיר געזאגט אז די שווערצערס פארן ארויס פון דייטשלאנד זונטאג ביינאכט. האב איך אנגענומען די עצה, און גערעכנט זיך מיטצוכאפן מיט די שווערצערס. זיי זענען געווען צעהן שווערצערס, און האבן געהאט צוויי

פירערס. איך האב אנגעהויבן צו גיין מיט זיי, און איינער פון די שוועריגער-פירערס איז צוגעקומען צו מיר און געפרעגט: 'וואו ווילסטו גיין?' האב איך אים געזאגט אז איך וויל גיין קיין עסטרייך.

האט ער מיר קלארגעשטעלט אז די שווערצערייי-רייזע קאסט צעהן דאלער. ווען איך האב אים געזאגט אז איך האב נישט (איך האב נישט געוואלט געבן פון די דרייסיג דאלער וואס איך האב באקומען פונ'ם קלויזנבורגער רב זצ"ל, וואס איז נישט געווען מיינע), האט ער מיר געזאגט, 'נו, אז דו האסט נישט, גיי צוריק'. און ער האט מיך אוועקגעשטיפט.

איך האב מיך בארעכענט אז איך וועל אים נאכגיין. איך האב זיי טאקע אנגעהויבן נאכצוגיין, אבער דער שווערצער-הויפט איז געקומען צו מיר מיט א שטעקן, און האט מיך אנגעהויבן צו קלאפן מיט דעם שטעקן, שרייענדיג: 'אדער גיי צוריק, אדער געב צען דאלער'. בלית ברירא, בין איך צוריקגעגאנגען.

צוריקקומענדיג איז ווידער געווארן די פראגע ווי אזוי פארט מען צוריק קיין עסטרייך?

בשעת די קריג זענען געווען לאסט-ווענער וואס האבן זיך צובראכן. א טייל פון זיי האבן אינגאנצן נישט געהאט קיין פענסטערס אדער טירן, האט מען מיר געגעבן אן עצה, אז איך זאל מיך אריינזעצן אין איינע פון די צובראכענע באנען וואס פארן פון דייטשלאנד קיין עסטרייך, און אזוי זאל איך זיך דורכשמאגלען די גרענץ.

אזוי האב איך טאקע געטון. איך בין אריינגעגאנגען אין אזא באן. פלוצלינג גיב איך א קוק פון דעם פענסטער, זעה איך אז די אמעריקאנער פאליציי קומט ארויף אויף די באן צוזאמען מיט די עסטרייכישער פאליציי. איך האב מיך אינגאנצען דערשראקן, ווער ווייסט וואס זיי קענען מיר טוהן, זיי קענען מיך נאך אפהאלטן און ארעסטירן. האב איך מיך באהאלטן אין ביה"כ. דער אייבערשטער האט מיר געהאלפן, אז זיי האבן מיך נישט באמערקט, און זיי זענען ווייטער געגאנגען... .

אזוי בין איך ב"ה צוריק אנגעקומען קיין עסטרייך בשלום. איך בין ארויסגעשטיגן פון די באן אין זאלצבורג. איך בין געגאנגען צו די ישיבה אפגעבן

די דרייסיג דאלער וואס דער קלויזענבורגער רב זצ"ל האט געשיקט, און פון דארט בין איך צוריקגעפארן קיין בראנא.

שוועסטערס חתונה

מיין שוועסטער פייגא ע"ה האט חתונה געהאט אין בראנא מיט הרה"ח ר' לייב בער (יהודה יששכר) שווימער ע"ה. ר' לייב בער איז געווען א פיינער יונגערמאן. ער איז געקומען פון אורשיווא (אין די געגענט פון בילקא). ער איז שוין געווען פארהייראט פאר די מלחמה, און האט ליידער פארלוירן דארט זיין פרוי הי"ד. ער האט זיך אליינס געדענקט צו מיין שוועסטער פייגא, און נאך א שטיקל צייט איז דער שידוך געשלאסן געווארן אין א מזל'דיגע שעה.

זעלבסטפארשטענדליך אז קיין גרויסע חתונה איז נישט געווען. דער מרא דאתרא הרה"ג רבי נפתלי גראס זצ"ל דער קערעסעטירער רבי, איז געווען דער מסדר קדושין. איך געדענק נאך גוט איר חתונה. דער חתן האט טאקע נישט געהאט קיין שיינע רעקל אנצוטוען אדער א שטריימל, און די כלה האט טאקע נישט געהאט קיין ווייסע חופה-קלייד. אבער עס איז געווען א ליסטיגע חתונה.

מען האט צוגעגרייט די צרכי החתונה וויפיל מען האט שוין געקענט צוגרייטן אויף א חתונה אין לאגער. עס זענען געקומען געסט פון אנדערע פליטים-לאגערן זיך צו באטייליגן ביי די חתונה.

איינס פון די געסט איז געווען, ר' מיכל ריגער ע"ה. ער איז געווען דעמאלטס א חתן ביי ר' שלמה גאלדשטיין ע"ה, וועלכער איז געווען דער גבאי ביי הרה"ק בעל מנחת אלעזר פון מונקאטש זי"ע. [אן אנדערע טאכטער פון ר' שלמה גאלדשטיין האט חתונה געהאט דארט מיט א געריר אינגערמאן].

נאך די חתונה האט דאס פארפאלק געוואוינט אין אונזער הויז, און איינס פון די צימערן.

זייענדיג אין בראנא האט מען אויך אנגעטראגן א שידוך פאר מיין שוועסטער מרים איידיל ע"ה. מען האט געריעדט א יונגערמאן, הרה"ח ר' שמואל ראזענבוים ע"ה, פון די דערנעבעדיגע פליטים-לאגער באַדאישל. איך בין אריבער געפארן

קיין באד-אישל זיך נאכפרעגן אויף אים. ער האט שוין געהאט חתונה געהאט פאר די מלחמה, און האט ליידער פארלוירן זיין פרוי און קינדער אין די קריג הי"ד, אבער ער איז נאך געווען גאר יונג, האבן מיר באשלאסן אז דאס וועט זיין א פאסיגער שידוך. מען האט טאקע געשלאסן דעם שידוך, און באשטימט א זמן חתונה דארט אין באדאישל.

אויך איר חתונה איז געווען גאר שיין און דערהויבן. עס זענען אויך געקומען מענטשן פון אנדערע פליטים-לאגערן זיך צו באטייליגן ביי די חתונה. דער מסדר קידושין איז ווידער געווען דער קערעסטירער רבי, הרה"ג רבי נפתלי גראס ז"ל.

השתדלות צו פארן קיין אמעריקא

אין בראנא האבן מיר זיך אויפגעהאלטן בערך א צוויי יאר. מיר זענען געבליבן דארט געשטראנדעט. קיין אמעריקא האבן מיר נישט געקענט גיין, ווייל מיר האבן נישט געהאט קיין שריפטן, און אונזער פלאן צו פארן קיין ארץ ישראל איז דורכגעפאלן, ווי פארציילט. נו, וואו זאלן מיר גיין?

ווארשיינליך האט דער אויבערשטער געהאט א פלאן פאר אונז. מיר האבן זיך אינצווישן דערוויסט אז ווער עס באקומט שריפטן פון אמעריקא, קען ער באקומען ערלויבעניש צו פארן קיין אמעריקא. כדי צו באקומען שריפטן פון אמעריקא, האט מען געדארפט האבן א קרוב דארט, איינער וואס איז אן אמעריקאנער בירגער, און קען אונז שיקן שריפטן, אז ער לאדענט אונז איין צו זיך קיין אמעריקא.

הערנדיג דאס, האב איך מיך זייער געפרייט, ווייל איך האב דאך געוויסט אז מיין מאמע'ס עלטסטער ברודער, פעטער מאיר ליפשיץ ע"ה, ווואוינט אין ניו יארק. אזוי ווי מיר זענען געווואויר געוואארן דעם גענויעם אדרעס פון פעטער מאיר, האב איך אים געשיקט א בריוו, אז מיר זענען ליידער געבליבן עלענד און אליין, און איך בעהט אז ער זאל אונז שיקן די נויטיגע שריפטן, אז ער ליידנט אונז צו קומען קיין אמעריקא. אין דעם בריוו האב איך דערמאנט אז איך דארף האבן שריפטן פאר פייגא מיט איר מאן ר' לייב בער שווימער, און אויך פאר מרים איידיל, רייזל, און מיר.

נאך א שטיק צייט, האבן מיר טאקע ערהאלטן די שריפטן פון אמעריקא. מיר האבן אוועקגעשיקט די דאקומענטען צו דעם אמעריקאנער קאנסולאט, וואס איז געווען אין מינכן דייטשלאנד. נאך עטליכע וואכן האבן מיר באקומען א בריוו, אז מיר זאלן קומען צום קאנסולאט אין מינכן, כדי צו קענען באקומען דאס ערלויבעניש צו פארן קיין אמעריקע.

מיר זענען אלע געפארן קיין מינכן, וואו מיר האבן זיך אויפגעהאלטן עטליכע וואכן אין די פליטים-לאגער וואס איז דארט געווען. מיר זענען כסדר געגאנגען צום קאנסולאט, זעהן צו ס'איז שוין געקומען אונזער רייע צו ערלעדיגן די פאפירן, ביז איין טאג האט מען אונז געלאזט רופן פונ'ם קאנסולאט. זיי האבן דורכגעקוקט אונזערע פאפירן, און אונז אונטערזוכט צי מיר זענען אין א גוטן געזונט-צושטאנד צו קענען פארן.

ענדליך האט מען באשטעטיגט אז מיר קענען פארן קיין אמעריקא. מיר האבן זיך שטארק געפרייט אז מיר וועלן שוין קענען פארן קיין אמעריקא און אנהייבן א לעבן פון דאסניי.

אבער די ערלויבענישן-פאפירן האבן מיר נישט באקומען אלע אויף איין מאל. קודם האט מען באקומען די שריפטן פאר מיין שוועסטער פייגא און איר מאן לייב בער שווימער, ווייל זיי זענען דאך שוין געווען פארהייראט. דערנאך האבן מיר ערהאלטן די פאפירן פאר מיין שוועסטער רייזל, און פאר מיר.

מרים איידיל און איר מאן ר' שמואל ראזענבוים, האבן נאך דערווייל געווארט אויף זייערע שריפטן. די סיבה פארוואס זייערע ערלויבעניש האט זיך אויפגעהאלטן איז געווען, ווייל זיי האבן חתונה געהאט שוין נאכדעם וואס מיר האבן געשריבן צום פעטער מאיר ע"ה קיין אמעריקא איבער די שריפטן. אינצווישן האט שוין פעטער מאיר אויך געשיקט שריפטן פאר אים, און מיר האבן געשיקט זיינע שריפטן צום קאנסולאט, אבער מען האט זיי נאך נישט געהאט געוופן צו באשטעטיגן.

שיף רייזע

מיר זענען נאך געבליבן אין מינכן א שטיקל צייט, און פון דארט האט מען אונז געפירט קיין ברעמענהאַפן, וואס איז געווען א באָרטן-שטאט ביים ים, און

דארט האט געווארט פאר אונז א מיליטערישע שיף. (די אמעריקאנער האבן עס גענוצט בשעת די מלחמה צו פירן די סאלדאטן).

די שיף איז געפירט געווארן דורך די 'הֶייאַס'. הייאס איז געווען איינס פון די צוויי אמעריקאנער ארגאניזאציעס (די צווייטע איז געווען די 'דשוינט', ווי שוין דערמאנט), וועלכע זענען פינצאנירט געווארן דורך אמעריקאנער אידן וועלכע האבן צוזאמען גענומען געלט און קליידונג און דאס געשיקט קיין אייראפא צו העלפן די פליטים. שפעטער האבן זיי אויך געהאלפן אריבערברענגען די שארית-הפליטה אידן קיין אמעריקע, און געגעבן שטיצע די ערשטע צייט פונ'ם אויפהאלט אין אמעריקע, ביז מען האט זיך אביסל געשטעלט אויף די אייגענע פיס.

די שיף האט געהייסן די 'מאַרינע פלאָשער' שיף. (עס זענען געווען צוויי שיפן, די מארינע דערעי און מארינע פלאשער. מיר זענען געווען אויף די מארינע פלאשער). אויף דער שיף האט מען אריינגעשטיפט בערך א טויזענט פליטים. נישט נאר אידן זענען געווען אויף די שיף, נאר אויך גויים, וועלכע האבן איינגעגעבן אז זיי זענען אנטלאפן פון די דייטשן. באמת זענען זיי אבער אליין געווען רוצחים, נאר נאכ'ן קריג האבן זיי געזאגט אז זיי זענען געווען אינ'ם לאגער.

ארויפגייענדיג אויף די שיף האט יעדער מענטש באקומען צוויי דאלער. דאס איז געווען מיין גאנץ פארמעגן וואס איך האב פארמאגט, אויסער דעם האב איך נישט פארמאגט קיין פרוטה.

אויף די שיף האט מען געגעבן צו עסן בהרחבה, אבער מען האט נאר געגעבן טריפות. איך געדענק נאך די ערשטע נאכט אויף די שיף האט מען אראפגעלייגט א געשמאקע נארהאפטיגע נאכטמאל. א אידישע קאפיטאן וועלכע איז געווען דארט אויף די שיף, האט זיך געווערטלט אז מען וועט נאר עסן אזוי איינמאל (ער האט געוועדט פון די וואס האבן יא געגעסן וואס מ'האט סערווירט אויף די שיף), ווייל די אלע וואס וועלן צופיל עסן, וועלן באלד קראנק ווערן ל"ע אויף די שיף מיט ים-פיבער. און אזוי איז טאקע געווען.

וויבאלד מיר האבן דאך געוואלט עסן כשר'ס, איז געווען דארט א איד וואס האט געזאגט, אז ווער עס וויל עסן כשר'ס זאל געבן איין דאלער, און מ'וועט גיין רעדן צום קעכער ער זאל אונז פאר דעם געלט צושטעלן כשר'ס צו עסן.

איך בין געווען פון די ערשטע אידן וואס האבן זיך צוגעכאפט צו דעם פלאן, און איך האב אויך צוגעהאלפן צוזאמען נעמען דאס געלט. מען האט צוזאמען געזומען איין דאלער פון עטליכע דרייסיג אידן, און עס געגעבן פאר'ן קעכער. ער האט אונז טאקע געגעבן דערפאר ברויט, מילך, קארטאפל, פרוכט און גרינצייג. אזוי האבן מיר געהאט א גאנצן וועג כשר'ס צו עסן.

די רייזע מיט'ן שיף האט געדויערט בערך צען טעג. ס'איז געווען א שווערע און א לאנגע רייזע, לייב בער, פייגא, און רייזל, זענען קראנק געווארן אויף די שיף מיט ים-פיבער. איך בין געווען דער איינציגסטער פון אונז וואס האט זיך ב"ה גוט געפילט א גאנצן וועג, און איך האב זיי באדינט.

ס'איז טאקע געווען א לאנגע רייזע, אבער מען האט געוויסט אז מען פארט צו די גאלדענע אמעריקא... . מען איז געווען איבערגליקליך, טראצדעם וואס מיר האבן נאך נישט געוואוסט פונטקליך וואו אהין מיר גייען, און וואס מיר גייען טוהן אין דעם פרעמדן לאנד אמעריקע. אבער דער עיקר איז אז קודם אנטלויפט מען פון דעם בלוט אדורכגעווייקטער אייראפעיאישן באדן.

מען האט שוין געוואלט קומען צו א מקום מנוחה. מען האט געוואוסט אז קיין רואיגקייט וועט מען נישט טרעפן, נישט אין דייטשלאנד, נישט אין פוילין, נישט אין אונגארין, און נישט אין עסטרייך. ענגלאנד האט גראדע יא געהייסן א רואיגער ארט פאר אידן צו וואוינען, און אסאך אידן פון אייראפא האבן זיך טאקע באזעצט אין ענגלאנד, אבער אין דעם בלוט-דארשטיגן דייטשלאנד האט קיינער נישט געוואלט בלייבן.

דרייצנטער קאפיטל

בראשית-יארן אין אמעריקע

וען מיר זענען ענדליך אנגעקומען קיין אמעריקא, אין חודש חשון שנת תש"ח לפ"ק, בין איך אראפגעגאנגען פון די שיף מיט איין איינציגער דאלער. (ביים אויפשטייגן אויף די שיף אין דייטשלאנד האב איך דאך באקומען צוויי דאלער, אבער איין דאלער האב איך געגעבן פארן קעכער ער זאל אונז קאכן באזונדער כשר'ע עסן, ווי שוין דערמאנט אין דעם פריערדיגן קאפיטל).

די 'הייאס' האט געדינגען גרויסע הייזער, און אונז איינקוואטירט אין עטליכע בנינים אין מאנהעטן. איך בין געשלאפן אין א גרויסע שטוב אינאיינעם מיט נאך פערציג-פופציג מענער. די פרויען האט מען איינקוואטירט אין אן אנדערע שטוב. מען האט אונז דארט געגעבן כשר'ס צו עסן. דאן זענען מיר געגאנגען זיך רעגיסטרירן ביי די 'דזשוינט'. זיי האבן אונז געגעבן געלט מיר זאלן קענען עפעס קויפן, אויף אנצוהייבן א ניי לעבן.

למעשה זענען מיר נישט געשלאפן אין דעם בנין פון 'הייאס' מער ווי איינס-צוויי נעכט. די סיבה דערפון איז געווען צוליב דעם וואס מיר זענען דאך אפיציעל געקומען קיין אמעריקע צו אונזער פעטער מאיר ע"ה, וועלכער האט אונז געשריבן די פאפירן אז ער ליידענט אונז צו קומען קיין אמעריקע, האבן מיר זיך בארעכענט צו גיין באזוכן פעטער מאיר, און אים פערזענליך באדאנקן פאר די שריפטן וואס ער האט אונז געשיקט.

ר' מאיר האט געוואוינט אויף די איסט-סייד פון מאנהעטן. מיר זענען אלע אנגעקומען אהין, איך אינאיינעם מיט מיינע שוועסטערס. ווי באקאנט איז פארצייטענס די איסט-סייד געווען באזעצט מיט טויזענטער אידן. דארט האבן אסאך פליטים זיך באזעצט.

פעטער מאיר איז געווען דער אייגנטומער פון א שיינעם תשמישי-קדושה-געשעפט, וואס ער האט געהאט דארט אין די איסט-סייד. זיין געשעפט איז געשטאנען פונקט קעגן איבער די ראמענישע שוהל. פעטער מאיר איז געשטאנען א גאנצן טאג אין געשעפט, צוזאמען מיט זיין זון.

וועג מיר זענען אריינגעקומען אין געשעפט און זיך פארגעשטעלט, אז מיר זענען זיין שוועסטער פערל'ס קינדער, האט פעטער מאיר אויפגעשטראלט. ער האט זיך זייער געפרייט אז מיר זענען ענדליך אנגעקומען אל המנוחה.

ער האט אונז זייער העפליך אויפגענומען, און אונז זייער געוואלט העלפן, אבער ער איז נישט געווען קיין עושר. ער האט אונז געוואלט געבן צוואנציג דאלער, אבער מיר האבן זיך אנטזאגט פון עס נעמען. מיר האבן אים געזאגט אז מיר זענען נישט געקומען פאר קיין געלט שטיצע, נאר מיר זענען בלויז געקומען באזוכן דעם פעטער, און אים הערצליך באדאנקען אויף דעם וואס ער האט אונז געשיקט די פאפירן.

פעטער מאיר ע"ה האט נאר געהאט איין פוס ל"ע. דער צווייטער פוס איז געווען א פאלשער האלצערנער פוס. עס האט פאסירט נעבעך וועג ער איז אנטלאפן פון אייראפא, נאך אין די צייטן פון די ערשטע וועלט מלחמה, ארום תרע"ד-תרע"ה (1914-1915 למספרם). מ'האט אים געזומען דעמאלטס צו ווערן א סאלדאט אין די מיליטער, אבער ער איז אנטלאפן פון דארט, און האט זיך קראנק געמאכט איין פוס, אז ער זאל נישט זיין פעאיג צו דינען אין מיליטער. וועג ער איז אנגעקומען קיין אמעריקא האט מען אים ל"ע געמוזט אראפנעמען דעם קראנקן פוס.

ער האט געהאט פיהר זון און צוויי טעכטער. די קינדער זענען געווען זייער פיינע מענטשן און פארמעגליכע ביזנעסלייט. זיי האבן זיך זייער שיין באנומען מיט אונז. ווי נאר זיי האבן געהערט אז 'די גרינע' זענען געקומען (אזוי האט מען גערופן די וועלכע זענען ארויסגעקומען קיין אמעריקא. אונז זעמער נעבעך געווען 'גרין', אזוי ווי א פרוכט וואס איז נישט געצייטיגט...), און אז מיר זענען איינקווארטירט ביי די 'הייאס', האבן זיי געדינגען פאר אונז

א דירה, טאקע דארט אין די איסט-סייד. זיי האבן אונז אויסגעקליידעט פון קאפ ביז פיס, געקויפט רעקלך, העמדער, שיך, און אלע געברויכן.

אין די הייזקע וואו זיי האבן פאר אונז געדינגען, האט געוואוינט אויך פייגא מיט איר מאן ר' לייב בער שווימער ע"ה. רייזל האט געהאט א באזונדערע צימער, און איך האב געהאט א באזונדערע צימער. מיר זענען ביידע דערווייל נאך נישט געווען פארהייראט.

שפעטער זענען אנגעקומען קיין אמעריקע אויך מרים איידיל מיט איר מאן שמואל ראזענבוים ע"ה. מיר זענען זיי אקעגן געגאנגען צו די שיף. איך האב געזומען א 'טעקסי' (איך האב שוין דעמאלטס געהאט געלט וואס איך האב באקומען פון די 'הייאס'), און איך האב זיי געברענגט צו אונזער דירה.

מיר האבן דארט געוואוינט אלע אינאיינעם במשך א שטיקל צייט. דארט אין די דירה איז נישט געווען קיין הייצונג, מען האט געניצט גאַז-אייוועלעך אנצווארעמען די דירה. ס'איז געווען זייער נישט באַ'טעמ'ט צו וואוינען אין אזא קאלטע דירה אהן הייצונג. שפעטער וועט מיר האבן געזעהן אז מ'האט געבויעט נייע דירות אין ברוקלין, נעבן גרענד-סטריט, זענען מיר דארט אהינגעגאנגען, און געדינגען א פריוואטע דירה, אויך מיט די הילף פון די קינדער פון פעטער מאיר ע"ה. מיינע שוואגערס ר' לייב בער און ר' שמואל ע"ה האבן אויך געדינגען דארט אייגענע דירות. אזוי זענען מיר אלע ווידער געווען צוזאמען.

מיינע געשוויסטער האבן זיך אליין באזארגט מיט פרנסה. מיינע שוועסטערס פייגא און רייזל פלעגן אויפנייען קליידער (א פאך אין וואס זיי האבן שוין געהאט ערפארונג נאך פון פאר די קריג). מיין שוואגער ר' לייב בער האט געביגלט רעקלעך (א 'פרעסער') פאר פרנסה, און ר' שמואל האבן געארבעט אלס 'אפערעיטער' פון קראוואטן ('נעקטייס'). דאס איז דעמאלטס געווען אן אנגענומענע פרנסה, מיט וואס אסאך היימישע אידן האבן זיך באשעפטיגט.

ישיבת רבינו יצחק אלחנן

אין די ערשטע תקופה וואס איך בין אנגעקומען קיין אמעריקע, האב איך אנגעהויבן זוכן וואס צו טוהן פאר פרנסה. אין די איסט-סייד האט זיך דאן

געפונען הרב ישכר דוב בערגמאן ז"ל. ער איז געווען אן איידעם פונ'ם בילקער רב, הגה"צ רבי נפתלי צבי ווייס זצ"ל הי"ד. ער איז געווען א פערזענליכקייט. זיין פרוי חנה ע"ה איז געווען דער בילקער רב'ס טאכטער.

אזוי ווי ער האט געהערט אז מיר זענען געקומען קיין אמעריקע, איז ער מיט זיין פרוי אונז באלד געקומען באזוכן. הרב בערגמאן ז"ל האט מיך געפרעגט וואס איך פלאן דא צו טוהן, האב איך געענטפערט אז איך וויס נאכנישט.

איך האב נאך נישט געטראכט פון חתונה האבן, ווייל מיין עלטערע שוועסטער רייזל ע"ה איז נאך נישט געווען פארהייראט, און איך האב אויך נאך נישט געהאט קיין געלט מיט וואס חתונה צו האבן.

האט מיר הרב בערגמאן ז"ל געזאגט: 'דו ביסט געווען א ישיבה בחור אינדערהיים, גיי ווייטער לערנען אין ישיבה'. איך האב דאך געלערנט ביי זיין שוועור, דער בילקער רב זצ"ל הי"ד. האב איך געפרעגט הרב בערגמאן 'וואו גייט מען לערנען?' האט ער מיך בארואיגט 'איך וועל דיך שוין שיקן'.

הרב בערגמאן ז"ל האט מיך אריבערגערופן צו זיך אין אפיס, וואס איז געווען נישט ווייט פון דארט. ער האט אפגעשריבן א בריוו צו ישיבת רבינו יצחק אלחנן. איך וויס נישט עד היום וואס ער האט געשריבן אין דעם בריוו. ער האט מיר איבערגעגעבן דעם בריוו, און געזאגט אז איך זאל ארויפפארן ביז די 178'סטע גאס אין מאנהעטן, און עס איבערגעבן צו דעם פרעזידענט פון די ישיבה, און אלעס וועט שוין זיין מסודר.

אין יענע צייט איז ישיבת רבינו יצחק אלחנן געווען פון די שענסטע ישיבות דא אין אמעריקע. עס האבן דארט געלערנט זעלטענע פיינע בחורים, גרויסע לומדים, רבנים וועלכע זענען דעמאלטס ארויסגעקומען פון די מירער ישיבה אין שאנכיי. זיי זענען געווען עלטערע בחורים.

וויבאלד מ'האט געוואלט אז זיי זאלן באקומען שטעלעס אין פארשידענע אמעריקאנער קהילות, האט מען געמאכט פאר זיי א ספעציעלע 'קורס' אויסצולערנען די ענגלישע שפראך און דער אמעריקאנער צוגאנג, ווי אזוי א רב דארף זיך אויפפירן, ער זאל קענען אננעמען אן אמעריקאנער רבנ'שע

פאסטן. מען האט דארט אוך אויסגעלערנט ווי אזוי צו ווערן מלמדים, שמשים, און אזוי ווייטער.

איך בין בכלל נישט געווען באקאנט מיט די ליטווישע ישיבות אין אמעריקא. אבער אז מען האט מיך אהינגעשיקט, בין איך געגאנגען. מיט'ן בריוו אין די האנט בין איך אנגעקומען אין ישיבת רבינו יצחק אלחנן.

הגאון רבי מענדיל זאַקס זצ"ל, וועלכער איז געווען אן איידעם פונ'ם חפץ חיים זי"ע, איז געווען דער בוחן (פארהערער) פון די ישיבה. אויך זענען דארט געווען פילע ליטווישע ראשי ישיבות, גאונים מופלגים, ווי הגאון ר' דוד ליפשיץ ז"ל, הגאון ר' ירוחם גארעליק ז"ל, און נאך, וועלכע האבן געקענט א 'וועלט' פון לערנען.

הרב זאקס ז"ל האט מיך אריינגענומען אין בית המדרש, געעפענט א גמרא מסכת שבת, און ער האט מיר געוויזן וועלכע בלאט גמרא איך זאל מיר פארקוקן. איך האב מיר פארגעקוקט. נאך א שטונדע איז הרב זאקס צוריק געקומען און געזאגט צו מיר: 'נו'..., און ער הייבט מיך אן צו פארהערן, 'וואס זאגט תוספות?'..., און איך האב אים געענטפערט אויף יעדע זאך מיט א קלארקייט.

נאך דעם פארהער איז הרב זאקס אריינגעגאנגען אין אפיס פון די ישיבה. איך בין געשטאנען אינטער די טיר. איך האב געהערט ווי הרב זאקס זאגט: 'דעם בחור טאר מען נישט ארויסלאזן!' און מען האט מיך טאקע אריינגענומען אין די ישיבה.

דארט האב איך געלערנט בערך צוויי יאר. אלע נייַ-געקומענע בחורים, וועלכע זענען געקומען דארט לערנען פון אייראפע, אזוי ווי איך, האט מען זייער שיין אויפגענומען. למשל, לכבוד פסח פלעג איך באקומען פון די ישיבה רעקלעך, העמדער און שיך. אידן האבן געגעבן שטיצע פאר די נייַ-געקומענע קיין אמעריקע. מען האט מיר געגעבן מיטה כסא ושולחן. איך בין נישט געשלאפן דארטן. איך פלעג יעדע נאכט אהיימפארן נעכטיגן אין די איסט-סייד. עס איז געווען א לאנגער וועג צו פארן, פון די ישיבה אויף 176 סטריט ביז צו די איסט-סייד.

די ישיבה שטייט נאך דארט עד היום, אבער היינט איז דאס א מאדערנע ישיבה, א יונעווערזיטעיט. אין מיינע יארן איז עס געווען א גוטע ישיבה. עס האבן דארט געלערנט פיינע בחורים. וואס דארף מען מער ווי דאס אז הרב זאקס ז"ל, דער חפץ חיים'ס ז"ל איידעם איז געווען דער בוחן.

אין יענע תקופה האט אמעריקע מלחמה געהאלטן, און זיי האבן געזוכט סאלדאטן וועלכע זאלן ארויסגיין קעמפען אין מיליטער. איך בין דאך שוין געווען אן אמעריקאנער בירגער, בין איך געגאנגען 'פאָרשטייַן' (דאס מיינט, צו זעהן אויב איך בין פעעיג צו דינען אין מיליטער). מען האט מיך אנגענומען צו דינען אין די אמעריקאנער ארמיי. אבער אזוי ווי איך בין געווען א תלמיד פון די ישיבה, האב איך אלץ 'סטודענט' געהאט אן אויסרייד, און איך בין באפרייט געווארן פון דינען אין די ארמיי.

מלומדות פאָסטנעס

איין טאג, נאך פסח, איז דער הויפט פון די ישיבה, דר. בעלקין, אריינגעקומען, און געזאגט צו מיר אז אין די בראנקס איז פארהאן א ישיבה מיט'ן נאמען 'תורה ואמונה'. דער מלמד דארט איז אוועקגעגאנגען, און ער בעהט אז איך זאל אהינגיין ווערן א מלמד. בראנקס איז געווען נישט ווייט פון אונזער ישיבה.

איך האב געזאגט פאר דר. בעלקין: 'איך האלט דאך אינמיטן לערנען און נעמען די בחינות ארויסצונעמען סמיכה. איך וואלט קודם געוואלט ענדיגן מיינע לימודים'. דר. בעלקין האט מיר אבער געזאגט: 'איך בין נישט באזארגט פאר דיר, דו לערנסט זייער פיין. גיי אריבער אהין, און דו וועסט שוין משלים זיין די בחינות אויך'. און איך בין איינגעגאנגען דערויף.

וען איך בין אנגעקומען אין די ישיבה 'תורה ואמונה' אין די בראנקס, איז דארט געווען א מנהל מיט'ן נאמען הרב פיינס ז"ל. ער האט מיך אויסגעפרעגט פארשידענע פראגעס. און דערנאך האט ער מיך צוגעפירט צו די אכטע קלאס. דארט האבן געלערנט בערך פופצען מאדערנע בר מצוה בחורים'לעך. ער האט מיך אריינגעפירט אין די קלאס און ער האט מיר געזאגט אז איך זאל פארלערנען פאר זיי א פראָבע-שיעור אין גמרא. ער האט מיר געגעבן איין שעה זיך פארצוקוקן פריער.

דארט האט מען דעמאלטס געלערנט מסכת בבא מציעא. וויבאלד איך האב שוין געקענט מסכת בבא מציעא ישר והפך, (איך האב עס שוין געהאט געלערנט אין ישיבה נאך פאר'ן קריג), האב איך געגעבן א פיינעם שיעור. נאכ'ן שיעור האט מיר דער מנהל געמאלדן אז דער שיעור איז אים זייער געפאלן, און איך קען אפיציעל איבערנעמען די קלאס.

איך בין געווען צופרידן אז איך קען האבן א מקום אריינצוברענגען פרנסה. מ'האט מיר געגעבן א שיין געהאלט, טראצדעם וואס איך בין נאך געווען א בחור. (וועו מען איז געגאנגען ארבעטן, האט די 'הייאס' אויפגעהערט צו שטיצן).

דער ערשטער טאג אין ישיבה, וועו איך האב מיך אוועקגעזעצט פארלערנען פאר די אמעריקאנער מאדערנע בחורים, איז דער מנהל געווען אנווועזנד. אבער ווי נאר דער מנהל איז אריסגעגאנגען פון די קלאס, איז צוגעקומען צו מיר איינע פון די בחורים און געזאגט צו מיר (אויף ענגליש): "איר ווייסט אז מיר האבן שוין דא געהאט היי-יאר פיהר מלמדים?... זיי האבן אלע געמוזט אויפגעבן דעם פאָסטען. איר וועט זיין דער נעקסטער קרבן...".

מיר איז ביטער געווארן. כ'האב געזעהן אז דאס זענען 'ענע' חברה. ס'איז שוין דאן געווען נאך פסח צייט, אבער איך בין ב"ה נישט געווען דער נעקסטער קרבן. איך האב געענדיגט דאס יאר מיט גרויס הצלחה, און איך בין נאך געבליבן דארט א מלמד פאר נאך צוויי יאר. לאנגע יארן שפעטער האב איך נאך אנגעהאלטן א קשר מיט מיינע תלמידים.

אגב, דארט אין ישיבה תורה ואמונה, איז געווען א מלמד וואס איז געווען פון די מירער ישיבה אין שאנכיי. ער איז געווען א רבי אין די זעקסטע קלאס. ער האט נעבעך נישט געקענט קאנטארלירן די קלאס. די בחורים האבן אים אנגעמאכט שווערע צרות, און עס פלעגן דארט פארקומען געוואַלדענעס. איך פלעג אים אריסהעלפן, און אריינגיין אפשטילן די בחורים. איך פלעג אים זאגן ער זאל אריינגיין אין מיין קלאס, און איך וועל איבערנעמען זיין קלאס...

נאכמיטאג האב איך באקומען א באזונדערע שטעלע, אויך אין בראנקס, אין א תלמוד תורה מיט'ן נאמען 'בראנקס דזשואיש צענטער'. דארט האבן געלערנט צוועלף יעריגע קינדער, וואס זענען פארמיטאג געגאנגען אין די

אלגעמיינע פאבליק-שולע, און דריי-פיר מאל א וואך זענען זיי געקומען אין תלמוד תורה לערנען אביסל חומש, און מען האט זיי צוגעגרייט צו די בר מצוה. אויסער וואס איך האב געלערנט מיט זיי די הפטרה, האב איך געלערנט מיט זיי לימודי קודש, אביסל חומש, רש"י, און נאך זאכן.

האבנדיג צוויי מלומדות פאסטנעס, פארמיטאג אין תורה ואמונה, און נאכמיטאג אין די תלמוד תורה, האב איך זייער שיין פארדינט. איך האב שוין אפילו אנגעקליבען א פאר טויזענט דאלער.

רייזל'ס חתונה

אין יענע תקופה האט מען אנגעהויבן רעדן שידוכים פאר מיין עלטערע שוועסטער רייזל ע"ה. זי איז א כלה געווארן מיט הרה"ח ר' אלתר מאשקאוויטש ע"ה. איך האב שוין געהאט אנגעזאמלט געלט, האב איך אים געקויפט א חתן ש"ס אלס מתנה פאר די חתונה. ס'איז געווען זייער א שיינע חתונה. אלע קרובים זענען זיך צוזאמען געקומען, און זיך מיטגעפרייט מיט די שמחה.

נאך די חתונה, האבן זיי זיך געדינגען א דירה, און אנגעהויבן א פריש לעבן. ביידע פון זיי האבן געארבעט, און פארדינט פרנסה.

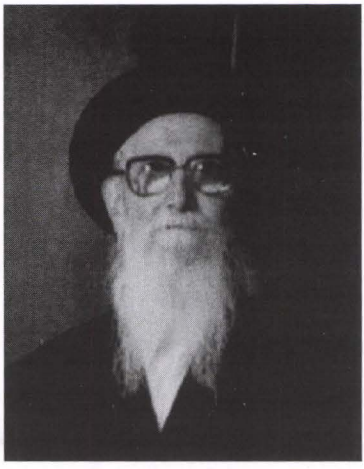
מיין חתונה

דאן האט מען אנגעהויבן רעדן שידוכים פאר מיר. באמת האט מען שוין פריער אנגעהויבן רעדן פאר מיר שידוכים, אבער איך האב נישט געוואלט חתונה האבן פאר מיין עלטערע שוועסטער רייזל ע"ה. איך בין געווען א גוטע מציאה... איך בין דאך געווען א מרביץ תורה און פארדינט שיין פרנסה. אנדערש ווי אנדערע וועלכע זענען געווארן 'אפערעיטארס' דא אין אמעריקא, און זיי האבן געדארפט אפערירן גרויסע מאשינען. מיין סארט ארבעט האט געהייסן א בעסערע 'דזשאב'. דעריבער האט מען געדעדט גוטע שידוכים.

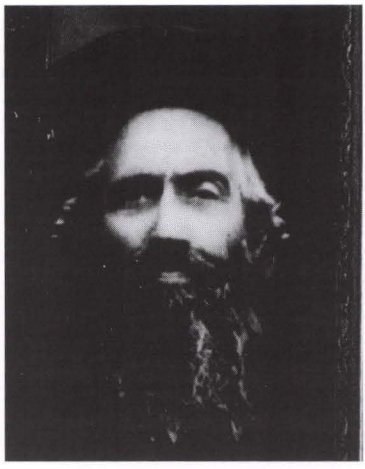
אין יאר תשי"א האט מען מיר אנגעטראגן די שידוך פון 'מיין געווועזענע כלה', באבי תחי', למשפחת שפיטצער[5].

5. מרת זלאטא תחי', בת הרה"ח ר' בנימין זאב ז"ל ומרת מעכטשא ע"ה שפיצטער. באבי תחי' איז געבוירן געווארן כ"א שבט שנת תרצ"ג לפ"ק (פעברואר 17, 1933 למספרם).

איך האב מיך נאכגעפרעגט אויף דעם שידוך, ביי מיין שוועסטער-קינד, ר' אלתר שטיינבערג ע"ה. זיין פרוי האט געקענט באבי'ס משפחה, משפחת שפיטצער. זי האט מיר געזאגט אז די מדוברת איז א מיידל א מושלמת.

מורי חמי הרה"ח מוה"ר בנימין זאב שפיטצער ז"ל

אביו הרה"ג ר' אלי' זצ"ל מורה צדק ושו"ב בק"ק פעהיר-דיארמאט

מיין שוועסטער הרה"ח רבי בנימין זאב שפיטצער ז"ל, איז שוין געקומען קיין אמעריקע פאר די מלחמה. אבער די רעשט פון די משפחה זענען ארויסגעקומען הערשט נאך די מלחמה.

די באבע רבקה אשת הרה"ג ר' אלי' שפיטצער זצ"ל

די שפיטצער'ס האבן זיך נאכגעפרעגט ביי הרה"צ רבי נפתלי גראס זצ"ל, דער קערעסטירער רבי, וועלכער איז געווען דער מרא דאתרא אין די פליטים-לאגער בראנא, און איך האב געלערנט צוזאמען מיט אים בחברותא. ער איז אויך געווען א ידיד מיט מיין שוועסטער, הרב בנימין זאב שפיטצער ז"ל. דער קערעסטירער רבי האט זיי דערציילט ווי אזוי איך פלעג זיצן און לערנען מיט אים אין בראנא. זיי האבן זיך אויך נאכגעפרעגט ביי הרה"ק רבי הערשעלע ספינקער זי"ע, וועלכער האט מיך נאך געקענט פון דערהיים.

עס איז אינטערעסאנט צו באמערקן, אז ווען איך בין געקומען צו משפחת שפיטצער דאס ערשטע מאל צו זעהן מיין געווען כלה, איז דארט געווען מיין שווער'ס מאמע. זי האט מיר געפרעגט ווער איך בין. ווען זי האט געהערט אז איך בין אן אייניקל פון הגה"ק רבי שבתי ליפשיץ זי"ע, האט זי מיך געזאגט מיט איבערראשונג: 'אזוי?, רבי שבתי'ס אן אייניקל? מיין שוועסטער איז געווען א שנור בייַ רבי שבתי!' - דער זיידע רבי שבתי האט געהאט א זון הרה"ח ר' נחום אורי ז"ל, וועלכער האט חתונה געהאט מיט איר שוועסטער מרת מרים ע"ה. ווי נאר זי האט דאס געהערט, האט זי פאראַרבעט אז מ'זאל מיך נעמען פאר א חתן פאר איר אייניקל.

מען איז געגאנגען זיך טרעפן. זעהט אויס אז מיר זענען זיך געפעלן... און מען האט געשלאסן דעם שידוך, עמו"ש.

כ"ק מרן אדמו"ר הרה"ק מסקווירא זצ"ל

פאר מיין חתונה בין איך אריין מיט א קוויטל צו דעם סקווירער רבי'ן זי"ע. מיין קשר צום סקווירער רבי'ן האט זיך שוין אנגעהויבן פריער. איך האב געהערט אז ער איז אן איש קדוש, דעריבער ווען איך פלעג קומען אויף שבת קיין וויליאמסבורג, פלעג איך גיין צו זיין טיש פרייטאג-צו-נאכטס.

די חתונה איז פארגעקומען אין א שפאגל-נייעם זאל אין ברוקלין. מיר זענען געווען די סאמע ערשטע חתונה וואס איז דארט פארקומען. בייַ די חתונה האבן זיך באטייליגט פילע געסט, צווישן זיי עטליכע מענטשן פון מיין היימשטעטל

בילקא, וועלכע זענען נאך געקומען קיין אמעריקא פאר די קריג. קיין סאך קרובים האבן מיר ליידער נישט געהאט. מצד הכלה זענען איינגעלאדענט געווארן אלע קרובים פון באבי"ס משפחה. זיי האבן געהאט אסאך געסט.

די חתונה איז געווען זייער שיין און דערהויבן. מיינע אונטערפירער זענען געווען, מיין שוואגער הרה"ח ר' שמואל ראזענבוים ע"ה צוזאמען מיט מיין שוועסטער מרים איידיל ע"ה. דער מסדר קידושין איז געווען דער סטראפקובער רבי זי"ע. דאס איז געווען ביי אונז א גרויס חשיבות, ווייל דער סטראפקובער רבי איז געווען פון די גרויסע צדיקים פונ'ם פריערדיגן דור, וועלכער האבן איבערגעלעבט די מלחמה.

אנדערע חשוב'ע רבנים האבן געהאט ברכות אונטער די חופה. הרה"ג ר' יחיאל מיכל חרל"פ זצ"ל פון די 'בראנקס דזשואיש צענטער' (וואו איך האב פארגעלערנט נאכמיטאג) האט אויך געהאט א ברכה אונטער די חופה. עס האבן זיך אויך באטייליגט, הרב פיינס ז"ל - דער מנהל פון די ישיבה תורה ואמונה, און הרב בערגמאן ז"ל - דער איידעם פון דעם בילקער רב זצ"ל הי"ד.

כמעט יעדן טאג איז פארגעקומען א שבע ברכות. איין שבע ברכות האט געמאכט דער אָדאסער רב הגה"צ רבי אליעזר פיש זצ"ל. עס איז געווען א דאפעלטע שבע ברכות, פאר צוויי חתנים, פאר מיר, און פאר מיינס א חבר וואס האט חתונה געהאט די זעלבע צייט.

נאך די חתונה האבן מיר געדינגען א שיינע דירה אין די בראנקס, אויף 165 גרענד-קאנקורס. איך האב געצאלט רענט 24 דאלער א חודש. די דירה איז באשטאנען פון איין שלאף צימער, א דייניג רום, און א קאך, און איז געווען אויפ'ן דריטן שטאק. איך האב אליין געקויפט די מעבל פאר דעם שלאף צימער און פאר דעם דייניג רום. די דירה איז געווען אין די געגענט וואו איך האב געהאט מיין שטעלע אלס מלמד.

מלחמה איבערלעבענישׂ פון זוגתי תחי'

עס איז כדאי דא איבערצוגעבן בקיצור ווי אזוי מיין פרוי תחי' איז ניצול געווארן בדרך נס פון דעם אוישוויצער גיהנם, און האט בחסדי שמים איבערגעלעבט די מלחמה:

משפחת שפיטצער, די משפחה פון זוגתי תחי', זענען געווען אינמיטן די מלחמה אין א לאגער אין דעברעצין, אונגארן. מ'האט דארט צוזאמען געזומען אלע משפחות און אריינגעשטעלט אין א געטא. פון דארט פלעגט מען פירן די אידן קיין אוישוויץ.

הגאון ר' מיכאל בער ווייסמאנדל זצ"ל

דעמאלטס איז הגאון ר' מיכאל בער ווייסמאנדל זצ"ל געווען שטארק טעטיג מציל צו זיין וואס מער אידן פון די נאצישע נעגל. מ'קען אנרופן רבי מיכאל בער, דער ירמיהו הנביא פון אונזער דור. (ער האט געשריבן א ספר 'מן המיצר', איבער זיינע פעולות דורכאויס די מלחמה יארן). ער האט פארהאנדלט מיט דעם רשע אייכמאן ימ"ש, וועלכער האט אנגעפירט און ארגאנזירט אלע טראנספארטן פון אונגארין קיין אוישוויץ, ער זאל אויפהערן שיקן די טראנספארטן קיין אוישוויץ. אייכמאן ימ"ש האט אים געזאגט, אז אויב מ'וועט אים געבן די פאנטאסטישע סומע פון פופציג טויזענט דאלער, איז ער גרייט אויפצוהערן שיקן די טראנספארטן קיין אוישוויץ.

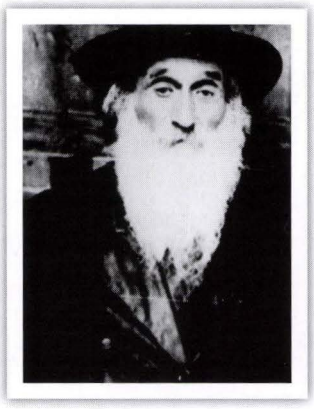
רבי מיכאל בער זצ"ל האט נעבעך נישט געהאט קיין פרוטה אין טאש. אבער ווי באלד ער האט נאך געוואוינט דעמאלטס אין פרעשבורג, און עס איז דארט געווען פארמעגליכע אידן, איז ער ארומגעגאנגען און געבעטן מ'זאל אים געבן געלט פאר הצלת נפשות, כדי מ'זאל קענען מציל זיין די אונגארישע אידנטום.

נאך גרויס האראוואניע, האט ער קוים צוזאמען געשטעלט פינף און צוואנציג טויזענט דאלער, און ער האט עס געברענגט פאר אייכמאן ימ"ש. איבערגעבנדיג דאס געלט, האט אייכמאן ימ"ש אים געזאגט, אז ס'איז יעצט אוועק נאך א טראנספארט פון דעברעצין קיין אוישוויץ, און ער האט אים פארשפראכן צוריק צו ברענגען דעם גאנצען טראנספארט. און אזוי האט ער טאקע געטוהן.

דער טראנספארט וואס איז צוריקגעקומען, איז געווען א טראנספארט פון פרויען און קינדער, (רוב מענער זענען שוין געווען פון פריער אין די ארבעטס-לאגערן). אויף דעם טראנספארט האבן זיך געפונען מיין פרוי תחי', מיט רוב געשווויסטער פון משפחת שפיצטער. דער טאטע זייערע, מיין שווער הרה"ח ר' בנימין זאב ז"ל, איז שוין געווען אין אמעריקע, אבער זיין פרוי ע"ה מיט די קינדער זענען דארט געווען. צווישן די קינדער זענען געווען הרה"ג מוה"ר אברהם חיים שפיטצער זצ"ל אבד"ק אור החיים.

מיין שוויגער מרת מעכטשא שפיצטער ע"ה

אביה הרה"ג ר' יחזקאל פריעדמאן מבעסערמין

משפחת שפיטצער אין אמעריקא באלד נאך די מלחמה

ערשטע שורה פון רעכטס צו לינקס: דער שווער הרה"ח מוה"ר בנימין זאב שפיטצער ז"ל, רעכל ע"ה, מיכאל, משה, די שוויגער מרת מעכטשא ע"ה.

אונטערשטע שורה: הרב אברהם חיים זצ"ל, מיין פרוי מרת זלאטע תחי', יעקב לייב

דערווייל האט רבי מיכאל בער זצ"ל געדארפט משלים זיין און געבן די איבריגע פינף און צוואנציג טויזענט דאלער וואס ער האט צוגעזאגט פאר אייכמאן ימ"ש. האט ער געשריבן בריוון און טעלעגראמען קיין אמעריקע, און ער האט זיך געבעטן מ'זאל אים העלפן שאפן די נויטיגע סומע. אבער ער האט נישט באוויזן צוזאמען צו שטעלן דאס איבריגע געלט. דער רשע אייכמאן ימ"ש איז געווארן אינגאנצען אין כעס אז רבי מיכאל בער זצ"ל האט נישט געהאלטן זיין צוזאג, און ער האט ליידער צוריק ווייטער אנגעהויבן שיקן די טראנספארטן קיין אוישוויץ.

אבער דער פרויען און קינדער טראנספארט פון דעברעצין, וואס ער האט לכתחלה צוריק געשיקט, איז שוין געבליבן אין עסטרייך אין לאגער. מיין פרוי תחי' איז אינגאנצן אלט געווען דעמאלטס עלף יאר, און זי האט דארט געארבעט עבודת פרך. יעדע האט געמוזט ארבעטן דעמאלטס, ווייל אויב נישט, וואלט מען זיי געשיקט קיין אוישוויץ.

נאך פילע מיטמאכענישן און צרות יגון ואנחה, איז אבער בחסדי השם ניצול געווארן די גאנצע משפחה, און זיי האבן אלע איבערגעלעבט די מלחמה!

נאך די חתונה

נאך מיין חתונה האב איך ווייטער פארגעזעצט מיט מיין פאָסטן אלס מלמד. יעדן טאג בין איך געגאנגען פארלערנען אין ישיבה אין די בראנקס, און אין די תלמוד תורה ביי הרב חרל"פ ז"ל.

דארט אין די בראנקס האב איך געדאוועט שבתים אין א חסידיש'ע שטיבל וואס איז געווען נישט ווייט פון אונז, וואו עס האבן געדאוועט חסידישע אידן. אינדערוואכן האב איך געדאוועט בשכינות, אין א 'אָנג-איזרעיל' אויף אונזער גאס.

דער אויבערשטער האט געהאלפן, אז אינצווישען איז שוין געבוירן געווארן ביי אונז דאס עלטסטע קינד.

דער ברית איז פארגעקומען ביים ספינקער רבי'ן הרה"ק רבי הערשעלע ספינקער זי"ע אין קרוינהייטס. איך האב איינגעלאדענט דעם קערעסטירער רבי'ן הרה"צ רבי נפתלי גראס זצ"ל, און נאך ידידים פון ביידע צדדים, זיך צו

באטיילִיגען אויף דעם ברית. דער מוהל איז געווען אן אנגעהיטענער איד, הרה"ח ר' חנני' קאהן ע"ה. ער איז נאך געווען א מוהל אין בודאפעסט. [ער איז שפעטער געווען מוהל אויך ביי מיינע אנדערע צוויי זוהן, הרב ר' חיים ארי' שיחי' און הרב ר' אלי' שיחי']. מען האט א נאמען געגעבן יהושע, נאך מיין חשוב'ן טאטן זצ"ל הי"ד.

קרוינהייטס

נאך בערך א יאר צייט וואס איך האב געוואוינט אין די בראנקס, בין איך אמאל געווען ביים סקווירער רבי'ן זי"ע. ער האט מיך געפרעגט וואו איך וואוין. וועו איך האב געענטפערט אז איך וואוין אין די בראנקס, האט דער סקווירער רבי זי"ע מיר געזאגט 'עס איז נישט פאר אייך', און האט מיר געראטן זיך אריבערצוציען קיין ברוקלין, וואס דארט איז מער א אידישע סביבה. איך האב אים געזאגט אז איך האב דאך מיין מלומדות שטעלע אין די בראנקס, האט ער מיר געענטפערט אז איך וועל זיכער טרעפן אן אנדערע פאָסטען אלס מלמד אין ברוקלין.

נו, אז דער רבי האט געהייסן זיך ציען קיין ברוקלין, האבן מיר אנגעהויבן זוכן א דירה אין קרוינהייטס. דאן האבן פילע אידן זיך באזעצט אין קרוינהייטס. עס איז געווארן די געגענט וואו אלע ניי-געקומענע האבן זיך באזעצט.

מיר האבן געטראפן א דירה אין דעם זעלבן בנין וואו עס האט געוואוינט מיין שוואגער, הרה"ח ר' אלתר מאשקאוויטש ע"ה און מיין שוועסטער רייזל ע"ה. דאס הויז איז געווען אויף פרעזידענט סטריט. עס איז גראדע נישט געווען אזא איינגענעמע דירה, אלע פענסטערס זענען געווען פון אונטן, נישט צו די גאס, און איז אינגאנצן באשטאנען פון דריי צימערן. שבתים האב איך געדאווענט ביים ספינקער רבי'ן הרה"ק רבי הערשעלע זי"ע.

מלמד אין ישיבה דקרוינהייטס

וועו מיר האבן זיך אריבערגעצויגן קיין קרוינהייטס, איז געווארן די פראגע ווי אזוי פארט מען יעדן טאג צו די ארבעט אין די בראנקס? אויך איז געווארן אביסל שווער דאס פארן אהין און צוריק.

איין טאג בין איך אריינגעקומען אין מיין שוועריס געשעפט אויף קינגסטאן עוועניו. פונקט איז דארט געווען הרב בוימעל ז"ל, דער מנהל פון די 'ישיבה ד'קרוינהייטס'. מיין שוועריס אים א פרעג: 'אפשר האט איר אן אפענע מלומדות שטעלע? מיין איידעם איז א געלונגענער מלמד'.

הרב בוימעל ז"ל האט אונז איבערגעשיקט און געזאגט: 'גראדע זוך איך יעצט א מלמד פאר א קלאס. לאזט אים אריבערקומען, איך וויל מיט אים שמועסן'.

עס איז געווען בין הזמנים צייט, און איך בין אריבערגעגאנגען צו הרב בוימעל ז"ל, ער האט מיך אויסגעפרעגט פארשידענע פראגען, און וואו איך האב אלס פארגעלערנט. דאן האט ער מיך געפרעגט פון וואו ער קען וויסן אויב איך בין א גוטער מלמד.

איך האב אים דערציילט אז א צייט פריער האב איך געזוכט א פרישע מלומדות פאסטן, און ווען איך האב געזעהן אן אנאנאס פון א ישיבה אין בענזענהורסט אז זיי זוכן א מלמד, האב איך מיך געמאלדן צו דעם מנהל הרב מחלת ז"ל, און איך האב דארט געגעבן א פראָבע-שיעור. דער שיעור איז אים זייער געפאלן, און ער האט באלד געוואלט שרייבן א קאָנטראַקט. אבער ווען איך האב געפרעגט וויפיל ער וועט צאלן, איז עס אויסגעקומען וויניגער ווי איך האב פארדינט אין די בראנקס, האב איך אים געזאגט אז איך קען דאס נישט אננעמען, ווייל איך בין א בעל משפחה, און איך דארף קענען שפייזן מיין פאמיליע.

יעצט איז מיר דאס צוניץ געקומען, און איך האב געזאגט פאר הרב בוימעל ז"ל אז איך האב שוין געגעבן א דוגמא שיעור ביי הרב מחלת.

'אזוי?' זאגט הרב בוימעל, 'הרב מחלת איז דאך א גוטע ידיד מיינער!'. איך זיץ דארט אין אפיס ביי הרב בוימעל, און ער רופט אהן הרב מחלת אויפ'ן טעלעפאן. איך האב נישט געהערט וואס זיי האבן געריעדט צווישן זיך, אבער זיי האבן געשמועסט זייער לאנג.

ווען ער האט אראפגעלייגט דעם טעלפאן, זאגט ער: 'הרב מחלת זאגט אז איר האט נישט געגעבן קיין גוטן שיעור..., אבער אז ער זאגט אזוי, איז א סימן

אז איר זענט א גוטער מלמד, ווייל ער זאגט דאך אזוי אויף יעדעם איינעם..., ער איז דאך ברוגז אויף אייך אז איר האט נישט אנגענומען די פאסטען דארט'.

הרב בוימעל ז"ל האט מיך טאקע אנגענומען אלץ מלמד, און געגעבן א שיינעם געהאלט. איך האב אנגעהויבן פארצולערנען אין די 'ישיבה אוו קרוינהייטס'. עס איז געווען א גרויסע ישיבה, באלד טויזענט קינדער בלע"ה. עס זענען געווען קלאסן באזונדער פאר יונגלעך און באזונדער פאר מיידלעך. איך האב איבערגענומען די פערטע קלאס.

יעדן אינדערפרי, אזוי ווי די קינדער האבן געענדיגט דאווענען, איז הרב בוימעל אריינגעקומען צו מיר, ער האט זיך אוועקגעזעצט אין די קלאס, און זיך צוגעהערט ווי אזוי איך לערן פאר. אזוי איז אנגעגאנגען בערך דריי חדשים. עס איז בכלל נישט געווען איינגענעם פאר מיר אז דער מנהל זיצט און הערט מיר אויס די שיעורים. איך בין כמעט קראנק געווארן פון נערוועזקייט, און ממש פארלוירן אסאך וואג דערפון. דערנאך איז ב"ה בעסער געווארן, ער האט מיך אנערקענט אלץ דער בעסטער מלמד, און אויפגעהערט מיר אזוי נאכצוקוקען.

פופצן יאר בין איך דארט געווען א מלמד, פון אכט אזייגער אינדערפרי ביז צוועלף אזייגער מיטאג.

מלמד אין קינגס-וועי

נאכמיטאג האב איך געהאט א פאזיציע אין א תלמוד תורה אין קינגס-וועי. דאס איז בערך צוואנציג מינוט פון קרוינהייטס מיט א קאר. די תלמוד תורה האט געהייסן 'קינגס-וועי דזשואיש צענטער', וואס איז געווען אן אפטיילונג פון א הערליכע רייכע שוהל. דער נאכמיטאג סדר איז אנגעגאנגען פון 3:30 נאכמיטאג ביז 7:30 אוועגט. דארט האבן געלערנט קינדער פון צוועלף יאר, וועלכע האבן זיך געגרייט צו זייערע בר מצוה. אינדערפרי זענען זיי ליידער געגאנגען אין פאבליק-שולע, און פינף מאל א וואך זענען זיי געגאנגען אין תלמוד תורה פאר איינס און א האלב שעה. איך האב פארגעלערנט פאר צוויי באזונדערע קבוצות. איין קלאס איז געווען פון פיר אזייגער ביז פינף דרייסיג נאכמיטאג, און די צווייטע קלאס, פון פינף דרייסיג ביז זיבן אזייגער אוועגט.

מען קען זיך שוין פארשטעלן וואספארא גרויסע תלמידי חכמים זיי זענען געווען. אבער איך האב פראבירט אריינצופלאנצן אין זיי יראת שמים און א וואַרעמקייט צו תורה און מצות. איך האב זיי דערציילט מעשיות איבער אידישע ענינים און סיפורי צדיקים.

אינטערעסאנט איז, אז יארן שפעטער, נאכדעם וואס איך בין שוין דארט נישט געווען איינגעשטעלט, האט מיר דער מנהל געברענגט א בריוו פון א תלמיד וואס האט דארט געלערנט פופצן יאר פריער, פון מיינע ערשטע תלמידים. דער תלמיד האט זיך געצויגן קיין ארץ ישראל, און ער האט מיר געשריבן א בריוו פון דארט, וואס לייענט זיך ווי פאלגענד:

"אזוי ווי איך האב געלערנט אין אייער קלאס, און איר האט מיר דערציילט פארשידענע ענינים איבער אידישקייט, די גרויסקייט פון די רבנים, און די הייליגקייט פון תורה. דאס האט אויף מיר געהאט אזא גרויסע ווירקונג, אז ווען איך בין געגאנגען קיין ארץ ישראל, בין איך דארט אריין לערנען אין א ישיבה. איך האב דארט חתונה געהאט, און איך וויל אייך זאגן, אז מיינע קינדער לערנען אויך אין א ישיבה. דאס איז אייך אלעס צו פארדאנקען!".

אינצווישן האט די 'קינגס-ווערי דזשואיש צענטער' אויך געעפענט א ישיבה (אויסער די תלמוד תורה), אונטער'ן נאמען עזרא-אקאדעמי, פאר בחורים פון פופצן ביז זעכצן יאר. די בחורים האבן פריער געלערנט אין זייער תלמוד תורה, און האבן זיך געוואלט צוגרייטן אריינצוגיין אין א ישיבה גדולה, אבער זיי זענען נאך נישט געווען רייף דערצו, דערפאר האבן זיי געעפענט די ישיבה, אלס אן הכנה צו קענען אריינגיין אין א ישיבה גדולה.

וויבאלד איך בין שוין פארטיג געווארן אין די 'ישיבה אוו קרוינהייטס' צוועלף אזייגער מיטאג, בין איך געפארן מיט מיין קאר גלייך קיין קינגס-ווערי (איך האב אפילו נישט געהאט קיין צייט צו עסן געהעריג מיטאג, נאר איך האב עפעס געגעסן אין די קאר). צוועלף דרייסיג האב איך שוין אנגעהויבן פארלערנען פאר די בחורים פון 'עזרא עקאדעמי' ביז 3:30. זיי זענען שוין געווען גרעסערע בחורים, האב איך שוין געלערנט מיט זיי חומש רש"י און אפילו גמרא.

פופצן יאר איז דאס געווען מיין סדר היום, און דאס האט מיר אריינגעברענגט זייער א שיינע פרנסה ב"ה.

הויז אין קרוינהייטס

אין יאר תשי"ח (1958) האב איך שוין געהאט גענוג געלט צו קויפן אן אייגן הויז. האב איך געקויפט א הויז אויף מאונטגאמרי סטריט אין קרוינהייטס. עס איז געווען זייער א שיין און רחבות'דיגע הויז. עס איז באשטאנען פון דריי דירות. אויבן איז געווען א הערליכע דירה. אונטן איז געווען א קלענערע דירה. דאס גאנצע הויז האט געקאסט 28 און א האלב טויזענט דאלער. איך האב געהאט אפגעשפארט 5000 דאלער פון מלומדות. איך האב געהאט ליגן נאך 3000. און אויף די איבעריגע צוואנציג אלפים האב איך ארויסגענומען א מארגעדזש.

מיין זוהן הרב חיים ארי' שיחי', איז געבוירן געווארן ווען מיר האבן נאך געווואוינט אויף פרעזידענט סטריט. מיין זוהן הרב אלי' שיחי' און מיין טאכטער מרת פעריל תחי', זענען געבוירן געווארן שפעטער, ווען מיר האבן שוין געווואוינט אויף מאונטגאמרי סטריט.

דארט האבן מיר געווואוינט בערך פופצן יאר, ביז מיר האבן זיך אריבערגעצויגן קיין בארא פארק, בערך אין יאר תשל"ג לפ"ק.

כתיבת ספר תורה

דער פסוק זאגט אין פרשת וילך, וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם וגו' ומצאוהו רעות רבות וצרות וגו', ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא וגו', ועתה כתבו לכם את השירה הזאת וגו'. דאס הייסט, אז ווען עס וועט אייך טרעפן צרות, זאלט איר שרייבן א ספר תורה. נו, איך בין דאך אדורכגעגאנגען די אלע צרות פון די צווייטע וועלט מלחמה, האב איך געקלערט אז איך וועל אויך לאזן שרייבן א ספר תורה, אין זכרון פון מיינע חשובע און טייערע עלטערן, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען על קידוש השם ביי די קריג.

וועו מ'האט געענדיגט שרייבן די ספר תורה, בין איך געגאנגען צום באבובער רב, כ"ק מרן אדמו"ר הרה"ק רבי שלמה זצוק"ל, ער זאל אריינשרייבן אן אות אין די נייע ספר תורה. וועו דער רב זכרונו לברכה האט געזעהן אויף דעם מענטעלע פון די ספר תורה די נעמען פון מיינע עלטערן און געשוויסטער וואס זענען ליידער אומגעקומען ביי די מלחמה, האט ער מיך געפרעגט וועו די נעמען זענען. איך האב געזאגט אז דאס זענען מיינע עלטערן. האט דער באבובער רב זצ"ל אנגעהויבן צו ווייגען, און טרערן האבן באנעצט זיינע באקן.

כ"ק מרן אדמו"ר מבאבוב זצ"ל שרייבנדיג אן אות אין דער ספר תורה

איבערגעבנדיג א קוויטל פאר כ"ק מרן אדמו"ר מבאבוב זצ"ל

כ"ק מרן אדמו"ר מהרנ"צ מבאבוב זצ"ל שרייבט אן אות אין דער ספר תורה

דערנאך האט ער מיר געזאגט, אז אזוי ווי ווען מ'ענדיגט משניות איז מען מסיים מיט די ווערטער, עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות, אז דער רבונו של עולם וועט געבן פאר אלע צדיקים ש"י עולמות. נו, אז מען ענדיגט א ספר תורה קומט דאך אודאי ש"י עולמות. האט ער אויסגעפירט, איר הייסט דאך ש'למה י'שעי', וואס דאס זענען די ראשי תיבות פון דעם ווארט ש"י, זאלט איר האבן ש"י עולמות.

אעלה בתמ"ר

יארן לאנג פלעג איך ארויפפארן זומער צו די קעטסקיל בערג, אויף אפרוה אין דעם שטעטל קיימישע, אזוי ווי ס'איז איינגעפירט דא אין אמעריקע.

יעדן זונטאג און פרייטאג, ווען די בעלי בתים זענען געקומען צו פארן לכבוד שב"ק, פלעג איך געבן א שיעור אין גמרא. במשך די יארן האב איך בעיקר פארגעלערנט פיהר מסכתות, ברכות, תענית, מגילה, ראש השנה. טייל פון די מסכתות האב איך פארגעלערנט מער ווי איין מאהל. איך האב מיר געמאכט א סימן אויף די פיהר מסכתות, אעלה בתמר, בתמ"ר איז ראשי תיבות ב'רכות,

ת'ענית, מ'גילה, ר'אש השנה, מרמז צו זיין אז ווען איך בין ארויפגעפארן אין קאנטרי, האב איך פארגעלערנט די דאזיגע מסכתות הש"ס.

אויך האב איך געהאט די זכי' צו זאגן דברי תורה אין בית המדרש דארט אין קאנטרי יעדן שבת קודש ביי שלש סעודות, פאר א ציבור אידן. זאל מיר דער זכות פון הרבצת התורה ביישטיין בזה ובבא.

אחרית דבר

איך האב ברוך ה' זוכה געווען, צוזאמען מיט זוגתי תחי', אויפצושטעלן ערליכע חסידישע דורות, קינדער, אייניקלעך, און אור אייניקליך בלע"ה, יראים ושלמים וואס פירן זיך אלע בדרך הטוב והישר, צווישן זיי תלמידי חכמים און מרביצי תורה. אויך האב איך זוכה געווען אויפצושטעלן טויזענטער תלמידים, במשך די דרייסיג יאר וואס איך בין געווען אין מלומדות. אויסער דעם האב איך זוכה געווען אויסצוהאלטן פארשידענע מוסדות התורה, החינוך, והחסד, ביד רחבה וברוח נדיבה.

ביי דעם שמחת פדיון הבן פון א דור חמישי בליעה"ר

פון רעכטס צו לינקס: אני הק', מיין זוהן הרב יהושע שליט"א, מיין אייניקל ר' משה שמחה שיחי', מיין אור אייניקל ר' יעקב יצחק שיחי', מיין אור-אור אייניקל הילד צבי נ"י אויפ'ן שויס

ווערנדיג באערט ביי א דינער פון ישיבה אמרי יוסף ספינקא

טויער פונ'ם בית המדרש אינ'ם נייעם בנין פון ישיבת עץ חיים דבאבוב אין בני ברק

זאל דער אייבערשטער מיר שענקן געזונט, כח, און אריכות ימים ושנים, איך זאל קענען ווייטער שעפען נחת פון מיינע שיינע דורות, און ממשיך זיין צו טוהן חסדים טובים, ביז די הונדערט און צוואנציג יאר, אמן.

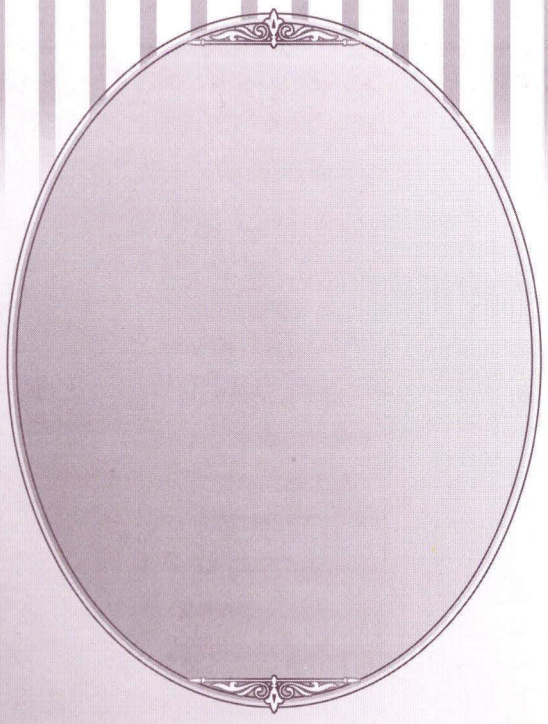

צוזאמען מיט כ"ק מרן אדמו"ר מראחמיסטריווקא שליט"א

ברכה פון מחותני כ"ק מרן אדמו"ר מבאבוב שליט"א

(מיין אייניקל הרב יחזקאל שליט"א, בן בני הרב אליהו שליט"א, איז אן איידעם ביי כ"ק מרן אדמו"ר מבאבוב שליט"א)

פון בילקא ביז אמעריקע